AYLIK
SOSYALİST KÜLTÜR
DERGİSİ

Birikim

- birikim'in ilk yılı üzerine
- kültür sorunu veya kültür teorisi mehmet ayhan
- şiirler izzet yasar
- geçiş dönemi toplumları için teorik bir çerçeve -I- asaf savaş akat
- ne o-ne o eleştirisi roland barthes
- sabunlar ve deterjanlar roland barthes
- eğlence ve futbol ideolojisi ahmet eken
- psikiyatri ve toplum halûk şahin
- değinmeler/kültür olayları sanat olayları/kitaplar dergiler

13

BİRİKİM YAYINCILIK KOLL.ŞTİ.

MART 1976
10 LİRA

Birikim

AYLIK SOSYALİST
KÜLTÜR DERGİSİ
CİLT 3 / SAYI 13
MART 1976

BİRİKİM'İN İLK YILI ÜZERİNE 6

KÜLTÜR SORUNU VEYA KÜLTÜR TEORİSİ 13 MEHMET AYHAN

ŞİİRLER 20 İZZET YASAR

GEÇİŞ DÖNEMİ TOPLUMLARI İÇİN TEORİK BİR ÇERÇEVE -I- 22 ASAF SAVAŞ AKAT

ROLAND BARTHES ÜSTÜNE 36

NE O — NE O ELEŞTİRİSİ 38 ROLAND BARTHES

SABUNLAR VE DETERJANLAR 40 ROLAND BARTHES

EĞLENCE VE FUTBOL İDEOLOJİSİ 42 AHMET EKEN

PSİKİYATRİ VE TOPLUM 52 HALÛK ŞAHİN

CHP ÜSTÜNE / ÇİN VE DÜNYA BİR MEKTUP 55

Birikim

Sahibi
Birikim Yayımcılık Kollektif Şirketi adına
M. Kâmil Yüksel

Yazı İşleri Sorumlusu
Ömer Laçiner

Yönetmen
Murat Belge

Yazı Kurulu
Yavuz Çizmeci, Onat Kutlar, Murat Belge,
Ömer Laçiner, Can Yücel

Redaktör
Selçuk Batur

Teknik Sorumlu
Ferit Erkman

Yönetim Yeri
Ankara Caddesi, Güncer Han 45/18 Sirkeci
İstanbul

Yazışma Adresi
P.K. 538 Sirkeci

Abonesi
Yıllık 100 TL. Altı aylık 60 TL.
Dış ülkelere Yıllık 200 TL. Altı Aylık 100 TL.

Posta Havalesi
P. Çeki Hesap no: 20092991

İlân
1/4 sayfa 200 TL. / 1/2 sayfa 400 TL. / 1 sayfa 800 TL.

Dizgi
met/er Matbaası

Baskı
Ze basımevi

Kapak Baskısı
Reyo Basımevi

Cilt
Erdini Ciltevi

Genel Dağıtım
Birikim Yayımcılık Koll. Şti.
İstanbul / TAN DAĞITIM
Ankara / ANKARA DAĞITIM
İzmir / EGE DAĞITIM

Basıldığı Tarih
5/MART/1976

Gönderilen bütün yazılar yazı kurulunun kararıyla basılır. Basılmayan yazılar geri alınabilir, gönderilmez. Yayımlanan yazı ve resimler kaynak gösterilerek aktarılabilir.

Geçen ayki başyazımızda, ülkede gelişen toplumsal hareketin, geleneksel siyasal kurumları zorladığını, örneğin parlamentonun geçmişteki fonksiyonunu artık yerine getiremediğini söylemiştik.

Bu durum siyasal ilginin daha aktif biçimler altında sürekli artmasından olduğu kadar, bizzat siyasal partilerin oluşturduğu parlamento aritmetiğinin de sonucudur. Kuşkusuz bu aritmetik ülke egemen sınıflarının bunalımını aksettirmektedir. 1975 seçimlerinden sonra başkan seçimlerinde doğan ihtilâf yüzünden uzun süre çalıştırılmayan meclisler, daha sonra bütçeyle meşgul oldular. Bu arada CHP'nin ünlü Mobilya olayı ile ilgili olarak Demirel hakkında soruşturma açma gibisinden girişimleri de Meclis çalışmalarına girmeyen AP'lilerce engellendi. (Okurlarımız bu meclis içinde engellemelerin son yıllarda sık sık yapıldığını hatırlayacaklardır.) Oysa aynı dönemde ülkede siyasal çatışmalar hızla yoğunlaşmaktaydı. Siyasal çatışma meclis içine kanalize edilemeyince bu kez meclis dışındaki araçlarla verilmeye başlandı.

Son aylarda iyiden iyiye belirginleşen bu durum ilginç sonuçlar getirdi. Temelinde zaten parlamento içine hapsedilemeyecek boyutlar kazanmış toplumsal hareket, böylece ilk kendiliğinden biçimlerini oluşturdu. Parlamentarizmin tarihî krizi bunu daha da kolaylaştırmıştı.

Son yıllarda toplumumuzun kabaca iki kampa ayrıldığı biliniyor. Bu durumda siyasal eylem kanallarının meclis dışında işlerlik kazanması olgusu, meclis dışında görece daha örgütlü olan siyasal akımların, bulunduğu kamplar adına mücadelede öncü olmalarına kendiliğinden yol açtı. Solda tüm parçalı yapısına rağmen sosyalistlerin, sağda ise MHP faşistlerinin kendi kamplarının diğer unsurlarınca ister istemez desteklenmelerinin nedeni ilk önce bundan ötürüdür.

Özellikle 1975 Ekim'inden itibaren sosyalistlerle MHP faşistleri arasında süren çatışma, —ki devlet güçlerinin apaçık desteğindeki faşist saldırılar idi aslında— yakın zamana kadar hem AP-MSP hem de CHP tarafından sağ-sol çatışması diye adlandırılıyordu. Bu iki taraf seçim sonuçlarının verdiği güvenle çatışmaları önemsemiyor ve örneğin AP, istediği an MHP faşistlerini dizginleyebileceğine inanıyordu. Bu hesaplar, eğer parlamento işler olsaydı, yani burjuva parlamentarizmi hâlâ geçerliliğini koruyor olsa idi ve ülkedeki politize olma durumu daha aşağı düzeyde olsa idi, doğru olurdu. (Bir ölçüde 1973-1975 Ekimi arasındaki gibi.)

Toparlarsak; 1976 yılının hemen başlarında durum, CHP ve AP gibi geleneksel partilerin artık müdahalelerini gerektiren bir hale gelmişti. Bunlar toprağın ayaklarının altından kaymasını kendi geleneksel usullerine göre önleme çarelerini aramaya telâşla koyuldular. AP'nin işi zordu. Adeta dörtlü oynayan bir mendil kapmaca oyunundaki gibi, mendilin uzun süre aynı durumda kaldığı, ama mendil kapmak için bekleşenlerin en uygun anı kolladıkları bir halin içindeydi. Hükümetin bu yapısı AP'nin elini ayağı-

nı bağlıyor ama içten içe kıpırtılar duyuluyordu.

CHP'nin parlamento içinde sonuç almaya yönelik girişimleri, bunalımın doruğa yaklaştığı Ocak ayı ortalarından sonra başlatıldı. MSP ile gizli temaslara girildi. «Bağımsızlar» ve CGP üzerine çalışıldığı haberleri geldi. Buna ek olarak kamuoyunu oluşturan çeşitli örgütler, kurumlar nezdinde CHP'nin bu girişimlerini desteklemeleri yolunda çağrılar, temaslar yapıldı.

CHP'nin ilginç girişimlerinden biri de henüz MC politikasına açıkça angaje olmamış veya bu politikaya çeşitli nedenlerle ters düşen devlet kurumlarına yönelikti. O bilinen «kerim devlet», «devletin korunması», «devletin tarafsızlığı» sloganları sıkça duyulur oldu. Bununla bazı bürokrat kadrolarda hâlâ yaşayan «devletin partisi CHP» imajını diriltmek ve MHP güçlerinin geleneksel devlet kuvvetlerinin yanında ve onları adeta peşine takarcasına yürüttüğü faaliyetten tedirgin olanları harekete geçirmek isteniyordu.

Bunun sonucu CHP'nin MHP ve ona bağlı Ülkü Ocaklarına yönelik ithamlarının yoğunlaşması oldu. «Saygıdeğer bürokratların» elitist değer ölçülerini rahatsız eden bazı ifşaatlar doldurdu ortalığı. Ülkü Ocaklarını katillerin yönettiği keşfedildi. Bürokrat elitleri daha da telâşa vermek için, onlara kendi devlet organlarının bile bu «katillere özgü» usullere alıştırıldığı söylenip, Zeytinburnu, Pazarcık ve Malatya olaylarının tahkikat sonuçları açıklandı. (Bu konuda M. Belge'nin bu sayımızda yer alan CHP üstüne yazdıkları yeter açıklıktadır. Bunun için olayın diğer yanına geçelim.)

M. Belge'nin sözünü ettiğimiz yazısında da belirttiği gibi MHP şimdi savunmadadır. Hatta geri adım attığı da söylenebilir. Ancak buradan yola çıkıp «defterinin dürülmekte olduğu»nu söylemek ancak saf «demokratik sol»culara vergidir.

MHP, faşist bir partidir. Ve faşizm için zor, yalnızca bir araç değildir, bir ilkedir, toplum yasasıdır. Bunun için o, terörü bir bastırma metodu gibi ele almaz, propagandasını da bununla yapar. Eğer bu gün MHP kendi dışındaki partiler tarafından zorba olduğu için suçlanır ve diyelim hükümetten çıkarılırsa veya çıkarsa bu onun yenilgisi olmayacaktır. Görünüşte birtakım kazanılmış mevzilerini terkedecek ve belki de kendi içinde ayrılmalar olacaktır. Ama bunlar MHP'nin faşizmin bir siyasal alternatif olarak yerini kaybetmesi anlamına kesinlikle gelmez. Aksine bir yeni başlangıç olur bu. Mülk sahibi sınıfların geniş kesimleri için faşizm, bunların her bunalıma düşüşünde bir kere daha canlandıracakları bir siyasal tercih olma durumunu koruyacaktır.

Bugün özüne yönelik bir siyasal kampanyanın sonucu olarak değil, sırf metodlarına diğer mülk sahibi sınıf partilerinin uymakta tereddüt ettikleri için eleştirilen MHP, koşullar nitelikçe aynı kaldığı sürece yeniden ve daha kuvvetli olarak ortaya çıkar. «Komünizm'le gerektiği gibi, en tavizsiz usullerle savaşan onlardı ama engellendiler» diye düşünen eğilimlerin, kesin tercihleri zorlayan dönemlerde ne denli kolayca yaygınlaştığını unutmamalıyız. Sosyal demokratlar ve popülistler ancak kulaklarının dibinde bağırıldığı zaman duyabilme «yeteneği»ne sahiptirler ve unutmaları mazur görülebilir. Sosyalistlerin ise herşeyden öte unutamayacakları hedef ve deneyleri vardır.

•

Üzerinde özellikle durmak istediğimiz bir gelişme var. Bu gelişme aslında doğaldı. Ama bir politik seçiş, kendi mantıki uzantılarına vardığı ve bu varış noktasının adını açıklıkla ilân ettiği zaman genellikle çevrede şaşkınlık uyandırır.

Sözünü etmek istediğimiz şey Fransız Komünist Partisi'nin XXII. Kongresinde alınan «proletarya diktatörlüğü kavramının terki» kararı. Yukarıda değindiğimiz gibi bu karar FKP'nin hiç olmazsa son 15 yıllık politikasının doğal gereğidir. Bu bakımdan aslında şaşırtıcı gelmemelidir.

İleride bu dergide konuyu etraflıca ele almaya kararlıyız. Ancak şunu hemen belirtelim ki, bu konuda temel yargımız açıktır: Biz bu kavramın Marksizm - Leninizm'in son derece temel bir kavramı olduğunu biliyoruz ve araştırmamız *bu kavramın içeriğini* bir kez daha belirtmek yolunda olacaktır. Hiçbir taktik gerekçe «proletarya diktatörlüğü» kavramını, o bilinen gerici yönetimlere özgü «diktatörlük» imajının ürkütücü görüntüsü ile aynı düzeye indirgeyenlerin ölçülerini kullanmayı haklı gösteremez. Çünkü bu kavram «taktik» bir kavram değildir.

Açıktır ki FKP'nin bu kararı, ÇKP eğilimine propaganda malzemesi sağlayacak ve onların «proletarya diktatörlüğü» kavramını iyice manipüle etmelerine yol açacaktır. ÇKP eğiliminin bu dergide yapılan oldukça detaylı sergilenmesinden çıkan sonuç; onların özünde bu kararın da gerisinde oldukları idi. Sözünü ettiğimiz araştırma; konunun, bugünkü siyasal durum içindeki tarafların yerini bir kez daha tayin eder biçimde ele alınmasına yönelik olacaktır.

•

Bu sayıdaki yazılar arasında önemini vurgulamak istediğimiz bir tanesi İstanbul İktisat Fakültesi Doçenti Asaf Savaş Akat'ın teorik incelemesi. İkinci kısmını daha ileride yayımlayacağımız bu inceleme, somut bir araştırma değil, böyle bir araştırmanın teorik ön-çalışmasıdır. İlgiyle okunacağına ve tartışma açacağına inanarak yayımlıyoruz bu yazıyı.

Mehmet Ayhan, genç bir incelemeci. Bu sayımızdaki kültür araştırması, yayımlanan ilk yazısı oluyor. Üzerinde çalışılmış, oldukça geniş bir okumaya dayanan bir yazı. Mehmet Toker özenli çalışmalarına devam ediyor. Bundan sonra da değerli ürünler verebilecek bir genç yazar.

Roland Barthes, Haluk Şahin ve Ahmet Eken'in yazıları, değişik alanlardan aynı temel konuya yaklaşıyorlar: Kapitalist toplumda üstyapılar, ideolojiler ve bunların işlevleri. Haluk Şahin uzun süredir dergilerde yazılarını yayımlamaya vakit bulamıyordu, çünkü önce televizyonda, sonra da *Politika* gazetesinde yoğun bir çalışmaya gömülmüştü. Dergilere yeniden dönerken, bu kısa ama özlü yazısının *Birikim*'de çıkması bizi ayrıca sevindirdi.

Ahmet Eken'i *Birikim* okurları Nâbizade Nâzım üstüne yazısından hatırlayacaklardır. Bu genç yazar, o konudan sonra pek beklenmeyecek bambaşka bir konuyu, Türkiye'de spor, futbol «ideolojisi»ni inceledi.

Bu sayıda şiirleri yayımlanan şairlerden İzzet Yasar bilinen bir genç şairdir. Son yıllarda Türkiye'de devrimci şiir akımı içinde bir hayli ihmal edilen mizah türünü başarıyla uyguluyor bu şiirlerinde. Mizahı, küçük burjuvazinin acı eleştirisiyle birleştiriyor.

Bu sayının son bölümünde bizleri sevindiren bir başka yenilik var. Bu İstanbul Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü asistanlarından Uluğ Nutku'nun mektubu. Nutku, 10. sayımızda yayımlanmış bir yazının bir bölümü için eleştirisini bir mektup halinde bize iletti. Bu, bize, başlatmayı istediğimiz, ama uygun mektup gelmediği için başlatamadığımız bir sütun açma imkânı verdi. Dergiye yöneltilen bu gibi eleştirileri, gerekirse bir cevapla birlikte, bu şekilde yayımlayacağız. Tabiî bu çeşit eleştirilerin mutlaka mektup biçiminde olması gerekmiyor. *Birikim*'de çıkmış yazılara karşı verilecek cevapların her zaman dergide yayımlanabileceğini açıkça duyurmak isteriz.

Birikim

Birikim'in İlk Yılı Üzerine

Birikim, bu ayki onüçüncü sayısı ile yayın hayatının ikinci yılına başlıyor. İlk sayımızda derginin çıkış gerekçelerini ve amaçlarını açıklamıştık. O günden buyana geçen bir yılın deneylerini okurlarımıza aktarırken, amaçlarımızı gerçekleştirme doğrultusundaki başarı ya da başarısızlıklarımızın neler olduğunu, bunların nedenlerini de konuşmak istiyoruz.

Bir derginin başarı ya da başarısızlığı yalnız **kendi** yaptıklarıyla ölçülemez. Veya böyle bir değerlendirme o dergiyi merkez alan bir yaklaşımla yapılmaz. Bu bakımdan yalnızca derginin kendi gerekçe ve amaçlarını gerçekleştirebilme derecesi değil, bu gerekçe ve amaçların uygun seçilip seçilmedikleri de göz önüne alınmalıdır. Böylesi bir yaklaşım ise, derginin, içinde yer aldığı ortamın koşulları ile birlikte düşünülmesini, değerlendirmenin bu genel çerçeveye göre yapılmasını gerektirir.

Birikim'in belli bir durum değerlendirmesi sonucu yayına başladığını ve amaçlarının buna göre tesbit edildiğini zaten biliyoruz. Birinci sayımızdaki «Çıkarken» başlıklı yazıda bu değerlendirmeyi genel hatlarıyla yapmıştık. Orada vardığımız sonuçların ışığında Birikim'in en geniş anlamıyla bir **teorik** dergi olacağını söylemiştik.

Nitekim **Birikim,** ilerde sözünü edeceğimiz eksikliklerine rağmen hemen herkes tarafından böyle bir yayın organı olarak, yani **teorik** bir dergi olarak nitelendirildi. Ancak bu nitelemenin, olumsuz bir değerlendirme olarak yapıldığına birçok kez tanık olduk.

Gerek çıkış gerekçelerimizin bir kez daha ve daha etraflıca açıklanmasını, gerekse «teorik» nitelemesinin bu olumsuz kullanımı üzerine düşüncelerimizi bir sonraya bırakarak, şu anda derginin bulunduğu durumdan kısaca sözedelim.

Teorik araştırmaya ağırlık veren niteliğiyle **Birikim**'in ilk karşılaştığı suçlamalar «entelektüellik» ve «akademiklik» oldu. Bu suçlamalara gereken cevap 9. sayımızda verilmişti. Daha başlangıçta karşılaştığımız bu suçlamalar, derginin son derece sınırlı bir yaygınlık kazanacağı, yani satışının çok az olacağı yargısını da birlikte getiriyordu.

Ancak bugün görünen odur ki **Birikim,** entelektüellikten utanan ve elhak bundan kaçınan birçok dergiden çok daha fazla tutundu. Elinde çok daha güçlü satış imkânı olması gereken bazı «parti» dergilerinden fazla okuru var.

Bundan **Birikim** adına parlak ve iyimser sonuçlar çıkarmak yanlış ve yanıltıcı olur. Eğer bir «başarı» sözkonusu ise bu, Türkiyeli sosyalistlerin «entelektüelizm» değil ama, ciddî teorik araştırmalara, tartışmalara ihtiyaç duymaları olgusunu doğru teşhis etmemizdir. **Birikim** bu ihtiyaca cevap vermeye doğru atılmış bir adımdır. Ama henüz bir «ilk adım». Yapılacak daha çok iş var; yapılanlar bunun yanında hayli hafif kalıyor. Ayrıca satışta ilk sıralar da gelmek **göreli** bir ölçü. Mutlak rakamlar açısından bakıldığında **Birikim**'in, sözünü ettiğimiz ihtiyaçtan kaynaklanan potansiyeli pek de gerçekleştiremediği görülür. Çünkü, eğer satışı bir ölçü olarak alırsak, Türkiye sosyalist hareketinin böylesi bir dergiye çok daha fazla satış imkânı verecek kadar bir teori susuzluğu içinde olduğu pekâlâ ortadadır.

Türkiye sosyalist hareketinin teorik araştırmaya, tartışmaya olan ihtiyacından bahsetmek, bu ihtiyacın niçin varolduğunun ve neden hayatî bir sorun olduğunun açıklanmasına gerek duyurur. Teoriye verdiğimiz anlamın kendisi, sosyalist hareketin tüm sorunları karşısında alınan tavrı belirleyen en önemli unsurlardan biridir.

Bu sorunlara **Birikim** olarak cevap verirken, yukarıda değindiğimiz bazı konulara da açıklık getirmeye çalışacağız. Böylece çıkış gerekçelerimizi daha etraflı bir çerçevede yeniden belirtmek imkânını bulduğumuz gibi, «teorik olma»ya olumsuz bir anlam veren anlayışların teşhiri de mümkün olabilecektir.

NASIL BİR ORTAMDA VE NİÇİN?

12 Mart dönemi Türkiye Sosyalist Hareketinde gerçek bir dönüm noktası olma özelliğindedir. Bu tarihe gelinceye kadar Türkiye Sosyalist Hareketinde yer alan bir dizi akım, anılan dönemde ilk deneylerinin sonuçlarını gördü ve tüm olarak hareketimizin genel bir değerlendirmesini yapmaya imkân verecek koşullar oluştu. Eğer 12 Mart'ın Türkiye Sosyalist Hareketi için tek kelimelik bir ifadesi varsa bunun «yenilgi» olduğunu söylemeliyiz.

Bu «yenilgi»nin çeşitli nedenleri sayılabilir. Ve bugün de varlığını sürdüren çeşitli akımlar-fraksiyonlar- için bu nedenlerin sıralanması farklı olabilir. Fakat sorunun kökenine inmek için öncelikle cevap verilmesi gereken şey, 12 Mart'a gelirken sosyalist hareketimizin oldukça çok sayıda parçaya bölünmesinin nedenidir.

Türkiye Sosyalist Hareketi'nde ayrılıkların iç ve dış nedenleri var elbette. Bunları anlatmak çok daha geniş bir yazının konusu olur. Biz yalnızca genel hatlarıyla değinmek istiyoruz.

Türkiye'de sosyalizm 1960 sonrasında kitlelere yayılabildi. Her yayılma döneminde olduğu gibi, Bilimsel Sosyalizm dışındaki çeşitli ideolojilerle sınırlarını kesin ayıramadan gelişti. Hattâ bu ideolojilerle sarmaş dolaş olmasına göz yumularak, buna çeşitli siyasal hesaplarla imkân hazırlanarak yapıldı. Böylece küçük burjuva sosyalizminden, popülizme, Kemalizme, Cuntacılığa varıncaya kadar birçok sosyalizm dışı siyasal hareketlerin istek ve programları, taktikleri, tavır biçimleri kolayca etkiledi hareketimizi.

Başında da belirttiğimiz gibi her ülkede sosyalizmin ilk yaygınlık kazandığı dönemde olağan olan bu manzara, hareketimizin bu ilk evresinin tepe noktası diyebileceğimiz 1969'a kadar iki kutuplu bir yapı gösteriyordu. SD ve MDD tezleri etrafında idi bu ilk dönem kutuplaşması. Bu tarihe kadar iç koşulların belirlemesine tâbi diyebileceğimiz bu ilkili ayrım, bu tarihten sonra etkisini açıkça duyuran **dış** koşullar —yani Uluslararası Sosyalist Hareketin bunalımı— sonucu, yerini çok parçalı bir yapıya bıraktı. 1969 sonrası, hem SD ve hem de MDD kampları içinde bir dizi yeni grupların ortaya çıktığı yıllar oldu. İlgiye değer bir özellik şudur ki, Türkiye'de sosyalist hareketin acil sorunlarını çözme aşamasında olduğu anlar, uluslararası hareketin içinde ayrılıkların ilk ortaya çıkış anına raslıyordu.

Hareketimiz 12 Mart'ı bu yapıda karşıladı. Sosyalist hareketin tümüne yönelik karşı devrimci terörün ikinci yılına girerken, hareketimizin her ayrı parçası ya ağır darbeler altında etkisiz hale gelmiş veya bir şey yapamaz duruma girmişti. Yenildiğimiz ortadaydı ve şimdi sorun bunun nedenlerini araştırmak, yani hareketimizin Marksistçe eleştirisini, incelenmesini yapmak, doğru bir çözüme varmaktı.

Genel bir yenilgi, önceki teori ve pratiğin genel bir tartışmasını gerektirir. Bu, haliyle bir gerilim yaratır. Bir yanda eleştirinin zorunluğu, öbür yanda itiraf edelim ki özeleştiriye karşı ürkeklik, «yanılmışız» diyebilmenin güçlüğü.

12 Mart hapishaneleri bunun için eleştirinin ve eleştiriye karşı direncin en yoğun şekilde sürdüğü yerler oldu.

Ama gerçek bir eleştiri yapılamadı. Kimileri «stratejik hata yok, taktik hatalar var yalnızca» diyerek ve eleştiriyi önemsiz ayrıntılara kanalize ederek gerçek sorunu geçiştirme tavrını seçti, ya da **herşey**in kökten «eleştiri»si yapılarak karamsar bir açı oluşturuldu, eleştiri imkânsız hale getirildi.

Bu iki uç tavrın dışında Marksizm'e inancı tam birçok insan vardı. Bunlar geçmişte çeşitli gruplar içinde yer almış ve yapılması zorunlu olan eleştirinin grupçu sorunsallar dışında bir çerçevede yapılması gereğini anlamışlardı. Ama bunu yapmak söylendiği kadar kolay değildir. Her şeyden önce, 1971 öncesi hareketimizin yoğun ideolojik polemikleri içinde, hazır çözümlerin tartışmaları sürecinde pek sınırlı kalmış teorik seviyelerimiz ortadayken; geniş bir sosyalist bilgilenme temeli üzerinde yapılması gerekli bir eleştiri ve çözüm bulma çabası, eksik olurdu. Hareketimizin teorik yetersizliğini, çeşitli grupların birarada bulunduğu hapishanelerde daha yakından görme imkânı vardı. Ortak eksikliklerimiz bilinmeden veya bunlar geçiştirilerek ciddî bir çözüme varmak imkânsızdı. Üstelik sorun, yalnızca bizlerin genel teorik yetersizliğimizden ibaret değildi. Dünya sosyalist hareketinde o tarihlerde daha da çarpıcı hale gelmiş bir bunalım sürerken ve bunalımın bellibaşlı iki kutbu birbirini Marksist-Leninist olmamakla suçlarken, kolay çözümler ummak ne derece doğrudur? Bizzat bu olgu değil miydi bizim hareketimizin bu denli parçalı hale gelmesini doğuran? Biraz sonra aktaracağımız Lenin'den alıntının ait olduğu yerde sözü edilen «Marksizm'in buhranı» gibi bir olgu tüm dünyada etkisini sürdürürken, bizlerin bunu görmezlikten gelmesi düşünülemezdi.

Toparlarsak; yapılması gereken başlıca iki önemli iş vardı: İlki Marksist hareketimizin, ülkemize özgü geleneksel siyasal akımların ve hareketimizin ilk evresinde etkisi kaçınılmaz olan küçük burjuva kökenli akımların etkisinden arındırmak, bunlarla aramızdaki kesin çizgileri iyice belirlemekti. İkincisi dünya sosyalist hareketindeki bunalımın tutarlı bir tahlilini yapmak ve buradan gerekli sonuçları çıkarmaktı. Bu sonuncu iş özellikle gerekliydi, çünkü Marksizm-Leninizmin revize edildiği yolundaki ithamlar karşılıklıydı ve geçmişte olduğu gibi bir tarafın açıkça «revizyonizm»i savunduğu, diğerinin «ortodoks» kimliğini koruduğu bir bunalım durumu değildi yaşadığımız.

Çözüm bulunduktan sonra sorun basit gözükür. Bu elbette yanıltıcıdır. O duruma gelinceye kadar geçilen bir dizi yol, sonradan gayet kestirmeymiş gibi gelir insana.

Ama 12 Mart sonrası durumumuzu şu yukarıdaki manzara içinde değerlendirmeyen ve kendi dönem öncesi çözümünü değişmez gerçek kabul ederek, aynı doğrultuda yoluna devam edenler için sorun haliyle basitti. Bu tip anlayış, eleştirisini kendini merkez olarak alan ve taktik hatalarını tesbitle yetinen bir çerçevede yapar. Onun için fazla bir çabayı gerektirmez bu iş.

12 Mart dönemi sona ererken 1971 öncesi grupları arasında kısa süren bir dialog dönemi yaşadık. Belli bir tartışma ortamı doğmuş gibiydi. Ama kısa sürdü bu. Ve yeniden sol içi gerilim arttı. Ortak eleştiri ihtiyacı ve sabırla sürdürülmesi gereken bir teorik platform oluşturma çabası, acele tam çözümlere varmanın yarışı içinde kayboldu. Şu anda görüş farklılığı açısından eskisinden de «zengin» bir durumdayız.

12 Mart sosyalist hareketin gelişimini geriletmedi. 1973 sonrasında çok açık görüldüğü

üzere daha da derinliğine toplumumuza yerleştiği, artık bir olgudur. Şu anda yeni, genç birçok unsur hareketimizin içindedir. Her şeyden önemlisi işçi sınıfı içinde hareketin büyük etkinlik kazandığını görüyoruz.

Bir dizi grupların varlığına rağmen, genel olarak sosyalizmin yaygınlaşması. Paradoksal gibi gözükmesine rağmen durum budur. Ve bu bizi düşündürmelidir. Çünkü bu olgu, sosyalist kadroların tarihî görevini **daha da** ağırlaştıran bir etken.

TEORİ KONUSU NE ZAMAN DAHA DA ÖNEM KAZANIR?

Bu konuda sözü Lenin'e bırakalım.

«... Bizim hareketimizin gerçek durumunu azıcık bilenler, Marksizm'in geniş ölçüde yayılmasının, teorik seviyenin belli bir ölçüde düşmesine sebep olduğunu görmeden edemezler. Hareketin pratik öneminden ve pratik başarılarından ötürü, pek az teorik eğitimi olan, giderek teorik eğitimden tamamen yoksun bulunan birçok kimse harekete katılmışlardır. Bundan, **Raboçeye Dyelo'**nun, bir zafer edasıyla, Marx'ın 'gerçek harekette her adım, bir düzine programdan daha önemlidir' yolundaki sözlerini aktarmasının ne kadar yanlış bir tutum olduğunu anlayabiliriz. Bir teorik kargaşalık döneminde, Marx'ın bu sözlerini tekrarlamak, bir cenazede yaslıları 'gözünüz aydın!' diye kutlamaya benzer. Üstelik Marx'ın bu sözleri, ilkeler bölümünde eklektisizmi **sert biçimde eleştirdiği** Gotha Programı'ndan alınmadır. Marx, parti liderlerine, eğer birleşmemiz gerekiyorsa, o halde hareketin pratik hedefleri yararına aranızda anlaşın, ama ilkeler üzerinde pazarlığa girişmeyin ve asla teorik 'tavizlerde' bulunmayın diye yazmıştır. Marx'ın fikri buydu, ama gene de aramızda onun adına teorinin önemini küçültmeye çalışanlar var!

Devrimci teori olmadan devrimci hareket olamaz. Oportünizmin propagandasının, pratik eylemin en dar biçimlerine gönül kaptırmaya elele gittiği bir zamanda bu fikir üzerinde ne kadar direnseksek yeridir. Üstelik Rus Sosyal-Demokratları için teori, çok defa unutulan üç başka etkenden ötürü de önemlidir: Birincisi, partimizin henüz kurulma süreci içinde bulunuşu, ayırdedici çizgilerinin henüz belirli bir hal almakta oluşu, hareketi doğru yoldan saptırmaya çalışan öteki devrimci fikir akımları ile henüz kozunu paylaşmamış oluşu. Son zamanlarda, tam tersine, (...) Sosyal-Demokrat olmayan devrimci eğilimlerin bir yükselişine tanık olmaktayız. Bu şartlar altında ilk bakışta 'önemsiz' gibi görünen bir yanılgı, bizi en kötü sonuçlara sürükleyebilir ve hizipler arasındaki çatışmaları ve görüşlerdeki en küçük ayrılıkların bile kesin olarak belirlenmesini lüzumsuz saymak için, insanın burnundan ötesini görememesi gerekir. Şu ya da bu 'nüans'ın güçlenmesi, Rus Sosyal-Demokrasisinin geleceğini uzun yıllar için etkileyebilir.

İkincisi, Sosyal-Demokratik hareket, özünde, uluslararası bir harekettir. Bu, sadece, şövenizmle mücadele etmemiz gerektiği anlamına gelmez, aynı zamanda genç bir ülkede yeni başlayan hareketin, ancak öteki ülkelerin tecrübelerinden yararlanabildiği takdirde başarılı olabileceği anlamını da taşır. Bu tecrübelerden yararlanabilmek için bunları sadece bilmek, ya da en son kararları kopya edivermek yetmez. Gereken şey, bu tecrübeleri eleştirici bir gözle inceleyebilmek ve bunları bağımsız olarak deneyden geçirebilmektedir. Çağdaş işçi sınıfı harketinin ne muazzam ölçüde büyüdüğünü ve kollara ayrıldığını takdir eden kimse, bu görevi yerine getirebilmek için ne büyük teorik güçlere ve siyasî tecrübeye (aynı zamanda devrim tecrübesine de) muhtaç olunduğunu anlayacaktır.

Üçüncüsü, Rus Sosyal-Demokrasisinin ulusal görevleri öyledir ki, dünyada hiç bir sosyalist parti böylesiyle karşılaşmamıştır. İleride, bütün halkı, otokrasinin boyunduruğundan kurtarma işinin bize yüklediği siyasî ve örgütsel görevler üzerinde durma fırsatını bulacağız. Bu noktada biz, sadece, **öncü savaşçı rolünün ancak en ileri teoriyi kendisine kılavuz edinmiş olan bir parti tarafından yerine getirilebileceğini** belirtmek istiyoruz.» **(Ne Yapmalı**, s. 31 - 33, Sol Yayınları.)*

Lenin'in o dönem Çarlık Rusyası için öncelikle belirttiği koşulların, bugün Türkiye'de karşı karşıya olduğumuz koşullarla yaptığı çağrışıma dikkat çekmek istiyoruz.

«TEORİK OLMA» SUÇLAMASI RASLANSAL MIDIR?

Marksizm'in ustaları «teori»ye haliyle bu denli önem verirken ve bizim bugün bu önemi daha da arttıran koşullar içinde olduğumuz apaçıkken, nasıl oluyor da «teorik olmak» gibi bir suçlama türü icad ediliyor?

Genellikle bunalım dönemlerinde ortaya çıkan ve Lenin'in deyimiyle «Teoriye karşı ilginin azalması» biçiminde kendini gösteren bir eğilimin ürünüdür bu.

Böylesi eğilimler için, Marksizm-Leninizm, he-

* Aslında tüm bu alıntının yer aldığı bölümün, «*Ne yapmalı*»daki «Engels ve teorik mücadelenin önemi» bölümünün tümü konumuz açısından son derece açıklayıcıdır.

men her konuda, Marx-Engels, Lenin ve diğer saygın ustalar tarafından söylenmiş sözlerin, aforizmaların toplamıdır. O halde teorik çalışma, ele alınan konu hakkında bu söylenmiş sözlerin **bilinmesi** demek olur. Kişi bu anlamda ne kadar çok şey bilirse, o kadar «teorik düzeyi yüksek» sayılabilir. Bu tip «teorisyen»lerin en ünlü örneği K. Kautsky'dir. Bay Kautsky'nin Marx'ı ezbere «bildiği» rivayet edilir.

Marksizm bir «ilkeler toplamı» olarak ele alınınca teorik çalışmanın mekanizması da bellidir. Şöyle yapılır bu. Önce konunun **ismi** tesbit edilir. (Bizde meseleyi doğru koymak denirdi.) Sonra bu konuda ustaların söyledikleri veya yine Marksist literatürde yer almış bazı metinler sıralanır ve o konu böylece «anlaşılır». Ama eğer ortada bir tartışma varsa işler karışır. Bu tartışma kimi zaman ustaların bazen söz olarak birbirinden ayrı anlamlar çıkan metinleri üzerinde «akademik» bir tartışma görünümündedir ve geniş kadroların üzerinde cereyan eder. Bazen de tartışma tüm kadrolara yayılmıştır ve karşıtlıklar doğmuştur. Kutuplar aykırı görüşler ileri sürmektedirler.

Böyle bir durumda son derece ilginç bir «teorik tartışma» olur ve bu tip «tartışma»lar kesinlikle sorunu çözmez. Çünkü taraflardan herbirl Marx veya Lenin'den kanıt pasajlar okumakta ve yekdiğerinin bu pasajlara rağmen görüşünde direnmesini mahkûm etmektedir.* Kendi görüşünü kabul ettirmek isteyen, konu hakkında literatürü karıştırırken eğer söz olarak kendi söylediklerine aykırı gelen yerlerle karşılaşırsa bunu genellikle gözardı edip, söz olarak onaylar gibi olanları gürültüyle ilân eder. Tartışmayı izleyenler şaşkınlık içindedirler. Ve buna ek olarak «teori»nin sorunu çözümleyemediğini görüp, çözümün teoriden başka araçlarla sağlanabileceği yargısına kapılırlar.

«Teori» işi çözemeyince, «tek ölçünün pratik» olduğu sözleri duyulur. Ama şu yukarıdaki yozlaştırılmış «teori» anlayışı aynı şekilde yozlaşmış bir pratik anlayışıyla birliktedir. Nasıl «Teori», **teorinin kılavuzluğu olmadan tesbit edilmiş bir yargıyı** benimsetmekte bir araç olarak kullanıldıysa ve bu kullanma işi teorinin gerçek anlamına, özüne aykırı bir anlayışla yapıldıysa, aynı şekilde pratik de Marksizmin özüyle çelişen bir anlayışla yürütülür.

Tartışma pratiğin sonuçlarına terkedilmiş gibi olursa, pratik ile teori arasındaki bağ zaten kopmuş demektir. O zaman pratik, tartışma alanında daha fazla güç kazanmak için her tür fırsattan yararlanmaya, her aracı kullanmaya yönelir. Bu otomatikman olur. Çünkü **teori yalnızca pratiğe bir «hedef» vermekle kalmaz, onun içeriğini, araçlarını, yolunu da tesbit eder.** «Teori»nin, araçları ve yolu bulanık bıraktığı böylesi durumlarda, öncelikle rakip görüşten başarılı olduğunu göstererek kitleyi kazanmak, bir «ara amaç» olarak ortaya çıkar. Bu «ara amaç», güç kazanmak, daha etkin hale gelmek için teorinin bağlayıcılığından haliyle uzak ve herhangi tip bir siyasal rekabette zaten geçerli olan metodlar kullanmaya açıktır. Oportünizmin de ötesinde, Makyavelizmin «amaç için her şey mübahtır» ilkesi yaygınlaşmaya başlar. Ve bu arada ahlâkî motiflerin kullanılması akımı da hız kazanır. İnsanlar dürüst, inançlı, cesur olmaya çağrılır ve rakiplerin «ahlâksızlık»larının teşhiri kampanyaları açılır.

Okur bu yazdıklarımızın hayal ürünü olmadığını bilmektedir.

Görülüyor ki yanlış bir teori anlayışının zararları sırf soyut bir bilgi alanıyla sınırlı kalmamaktadır. Yukarıda mantıkî işleyişi içinde gördüğümüz «ilke»ler toplamından ibaret bir «teori» anlayışının, kendisiyle uyarlı bir pratik anlayışını da getirdiğini, bu bakımdan böylesi bir pratik'in, teorik düzeydeki anlaşmazlığı, tartışmaları çözüme bağlayacağını ummanın sakat olduğunu görüyoruz.

Şu yukarıdaki yanlış anlayışın bir ikiz kardeşi de vardır. Bunda da «teori», basit gerçeklerin, bir sürü ek malûmatla ve anlaşılması uzmanlık isteyen sözler ve usullerle yeniden söylenmesidir. Böylece teori yeni gerçeklere ulaşmak ve değişen durumun ortaya çıkardığı yeni sorunlara yeni çözümler bulmak yerine, bıktırıcı bir ukalâlığın, totolojinin aracı olur. Bu tip anlayışın en göze çarpan işlevi, hiç bir şeyin değişmediğini, her yeni gibi görünen şeyin, eskinin maske değiştirmiş hali olduğunu ispat etmektir. Böyle bir «teori»nin sözlerine inananlar, durumun değiştiğini, söylenegelmiş sözlerin gerçeği göstermediğini anlarlarsa az önce çizdiğimiz tablo daha vahim sonuçlar doğurarak tekrarlanır.

Bu iki tip yanlış teori anlayışı en başında belirttiğimiz gibi özellikle bunalım dönemlerinde boy gösterir ve bunun içindir ki son yıllarda ülkemiz sosyalist hareketinin tarihî bunalımında da en çarpıcı şekilde gösterdiler kendilerini. Bu halleri ile elbette pratiğe kılavuz olacak çözümler getiremezlerdi ve karşı karşıya olduğumuz özgül sorunları halledemezlerdi. Adına hiç de haketmedikleri şekilde «teorik tartışma» denilen bu uygulamalar, kadrolarımızda teoriye, teorik tartışmaya açık bir ilgisizlik ve umursamazlık tavrının yerleşmesine yol açtı. Bu doğaldı. Teorik çaba sosyalizm içi sorunlara çözüm getirmekte etkisiz kalınca, teoriye karşı soğukluk belki teoriden tümüyle cayma sonucunu doğurmuyordu ama, hareketimizin dışımızdaki siyasal akımlardan etkilenmesi önlenmez hale geliyordu.

İşte bu yanlış teori anlayışlarının kol gezdiği bir ortama değişmez bir veri gibi bakanlar, teorinin önemini vurgulayan ve kendi imkânları ölçüsünde çalışarak durumu gücü yettiğince değiştirmeye uğraşanlara «teorik» diyerek, güya suçluyorlar. Bu suçlamalar çoğunluk-

* Bernstein bile Marx'ı revize etme iddiasını ileri sürerken yine Marx'dan pasajlar okuyordu.

la bir küçümseme ve pasifizm ithamı ile birliktedir.

Bu dergiyi yaşatmaya uğraşanlar için karşılaştıkları bu tavırlar sürpriz değildi. Hesaba katılmıştı işin başındayken. Bunun için öfkeye kapılmamız söz konusu değildir ve teorik açıklık getirmek için yaptığımız çabaları bir tür kaçaklık sayan anlayışın bu zavallıca darkafalılığının ürünleri karşısında komplekse kapılmayacak bir görüş berraklığı ve iç huzur olmadan zaten bu işe başlanamazdı.

Bir anlayışın yanlışlığını göstermenin ancak doğrusu da gösterilirse tam olacağını bilerek, doğru «teori» anlayışının ne olduğuna geçelim.

Marksizm-Leninizm, özü gereği bir bilimdir. Ve genel olarak bilimin yasaları içinde anlaşılması gerekir. Ve alışılmış anlamda, nasıl herhangi bir bilim bir paket bilgiler bütünü değilse, aynı şekilde Marksizm-Leninizm de bir paket bilgi deposu değildir. Yani Marksizm-Leninizm'i kullanıyoruz derken yaptığımız şey bu depoya girip işimize gelenleri seçip almak değildir. Yanlış diye nitelediğimiz anlayışın tavrı idi bu. O halde doğru Marksist-Leninist anlayışın «tavrı» nedir?

Bunu en iyi açıklayacak olanlar elbette teoriye ismini verenlerdir:

> «Marksizm, bizi, sınıflar ilişkisinin ve tarihinin her anının somut özelliklerinin en doğru, aslına en uygun ve objektif olarak doğrulanabilir, denetlenebilir bir hesabını yapmaya zorunlu kılar. Biz bolşevikler, bu kurala, bilimsel temellere dayanan bir siyaset bakımından mutlaka zorunlu olan bu kurala her zaman sadık kalmak zorundayız.
>
> Marx ve Engels, ezbere öğrenilen ve tekrarlanan, olsa olsa tarihî sürecin her **evresinin somut,** ekonomik ve politik niteliğiyle zorunlu olarak değişen genel hedefleri gösterebilen 'formüller'le haklı olarak alay ederek, her zaman, 'bizim doktrinimiz bir dogma değildir, fakat bir eylem kılavuzudur' demişlerdir.
>
> Şu halde, devrimci proletaryanın partisinin, görevlerini ve hareket tarzını tayin etmek için bugün kılavuz sayması gereken tam ve kesin şekilde sabit olmuş objektif olgular hangileridir?» (V.I. Lenin, **Nizan Tezleri,** s. 19, Sol Yayınları, Kasım 1969.)

Lenin'i izlemeye devam edelim;

> «..., bir Marksistin, her teori gibi daha çok esas olan, genel olan, hayatın karmaşıklığını **yaklaşık** olarak gösterebilen dünün teorisine sımsıkı takılıp kalmaması, yaşayan **gerçeği** kesin ve somut olguları hesaba katması gerektiğini, bu söz götürmez gerçeği iyice hazmetmesi, sindirmesi lâzımdır.
>
> 'Teori gridir, dostlarım, fakat hayat ağacı her zaman için yeşil' (Goethe'nin **Faust'**undan alınma bir parça.)
>
> **Eskiden yapıldığı** gibi, burjuva devrimini 'tamamlama' meselesini ortaya atmak, canlı marksizmi ölü metinlere feda etmek demektir.» (V. I. Lenin, **Nisan Tezleri,** s. 21 - 22, Sol Yayınları, Kasım 1969)

Lenin'in Marksizm'e katkısından bugün sözedebiliyoruz. Oysa Ekim Devrimi öncesinde Lenin'i Marx'dan ayrılmakla suçlayan bir dizi «ciddî Marksist» vardı ve daha önce sözünü ettiğimiz «Marx'ı ezbere bilen» Kautsky bunların başlıcalarındandı.

Başka tip ezbercilere karşı Lenin, Marksizm'in yaratıcı özünü gösterirken bize teorinin nasıl anlaşılması gerektiğini en somut şekilde açıklıyor:

> «Şimdi burada, kendilerine 'eski bolşevikler' demekten hoşlanan karşı-görüşlülerden yükselen itirazları duyuyoruz: her zaman burjuva demokratik devrimin ancak 'proletaryanın ve köylülerin devrimci demokratik iktidarı' ile son bulabileceğini söylemedik mi? Tarım devrimi, ki o da burjuva demokratiktir, o da sonuçlandı mı? Bu, tam tersine, **henüz başlamamış** bir olay değil midir?
>
> Cevap veriyorum: Bolşeviklerin fikirleri ve sloganları, **bütünü** içinde, tarih tarafından tamamıyla doğrulanmışlardır; ama **somut realitede,** olaylar, bizim önceden görebildiğimizden **başka** şekilde cereyan etti; daha orjinal ve çeşitli olarak cereyan etti.
>
> Bunu bilmemek ya da unutmak, yeni ve canlı gerçeğin orijinalitesini **incelemek** yerine **ezberlenmiş** bir formülü ahmakça tekrarlayarak, partimizin tarihinde bir kere daha can sıkıcı tatsız rol oynayan bu 'eski bolşevikler' gibi davranmak olurdu. (**Nisan Tezleri,** V.I. Lenin, s. 20.)*

Bugün teorik çalışmaya dudak bükenler veya hâlâ o yanlış «teorik çalışma»ları uygulamaya devam edenler, yalnızca sıkıcı sözler etmiyorlar, gizlemeye çalıştıkları kendi sıkıntılarını öfke ve alay biçiminde dile getiriyorlar.

İlkemiz şu: Marksizm-Leninizm'in bize açıkça gösterdiği **politik hedefi tüm içeriği ile göz-**

* Alıntıları Lenin'den ve *Nizan Tezleri*'nden özellikle aldık. Bilindiği gibi 1917 Şubat Devrimi esnasında Lenin Rusya dışındadır ve ülkeye Nisan ayında gelir. O ana kadar Bolşevik Partisi'nde hâkim olan politik çizgi ancak Menşeviklerin solunda diye nitelenebilir. (Alıntılarda «eski formülümüz» diye geçen politika) Lenin *Nisan Tezleri*'nde bu politikadan nitelik olarak farklı bir çizgiyi ve programı savunur. Bu tezler, gerek devrimin geçici olarak yakınlaştırdığı «Marksist» partiler, gerekse bizzat Bolşevik Partisi içinde muhalefetle karşılaşır. Lenin ancak ayın sonlarına doğru tezlerini Partiye kabul ettirebilir. Son derece hareketli «adeta geçen her ayın on yıla bedel olduğu» bir dönemde, teori-pratik bütünlüğünün klasik bir işleyişini gösteren bu örnekle, bu yüzden seçtik. *Nisan Tezleri, Lenin*'den formül değil, metod öğrenmek isteyenler için son derece değerli bir eserdir.

önüne alarak ve onun bilim olarak sahip olduğu metodunu kullanarak canlı, somut gerçekliği anlamak ve böylece edinilmiş bilgilerimizi pratik çabalarımıza rehber edebilmek. Marx veya Lenin'in bir konuda ne söylediğinden önce, buna **nasıl** vardıklarını bilmemiz önemlidir. Onlar hayata, olaylara, olgulara nasıl bakıyorlardı, bize öncelikle gerekli olan budur.

Bir dergi yazısı için hayli uzun sayılabilecek bu açıklamaların sonucunda, bu derginin niçin «teorik olma» sıfatını suçlama olarak kabul etmediğini ve nasıl bir teori anlayışını gerçekleştirmeye katkıda bulunmak istediğini anlatmaya çalıştık.

NE YAPILDI - NE YAPILABİLİR?

O halde, eğer bu dergide belli bir teorik araştırma faaliyeti sürdürülüyorsa bunun eleştirilmesi, başarı veya başarısızlığının tesbiti işi de yukarıdaki anlayışın ölçüleri içinde yapılmalıdır.

12 sayı süren çalışmaları bu açıdan değerlendirilirse **Birikim'**in, soyut bir entelektüalizmden olabileceği kadar kaçındığı ve araştırma konularını somut politik pratiğe en yakın konulardan seçtiği görülebilir. Fakat bu çabanın yeterli olduğunu ileri sürecek değiliz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, **Birikim'**de yapılan bir ilk adımdı. Bu adımın sürekli bir harekete dönüşmesi işi, **Birikim'**in ana kadrosunun imkânlarını aşar. Biz işin başında giderek genişleyecek bir kadronun oluşacağını ve böylece artan katkılarla, bu dergide yerine getirilmek istenen fonksiyonun hareketimizin ihtiyaçlarına cevap verir hale gelebileceğini düşünmüştük. Şu anda bunun istenen düzeyde gerçekleşmediğini görüyoruz. Biz, derginin içeriği ve belli dönemlerde yaptığı çağrılara güvenmiştik. Bu belki, alışılmış bir yol olmadığı için beklenen sonuç doğmadı. Ve bunda da kabahat bizimdir.

Birikim'de pek çok önemli konunun ele alındığına inanıyoruz. Bunların birçoğunda, yukarıda niteliğini vurguladığımız gerçek teorik çalışma çizgisine yaklaşıldığını bize ulaşan değerlendirmelerden çıkarabiliyoruz. Sorunların, bir bilimsel çalışmada gereken biçimde hiç bir gündelik kaygıya kapılmadan incelenmesine ve eğer varılan nokta yerleşik yargılara aykırı gelse de açıkça söylenmesine dikkat ettik. Ama bunların gereken etkiyi uyandırdığını söyleyemeyiz. Tepkiler ya çok cılız ve üstünkörü oldu veya henüz kendini duyurmadı. Bu belki de teorik toprağımızın susuzluğundandır. Benzetmek gerekirse; fide yetiştirilmek istenen toprağın suyu olduğu gibi çektiği, ama henüz fidelerin tohum halinde olduğudur. Umudumuz ve inancımız, bu fidelerin en kısa zamanda büyüyüp serpilmeleridir. Burada hemen belirtelim ki, **Birikim,** derginin yükünü taşıyan kadronun kendi fikirlerine özel bir yayın değildir. Bunu defalarca belirttik. Elbette ki, bu arkadaşların kendi politik görüşleri vardır ve onların yazıları bu görüşleri doğrultusundadır.

Ama **Birikim,** Birikimcilik diye bir şeyin oluşma aracı olsun diye düşünülmedi, kendisini bir teorik mihrak olarak sunmadı. Bu dergi; dergide yazanların görüşlerinden farklı şeyler ileri süren yazılara kapalı tutmadı kendisini, tutmayacak da. Tek bir ölçümüz var yalnızca: Yazılanların o artık bıkkınlık veren didişme havasından uzak, polemiği başlı başına amaç haline getirmeyen nitelikte olması.

Farklı görüşler **Birikim'**i bağlamayacağı gibi, **Birikim'**de yazı yayımlamak da yazarını bağlamamalıdır. Dergi, görüşlerini başka devrimcilerle paylaşmak isteyen her devrimcinin platformudur.

Belki bugün teorik çaba, kadrolarımızın çok sınırlı bir bölümünün yapabildiği ve henüz geniş sosyalist kadroların yalnızca uzaktan izledikleri bir alan. Amaç, bu çemberi kırmak, alanı genişletmek ve ancak sınırlı sayıda kişinin ayrıcalığı gibi gözüken bu işi toplumsallaştırabilmektir. Yani gerek teorik araştırmanın sonuçlarını ve gerekse her alandaki pratiklerin sonuçlarını aktarmak değil, bunun ötesinde tüm bu çabaların nasıl yapıldığını, yolunu, yöntemini de kadrolarımızın öz malı haline getirebilmek. Bunun için çabalarımızı mümkün en geniş biçimde sunmaya çalışırken, belki alışılanın üzerinde uzun, geniş yazılar çıkıyor **Birikim'**de. Çünkü, **nasıl bir sonuca vardığımızdan çok, sonuca nasıl vardığımızı** anlatmak istiyoruz.

Birikim'in bir önemli amacı da genç sosyalist kadrolarımızı yaratıcı teorik çalışmalara teşvik edebilmek. Bunun herhangi bir iyi niyet gösterisinden öte bir gereği vardır. Genel olarak sosyalist hareketimizin uzun dönemli olduğu kadar kısa dönemli ihtiyaçları da bunu zorunlu kılmaktadır. Şu ana kadar bazı genç arkadaşlarla tanıştık. Bu arkadaşların çoğu telif yazıdan çok çeviriye eğilimli. Kısa zamanda birkaç yetenekli çevirmen çıkacağını şimdiden söyleyebiliriz. Bazı genç arkadaşların yazı ve şiirlerini yayımladık. Ama teorik çalışma çok az ve her konuda (politika, sanat, felsefe, antropoloji v.b.) teorik çalışma yapmak isteyen genç arkadaşlara çağrımız en önemli sorunlarımızdan biri olarak devam ediyor.

Teorik araştırma faaliyeti, uzunca bir dönem tüm ilginin araştırma konusuna yönelmesini zorunlu kılar. Bu ise çalışma yapanın, konusu dışındaki olaylarla bağının azalmasını ister istemez getirir. Bunu önlemenin tek yolu, dergide öne sürülen görüşlerin somut pratikle, aktüel politik gelişmelerle ilgisini gözetmek, yani teorinin, görüşlerin; yorumlama, tahlil ve yol göstericilik niteliğine sahip olup olmadıklarını sürekli denetlemektir. **Birikim** kendi payına bu işi, başyazılar, dönem tahlilleri ve derginin son bölümündeki yazılarla yapmaya çalışıyor. İlerdeki sayılarda bu bölümleri daha da genişleteceğiz. Çünkü, her ne kadar ana yazıların «ağır» ya da «akademik» olduğu yargılarına katılmamız sözkonusu değilse de —bu, yazıların konusu gereği zorunlu olan ve ayrıntılara değil de konunun gereken genişlikte

sunulmasından doğan bir «ağır»lıktır ve yazarın hata payı varsayılsa da genellikle çok değildir kanısındayız— bu yazıların günün somut sorunlarına bağlanmasını sağlayacak bölümler yeterince doygun olmuyor. Bunlara ek olarak devrimcilerin gündelik sorunlarına, değer ölçülerine eğilen, kısaca deneme türünden yazılara yer vermeyi istiyoruz. Kitap tanıtma yazılarını da yeterli hale getirmek gerekmektedir. Bütün bunlar ise büyük ölçüde kadroya bağlı işler.

Bunun için çabalarımızı artırmak zorundayız. Çünkü okurlarını bulundukları yerin ilerisine götürecek bir dinamizm taşımayan bir dergi, diğer ölçüler ne olursa olsun görevini yapmıyor demektir.

●

Bu yazı klasik bir değerlendirme yazısı olmadı, olamazdı da. Sanırız, sosyalist hareketimizin her bir alanında çalışan arkadaşlar kendi alanlarının sorunlarını ele alırken, bunların sırf o alanın imkânlarıyla çözümlenemeyeceği, çözümün tüm diğer alanlarla bağıntılı olduğunu görmektedirler. Bu bakımdan yazımızın başından beri bolca kullandığımız teori sözü, teorinin önemini vurgulamak çabası, bazılarının keyfî soyutlamalarla ayırdıkları teori-pratik ilişkisini tek yanlı yorumladığımızı düşündürmemelidir. Eğer bolca kullandıysak «teori» sözünü, bu konu gereğidir. Somut realitede kesinlikle ayrılmaz olan teori-pratik bütünlüğü, politik hareketlerin kendiliğinden sahip oldukları bir özelliktir zaten. Hareketimizin sıkıntısını çektiği şey, teori-pratik bütünlüğünü Marksist-Leninist anlayışa uygun bir yapıya kavuşturmaktır. Yoksa bugün şu veya bu şekilde bir teori-pratik ilişkisi haliyle vardır. Soyut bir pratik, soyut bir teori düşünülemez. Ayrıca bir faaliyet alanının önem kazanması diğer faaliyetlerin tatil edilmesini gerektirir şeklinde bir yorum, yalnızca sakat değil, düşünülmez bir şeydir de.

Şu anda özel olarak Türkiye Sosyalist Hareketi'nin bir dizi sorunu girift bir ilişki yumağı halinde çözüm beklemektedir. Herhangi bir siyasal hareketi kolayca karamsarlığa itecek olan bu manzara, eğer geniş kadrolarımızda yılgınlık yaratmıyorsa nedeni, Marksizm'in yaratıcı özüne duyduğumuz ortak güvendir. Sorunlarımızı ne kadar güç gözükürse gözüksün bütün boyutlarıyla ele alıp tartışmamızda kopabilecek gürültü, bizim dışımızdakilerde binbir çeşit keyifli duygu oluşturabilir. Aldırmıyoruz. **Çünkü bizim ölçülerimiz başkadır.** Ve biz kendi bilimsel ölçülerimiz içinde tartıştığımızda şu ana kadar büyük ölçüde tıkalı kalmış kanallar açılacak, kendiliğinden gelişmekte olan sınıfsal ve kitlesel hareketin büyük potansiyelinin, sosyalistlerden beklediği görevleri yapabilecek duruma geleceğiz.

Bu duruma geleceğiz, gelmek zorundayız. Dünya üzerinde ancak birkaç ülkede gözlemlenebilen istisnaî koşullar, herkesten çok bu ülkelerin sosyalistlerini yetkin, ileri çözümlere ulaşmak yolunda ayrıca zorlamaktadır. Türkiye bu tip ülkelerden biridir. Son 20 yılın, hele son 10 yılın temposunu sürekli hızlandıran gelişmeleri sonucunda egemen sınıfların siyasal ve ekonomik bunalımı doruk noktalara varmak üzeredir. Geleneksel siyasal yapılar bu toplumsal gelişmeye ayak uyduramamakta, hızla içleri boşalmaktadır. Bilinen usuller eskimekte, radikal çözümlere ortam hazırlanmaktadır. Bu aynı zamanda sağ radikalizmin (faşizmin) de güçlenme ortamı demektir. Bugün belki hiç bir ülkede olmadığı kadar örgütlü bir soy faşist hareket vardır. Bunlar ülkenin nahiyelerine kadar, gücü şu anda ne olursa olsun, örgütlenmişlerdir ve bugün tüm ülke çapında adeta ilk yoklama savaşları yarı ilân edilmiş halde sürmektedir. Faşistlerin şu anda hükümette yer alması, hattâ bir ölçüde hükümetin iç politikasına renklerini vermelerinden de önemli olan bu olgu üzerinde durmak zorundayız.

Uluslararası Sosyalist Hareket'deki bunalımdan ve bunun her ülkeden çok ülkemizde duyulan etkisinden bu dergide yeterince bahsedildi. Gençlik çağına yeni başlayan sosyalist hareketimizin, klasik dönemsel zaaflarını gidermenin eşiğindeyken tüm bu sorunlarla yüzyüzeyiz.

Bütün bu sorular ağına bir ölçüde fraksiyonel yapımızın zorladığı kolaycı çözümler bulma ihtiyacı; bu, haliyle yüzeysel kalan yaklaşımdan ötürü yeni çözümlerden başka bir şey getirmedi şu ana kadar. Ama artık köklü, gerçekten devrimci çözümler isteyen dönemdedir Türkiye sosyalist hareketi. Ve bu görev ancak Marksistler'in altından kalkabileceği kadar zor, ama görkemlidir. ■

MEHMET AYHAN

Kültür Sorunu Veya Kültür Teorisi

Köklü değişimlerin yer aldığı bir dünyada yaşıyoruz; sosyalist devrimler, ulusal kurtuluş savaşları, bilimsel ve teknolojik devrim, v.b. Güçler dengesi dünyanın her yanında sosyalizmden yana değişirken, sosyalizme geçiş ve kuruluş sorunları gittikçe daha karmaşık bir görünüm almaya başladı. Sosyalist devrimi gerçekleştiren ülkelerin kültür devrimi süreci, emperyalizme karşı bağımsızlıklarını elde eden ülkelerin ulusal kültürü geliştirme çabaları ve kapitalist ülkeler proletaryasının sınıf kültürü mücadelesi, son derece önemli ve o ölçüde karmaşık bir sorun çıkardı önümüze: **kültür sorunu.** Bütün bunların yanında, bu köklü değişimlerin getirdiği yeni konjonktür, somut hayat pratiğinin her sorununu bu yeni bütünsellik içinde yeni baştan ele almamızı gerektiriyor.

Burjuva araştırmacıları kültür sorununa özel bir önem veriyorlar. Kültür sorununun insanı ilgilendiren her şeyi kapsaması, bu araştırmacıları insan-toplum-doğa ilişkilerinin açıklanmasında diyalektik materyalizmi altedebilecek bir yöntemin talihsiz araştırmasına yöneltiyor. Ancak bu konuda da kapitalist topluma özgü «ağaçlar yüzünden ormanı görememe» hastalığı yakalarını bırakmıyor.

Burjuva araştırmacıları antropolojinin sonsuz labirentlerinde dönüp dururken, Marksizmin de bazı dönemlerde «ağaçları görememe» hastalığına yakalandığı oldu. Marksizmin geliştirilmesi ve yetkinleştirilmesi konusunda Lenin'den sonra en büyük atılım SBKP'nin XX. kongresinden sonra gerçekleşti. Daha önce sayılı kişilerin tekelinde olan «Marksist yaratıcılık» daha geniş bir alana dağıldı. Bu dönemle birlikte Marx, Engels ve Lenin'in değinmemiş oldukları veya tartışmaya açık bıraktıkları konular ve gündeme gelen yeni sorunlar daha geniş bir tartışma ortamında ele alındılar. Bu dönemden sonra marksistlerin ilgi alanı politika yanında öbür bilimsel ve felsefî konulara doğru genişlemiş oldu.

Marksizmin insanlığı zincirlerinden kurtaran politik yanı şüphesiz ki birincildir. Ancak Marksizme gelişmekte olan ve geliştirilmesi gereken bir genel-bilim olarak bakmak gerekir. Bu konuda L. Althusser şunları söylüyor: «Marksizm sadece politik bir öğreti, analiz ve eylemin bir yöntemi değil, her şeyden önce temel bir araştırmanın teorik etki alanı olmalıdır; sadece toplumbilim ve çeşitli 'insan bilimleri' için değil, aynı derecede doğa bilimleri ve felsefe için de gereklidir.»[1]

Marksizmin bütün yönleriyle anlaşılmayışı, ortaya çıkışından bu yana dogmatik yorumlarına yol açtı. Engels 1890 yılında, ekonomiyi tek belirleyici etken olarak gören genç Marksistlere şunları söylüyordu: «Maddeci tarih görüşüne göre, tarihin belirleyici etkeni, **son kertede** gerçek hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marx, ne de ben bunun ötesinde bir şey söylemedik.»[2]

Marksizmi ekonomizme ya da politikaya indirgeyen dogmatik görüşler, marksizm anlayışlarında ideolojik düzeyden öteye geçememişlerdir. «İdeoloji nesnel bir toplumsal gerçekliktir. Bununla beraber ideolojinin teorik etkileri bilimsel bilgiyi engeller veya tehdit eder.»[3] Bu tehdide karşı bilimsel-teorik çalışmanın gerekliliği açıktır. Bu gerekliliğin yerine getirilmesi, egemen ideolojinin her türlü sızıntısına karşı duyarlı olan ve geçerli görüşlerin akıntısına kapılmayan, uzmanlaşmış çalışmaların işidir. Bu tür çalışmalar kadrolar düzeyinde tartışmalara ve seviye yükseltme çalışmalarına kaynaklık edeceği gibi doğru bilgilerin halk yığınlarına iletilmesinin tek güvencesidir. Uzmanlar konusunda Mao şunları söylüyor: «Uzmanlarımız yalnız kadrolar için değil, başlıca olarak yığınlar için de çalışmaktadırlar... Uzmanlarımıza karşı saygı beslemeliyiz, uzmanlar davamız için pek değerlidirler.»[4] Ancak, herhangi bir uzmanlık dalında çalışan bir küçük burjuva kökenli aydın, Marx'ın Proudhon için söylediklerini aklından çıkarmamalıdır: «Bilim adamı olarak burjuvaların ve proleterlerin üstünden süzülerek uçmayı arzular; oysa, sermayeyle emek, ekonomi politik ile komünizm arasında ileri geri fırlatılıp duran küçük burjuvadır yalnızca.»[5] *

Türkiye'de bugüne kadar kültür sorunu üzerine çok şey söylendi. Ortaya konan görüşlerin belli başlı ortak yönü ortamın getirdiği ideolojik sorunsalın aşılamamış olması. Birçok yazar entellektüellik yapmış olmanın ezikliğini duyuyor içinde. Bunu aşmak için de gittikçe daha «devrimci» yazılar yazmak zorunda hissediyor ken-

* K. Marx burada ekonomi politik ile A. Smith ve D. Ricardo'nun geliştirdiği burjuva iktisat okulunu kasdediyor.

dini. Tabiî bu tür bir devrimcileşme yalnızca lafta keskinleşmeye yol açıyor. Böylelikle, yazıların çoğu bilimsel bir temelden çok günlük politik ölçülere dayanıyor. Şu veya bu politik görüş, sanat eserlerini ve başka kültür ürünlerini mahkûm edebiliyor. Bunlarla birlikte, bir de «hatalı» görüşleri eleştiren yazılar var. Bu tür yazılar genellikle «hatalı» değerlendirmeleri, «hatalı» politik çizgilerle bağdaştırırken, kendileri «doğru» bir politik çizgi adına «doğru» bir kültür anlayışını, sağa sola «popülist» ve «oportünist» gibi yakıştırmalar yaparak anlatmaya çalışıyorlar.[6] Bu tür atışmalar yalnızca kültür sorunu çerçevesinde yapılmıyor. Bu yazış türünün yaygınlığı, Türkiye'de sosyalist hareketin gelişmesiyle ters orantılı; hareket geliştikçe bu tür yazılar azalıyor.

Kültür sorununun ele alınışında en genel eğilim kültürü bir üstyapı kurumu olarak göstermek. Hattâ bir yazar, Marx tarafından hiçbir zaman açıkça tanımlanmamış olan kültürün kendi amaçlarına uygun bir tanımını, Marx'ın başka konudaki bir açıklamasının önüne yamayarak yapıyor: «Kültür» toplumların maddî hayat şartlarına tekabül eden bir üstyapı unsurudur.»[7] Bu «üstyapı unusur olma» niteliği birçok yazarda kültürü sanatla özdeşleştirmeye kadar vardırılıyor. Kültürün bir üstyapı unsuru olarak ele alınışı maddî kültürün ve kültürün evrensel niteliğinin konu dışında tutulmasına yol açıyor. Dolayısıyla böyle bir yaklaşım, kültürün gelişiminin sürekliliğinin inkâr edilmesi ve sınıfsal niteliğin abartılmasıyla sonuçlanıyor. Kültürü «Bir üstyapı unsuru» olarak kabul etmek, sol sapma görüşlerin kültür konusundaki çıkış noktaları haline gelmiş durumda.

Bir başka eğilim de günlük hayatın önümüze koyduğu kültürel sorunlarla Marksizmi son derece mekanik bir biçimde birleştirmek. Bu durum bazı yazılarda belirgin biçimde ortaya çıkıyor. Yazar, markizmin bazı ilkelerini çarpıtılmış bir biçimde tekrarlayarak bir marksist olduğunu ispatlamaya çalışırken, sorunun kendisine marksist bir yaklaşım getirmekten uzak kalıyor.[8]

Kültür konusundaki birçok çalışma, kültür sorununa sadece bir yönünden yaklaşıyor. (Örneğin kültür mirası, proletarya kültürü, emperyalist kültür, v.b.). Böylelikle temel sorun, kültürün bütünselliği sorunu gözden kaçırılmış oluyor. Kültürün bütünselliği, ögelerinin bu bütünsellik içindeki konumları ve birbirleriyle ilişkisi; parça-bütün ilişkisi, çelişik ögelerin birliği, maddî üretimin tarihî sürekliliği gibi temel sorunlar üzerinde durmadan, ögelerden birini incelemek sağlıklı sonuçlar vermiyor.

SORUNA NASIL YAKLAŞMALI

Kültür sorunu insanın varlığını, etkinlik alanının bütününü içine alan bir sorun. Politik, ekonomik, ideolojik, bilimsel, hukukî, sanatsal, psikolojik, v.b. herhangi bir olgunun ait olduğu alan içinde açıklanması ve tanımlanması, bu olgunun bütün yönleriyle tanınmasını sağlamıyor. Şeyleri ve olguları bütün yönleriyle açıklamak, somut hayat pratiğinde varolduğu biçimde kavramak için herhangi bir alanda yapılan çalışma zorunlu olarak bu alanın sınırlarına dayanıyor. Bütün bu sınırların ötesinde karşılaşılan sorun, bu alanların aritmetik toplamından başka bir şey olan bütünselliğin sorunu. Kültür sorunu, insanın yarattığı her şeyin, maddî-manevî her değerin bütünselliğinin sorunudur. Öyle ki, bu bütünün içinden, hiçbir ögeyi anlamını ve yapısını değiştirmeksizin çekip çıkarmak, soyutlamak mümkün olmasın.

Kültürü, «insanın yarattığı her şey» boyutunda ele aldığımızda, «insanın yarattığı her şeyin yapısı» insan toplumunun yapısından başka bir şey olmuyor. Böyle bir yaklaşım çok kimseye konunun sınırlarının aşırı genişletilmesi ve kültür sorunundan daha başka bir şey haline gelmesi gibi görünebilir. Ancak, kelimenin geniş anlamı ile kültür, gerçekten de bu boyutlarda ele alınmalıdır.

Marx kültürü belirli bir toplumsal yapı ve doğa ve insanlar arasındaki ilişki olarak tanımlıyor: «Maddî üretimin belirli bir biçimi, ilkin belirli bir toplumsal yapıya ve ikinci olarak doğa ve insanlar arasında belirli bir ilişkiye yol açar. Devlet yapısı ve halkın zihniyeti bu iki etkenle ve dolayısıyla kültürlerinin karakteriyle belirlenir.»[9] Çağdaş Marksistler toplumu «bütünsel bir yapı» olarak görmekteler. Althusser Marx'ın bütünsellik kavramını şu şekilde özetliyor: «Marx'ın bütünlüğü... belirli tipte bir karmaşıklıktan meydana gelir, yapılaşmış bir bütünün birliğine sahiptir; bu bütünün içinde birbirinden ayrı ve 'görece özerk' düzeyler ya da kerteler vardır ve bunlar karmaşık yapısal birlik içinde birlikte varolurlar, özgül belirlemelere göre birbirleriyle eklemlenirler, son kertede iktisat düzeyi ya da kertesi tarafından belirlenirler.»[10]

Kültürü, bu toplumsal bütün içinde yalnız üstyapıya ya da yalnız altyapıya özgü bir öge olarak görmek doğru sonuç vermez. Örneğin, kültürü bir üstyapı ögesi olarak kabul eden bir kişi, elle çalışan bir kahve değirmeninin kültürel bir değeri olduğunu kabul ediyorsa, bunun bir değirmen olarak bir üretim aracı olduğunu ve dolayısıyla altyapısal olduğunu görmemezlikten gelmesi gerekiyor. Veya tam tersi. Başka bir kişi, değirmeni bir üretim aracı, yani bir altyapı ögesi olarak görüyorsa, kültürel bir değer taşımadığını söylemek zorunda kalacaktır. Gerçekte bütün bunlara hiç gerek yok; kültür bir üstyapı ögesi değildir. Daha doğrusu, kültür, klasik altyapı-üstyapı ayırımına sığmaz.

Altyapı-üstyapı ayırımına sığmamak, yalnızca kültür konusunda geçerli değil. Bu açıdan bakıldığında kültürü dil'e benzetebiliriz. Stalin «Dilbilimde Marksizm Üzerine» adlı makalesinde dilin bir üstyapı ögesi olduğunu ispatlamaya çalışan sözde-Marksistlere yönelttiği eleştirilerle altyapı-üstyapı ayırımının ve sınıf ölçütünün sı-

nırlarını açıkça göstermiştir.[11] Dil ve kültür birer üstyapı kurumu değildirler, fakat sınıf dilinden söz edilemediği halde sınıf kültürü kültürün temel taşlarından birisidir. Bunun nedeni dildeki değişimin toplumsal yapıdaki değişimlerden çok daha uzun zaman aralıklarında yer almasıdır. Bu zaman aralığı kültürde, dilden daha kısa olmakla birlikte, toplumsal yapıların değişimine oranla çok daha uzundur. Gerçekte, her konuda olduğu gibi burada da tam bir benzetmeden kaçınmak gerekiyor. Her şeyden önce dilin kültürün bir ögesi olduğunu unutmamak gerekir. Dilin gelişiminin özgül yasaları kültür gibi çok daha geniş bir yapı için geçerli olamaz.

Kültürün gelişiminin özgül yasaları ve bütünselliğini oluşturan (maddî-manevî değerler, öznel-nesnel kültür, sınıf kültürü, evrensel ve ulusal kültür gibi) çelişik ögeleri arasındaki ilişkiler ancak bütünsel bir **kültür teorisi** ile açıklanabilir. Burjuva araştırmacıların «önde gelenlerinden» ikisinin şaşkın itirafına bir bakalım: «Henüz tam bir kültür teorimiz yok; oldukça iyi tanımlanmış bir kavramımız var... Fakat... bir kavram, ne kadar önemli olsa da, teorinin yerini tutamaz... teorinin desteğinden yoksun bir kavram, çıkmazdan kurtulamaz. Çağdaş antropolojide çok tanım var, fakat yeterince teori yok.»[12] Bununla beraber, Sovyet kültür bilimcileri yetkin bir kültür teorisini, «Marksist Kültür Teorisi»ni geliştirmekteler.

Sovyet kültür bilimcileri, genel olarak kültürün tanımlanmasında fikir birliğindeler. A. A. Zvorikine'in tanımı şöyle: «Varlık, toplumsal hayat ve düşüncenin ilişkilerini açıklayan temel Marksist ilkenin ışığında kültür, **doğanın yarattıklarına karşın insan tarafından yaratılan her şey** olarak tanımlanabilir.» [13] Yazar, bu tanımın hemen arkasından ekliyor: «Fakat bu tanım çok geneldir. Kültürün içeriğinin ve toplumsal gelişim içinde aldığı yerin açıklanmaya ihtiyacı vardır.»

Materyalist kültür bilimciler, kültürü bir bütün olarak ele alıyorlar ve kültürün varlık alanını başlıca iki bölümde inceliyorlar: maddî kültür, manevî kültür. A. I. Arnoldov'a göre «Marksizm, kelimenin geniş anlamıyla kültür ile, özellikle toplumsal bir yaratık olan insanın onsuz yaşayıp gelişemeyeceği maddî ve manevî değerlerin bütününü kasdeder.»[14] G. Arzakanyan'a göre «kültür incelemesi, toplumun maddî üretimi tarafından koşullandırılan kültürün üç alanını —maddî, manevî, sanatsal— temsil eden, insanî ve toplumsal eylemin başlıca eğilimlerini ayırdeder.»[15] Zvorikine, «Kültür Teorisinin Bazı Sorunları» başlıklı makalesinde, ancak maddî ve manevî değerler sisteminde bir varlık alanına sahip olabilen kültürün (öznel-nesnel kültür, evrensel kültür-sınıf kültürü, dünya kültürü-ulusal kültür gibi) çelişik ögelerinin birliğini ve bütünlüğünü gösteren Marksist Kültür Teorisi'nin bazı yan sorunlarını aydınlatıyor. Zvorikine bu incelemeler sonucunda, kültürün niteliğinin anlaşılması için maddî ve manevî değerlerin üretiminin ve aralarındaki ilişkilerin bütün yönleriyle incelenmesi gerektiğini söylüyor.[16]

KÜLTÜR: MADDÎ VE MANEVÎ DEĞERLER BÜTÜNÜ

«Maddî ve manevî üretim arasındaki bağlantıyı incelemek için, her şeyden önce maddî üretimi genel bir kategori olarak değil, belirli bir tarihî biçim olarak ele almak gerekir. Böylece kapitalist üretim yöntemlerine uygun düşen manevî üretim çeşidi, ortaçağ üretim yöntemlerine uygun düşen manevî üretim çeşidinden farklıdır. Maddî üretimin kendisi, belirli tarihî biçimiyle kavranmadıkça, ona uyan manevî üretimin somut niteliğini ve iki etmen arasındaki karşılıklı ilişkiyi anlayamayız. Bu yapılmazsa, sonuç anlamsız olur.»[17]

Maddî ve manevî üretim arasındaki ilişkiyi kavrayabilmek için, insanın etkinlik alanlarının derinlemesine bir analizi ve her bir etkinlik alanının ötekinden nerede, nasıl ayrıldığını ve birleştiğini ortaya koymak gerekir. Maddî ve manevî değerlerin yaratılmasında temel olan din, felsefe, sanat, bilim, teknoloji gibi etkinlik alanlarının kökenleri insan toplumunun gelişiminin ilk evrelerinde aranmalıdır. Ancak, böyle bir çalışma başlı başına bir uzmanlık dalıdır. Burada sadece önemli bazı noktalara değinmekle yetineceğiz.

İnsanı maymundan insana kadar süren binlerce yıllık evrimin belirleyici etkeni, insanın biyolojik evrim sonucu iki ayak üzerinde durabilmesi ve böylelikle beyinin ve ellerin gelişiminin hızlanmasıdır. Böylelikle insan, tür devamlılığını sağlamada öbür canlılara karşı bir üstünlük elde ediyordu.

Yabanî bitkilerin toplandığı ve yabanî hayvanların avlandığı ilk evrede bir «üretim»den sözedilemez. Daha sonraları, bazı kullanışlı taşların «benzerini yaparak» çoğaltılmasıyla başladı ilk üretim. Böylelikle, doğa üzerinde yeni bir güç kazanılmıştı ve bu güç, yetisi bakımından sınırsızdı. «Bu 'benzerini yapma' sürecinin büyülü bir yanı var. İnsanın doğa üzerinde üstünlük kurmasını sağlıyor. Başka yaşantılar da doğruluyor bu garip buluşu. Bir hayvanı benzetler, o hayvan gibi görünüp onun gibi sesler çıkarırsan, onu kendine çekip sezdirmeden gözleyebilirsin, avlamak da daha kolaylaşır böylece.»[18] «Bir kaplanın, bir düşmanın, yağmurun, bir depremin yaklaşışı, içgüdüsel olarak şartlı ve kollektif bir tepki doğuracaktır. Herkes tehlikede olacak, herkes korkacaktır. Bu durumlarda, böyle bir kollektif heyecan doğuracak herhangi bir araç gereksizdir bu yüzden... Ama görünür ya da elle tutulur böyle bir neden yok da, ihtimal olarak varsa, böyle bir araç toplumsal bakımdan gerekli oluyor demektir. İşte... yanılsamanın gerçeklikten boy verişi böyle olur.»[19]

İnsanın kendi dışındaki doğayı «benzerini yapma» yoluyla kendi amacına uygun biçime ge-

tirişinde maddî üretimin ilk belirtilerini bulduğumuz gibi, E. Fischer'in «büyü» ve C. Caudwell'in «yanılsama» kavramlarıyla, tarih öncesi manevî üretimin niteliğine bir yaklaşım getirebiliriz.

İlk insanlar, biyolojik ihtiyaçlarını sağlamak ve doğadan korunmak için ürettikleri maddî değerler yanında, uslarında yarattıkları doğa kavramıyla, maddî hayatlarını dolaysızca etkilemeye çalıştılar. Bu, üretimin manevî yanı, her şeyden önce bilinçliliğin üretimi demektir. «Emekçi, sadece üzerinde çalıştığı doğal maddeye şekil değişikliği vermiş olmakla kalmaz; aynı zamanda, bu doğal şeyde, kendi faaliyetinin yapılış ve yürütülüş biçimini bir kanun olarak belirleyen ve kendi iradesini tabi kılmak zorunda olduğu, kendinin bilincine sahip bulunduğu bir amacını da gerçekleştirmiş olur.»[20]

Ancak, insanlığın tarih öncesi koşulları içinde maddî ve manevî üretimin karşılıklı ilişkisi, daha sonraki toplum biçimlerinde olduğundan farklı bir yaklaşımla ele alınmalıdır. «Doğanın, insanların kendi varlığının, ruhların, büyülü güçlerin, vb. çeşitli yanlış kavramları, çoğunlukla sadece olumsuz bir iktisadî temele sahiptirler; ama tarih öncesi dönemin yavaş iktisadî gelişmesini tamamlayan, kısmen koşullandıran ve hattâ ona yol açan bu eğri doğa kavramıdır. Ve her ne kadar doğa üzerine bilgi edinme sürecinin asıl itici gücü iktisadî gerekseme idiyse de —şimdi büsbütün böyle— bütün bu ilkel saçmalıkları bir takım iktisadî nedenlerle açıklamaya kalkışmak gereksiz bilgiçlik taslamak olur. Bilim tarihi, bu saçmaların yavaş yavaş temizlenmesi, ya da yerine yeni, ama daha az anlamsız saçmaların konması tarihidir.»[21]

Tarih öncesinin sınıfsız toplumunda, maddî ve manevî üretim gerçek bir temel üzerinde, dolaysız bir etkileşim içindeydiler ve din, felsefe, bilim, sanat, vb. gibi etkinlik alanları ayırdedilmeksizin «büyü» da ya «ilkel yanılsama» olarak bir aradaydılar. Bütün bu alanların bağımsız gelişimi, insanlık tarihinin ilk ve en genel iş bölümünün gerçekleşmesiyle ve toplumda sınıflaşmanın ilk belirtileriyle birlikte kendini göstermiştir. «Gerçek iş bölümü, ancak maddî ve usal emeğin ayrıldığı anda ortaya çıkar. Bu andan sonra bilinçlilik, varolan pratiğin bilinçliliğinden ayrı bir şey olmakla övünebilir; bundan sonra bilinçlilik kendini dünyadan kurtarabilecek ve 'katıksız' kuram, dinbilim, felsefe, ahlâk, vb. kurabilecek duruma gelir.»[22]

Başlangıçta maddî üretimi dolaysızca etkileme ihtiyacıyla, gerçek bir temel üzerinde yaratılan manevî değerler, sonraları kendi nesnesinden —maddî üretimden— soyutlanarak, önceleri yine maddî üretimle az çok dolaysız bağlantısı olan doğa dinlerine ve daha sonra da doğayı ve insanlığın tüm ürünlerini başaşağı gösteren felsefî idealizme kaynaklık etti. Ancak, bu aşamayla birlikte, insan etkinliğinin alanları alabildiğine genişlemiş, din, felsefe, bilim, sanat, vb. giderek ayrı birer alan olarak etkinlik kazanmışlardır.

Maddî ve manevî üretimin tek bir dünya kültürüne doğru en hızlı gelişimi sınıflı toplumların son biçimi olan kapitalizm çağında yer alır. «Eski yöresel ve ulusal kapalılık ve kendine yeterlilik yerine, genelleştirilmiş bir ticaret, ulusların birbirlerine genel bağımlılığı gelişiyor. Ve maddî üretim için doğru olan manevî üretim için daha az doğru değildir. Bir ulusun entellektüel yapıtları tüm dünyanın ortak serveti oluyor. İçine kapanıklık ve ulusal sınırlar gün geçtikçe gereksiz duruma geliyorlar. Sayısız ulusal ve yöresel edebiyatı doğuyor.»[23]

1917 Ekim devrimiyle birlikte, insanlık, üretici güçlerin ve insanî yeteneklerin gelişmesini engelleyen son engeli de aşarak, insanın insan üzerindeki her türlü sömürüsünün ortadan kalkacağı yeni bir dünyaya ilerlemeye başladı. «Dünya kültürü tarafından yaratılan ve iyi şeyleri özümlemek ve geliştirmek, insanlığın kültürel gelişiminin yeni ve yüksek bir aşaması olacaktır. Bu, toplumun manevî hayatının zenginliği ve yetkinliğini, yeni dünyanın insancıllığını ve yüksek ereklerini içerecektir. Bu, bütün insanlığın, bütün halkın kültürü; sınıfsız bir toplumun kültürü olacaktır.»[24]

EVRENSEL KÜLTÜR, «SİSTEM KÜLTÜRÜ», ULUSAL KÜLTÜR, SINIF KÜLTÜRÜ

Tarihî gelişim içinde, toplumların örgütleniş biçimlerinin görece hızlı, kopuklu (devrimsel) dönüşümlerinin yanında, üretici güçlerin; insanlığın maddî ürünlerinin kopuksuz, sürekli (evrimsel) gelişimi sözkonusudur. Tarihî gelişimin itici gücü, üretici güçlerin —genel olarak toplumların maddî ürünlerinin— sürekli gelişimi ve üretim ilişkilerinin —genel olarak toplumda egemen olan manevî değerlerin ve bu değerlerin üretiminin— değişmez kalma eğilimi arasındaki çelişkiden başka bir şey değildir.

Belirli bir toplum biçimini ele aldığımızda, maddî ve manevî üretimin; tüm toplumsal üretimin bir bütün olduğunu görürüz. Maddî ve manevî üretim, bu bütün içinde karşılıklı etkileşim içindedirler. Fakat maddî ve manevî üretimin bütünselliği; kültürün bütünselliği, **son kertede** maddî üretimin egemen biçimiyle belirlenir.

Üretici güçlerin; genel olarak maddî değerlerin kopuksuz, sürekli gelişimi, doğuya egemen olma çabasındaki insanın yarattığı kültürün **evrenselliğini** belirler. «Doğa, makinalar, lokomotifler, demiryolları, elektrik telgrafı, kendi kendine hareket eden arabalar, v.b. yaratmaz. Bunlar insan endüstrisinin ürünleridir; bunlar doğa üzerindeki insanî istemin veya insanın doğada yer alışının organlarına dönüştürülmüş doğal maddedir. Bunlar insan eli tarafından yaratılan, insan beyninin organları, bilginin nesneleşmiş gücüdürler.»[25] Başka bütün dönemsel ve görece

çelişkiler bu evrensellik içinde bulurlar çözümlerini.

Farklı toplumların gelişimlerinin raslansal olmadığı ve bazı yasalara uygun olarak az çok aynı gelişim sürecini izledikleri gerçeği, tarihî olarak belirlenmiş üretim biçimlerinin ve bunlara ilişkin maddî ve manevî değerler bütününün evrenselliğinin kanıtıdır. Bunun yanında, kapitalizm öncesi aşamalardaki toplum birimlerinin doğal sınırları, etnolojik, coğrafî, v.b. gibi dışsal etki değişimleri, daha sonra kapitalizmin gelişiminin bir sonucu olan uluslaşma sürecinde, farklı ulusların farklı **ulusal kültürlerinin** oluşumunu belirler. Kültürün ulusal niteliği, kapitalizm çağında geniş ölçüde «kapitalizm öncesi kalıntılar»la belirlenir.

Toplumda sınıflaşmayı belirleyen temel olgu; mülk sahibi sınıfların emekçi sınıflar tarafından yaratılan toplumsal değerlerin büyük bir bölümüne «el koymaları», yine bu mülk sahibi sınıfların, evrensel kültürün büyük bölümüne «el koymaları» demektir. Egemen sınıflar, sahip çıktıkları evrensel kültürü; genel olarak insan türünün maddî ve manevî ürünlerini, sömürünün devamı yolunda kullanırlar. Emekçi sınıflar ise bu değerlerin yaratıcısı, gerçek sahibidirler ve sömürüden kurtulmaları, kendi yarattıkları değerlere sahip çıkmaları demektir. «İnsanlığın bütün gelişmesinin yarattığı kültürün değişmesini bildiğimiz takdirde, proleter kültürü yaratacak duruma gelebiliriz... Proleter kültür, insanlığın kapitalist, bürokrat, toprak ağalarından oluşan toplumun boyunduruğu altında biriktirdiği bilgi hazinesinin mantıksal gelişmesi olmak durumundadır.»[26]

O halde sınıf kültürü, ancak toplumsal sınıfların kendi çıkarlarını savunmak üzere evrensel kültüre sahip çıkmaları ve bunu kendilerine özgü ideoloji biçimleri ile bütünleştirmeleri olarak anlaşılabilir. Ancak, kültürün ulusal niteliği, sınıfsal niteliği ile geniş ölçüde bağdaşır. Bir ulusun egemen sınıfları, emekçi sınıfların yarattığı değerlere el koyduğu sürece, ulusal kültür egemen sınıf kültürüyle özdeşleşir. «Her ulusal kültür, gelişmiş olmasa bile, demokratik ve sosyalist bir kültürün unsurlarını içerir. Çünkü her ulusta, yaşam koşulları zorunlu olarak demokratik ve sosyalist bir ideolojiyi doğuran sömürülen bir emekçi yığını vardır. Ama her ulusta, aynı zamanda (çoğunlukla aşırı gerici ve yobaz nitelikte olan) bir burjuva kültürü de vardır ve bu ulusal kültürün 'bir unsuru' olarak kalmaz, 'egemen kültür' biçimine bürünür. Böylelikle ulusal kültür, genel olarak büyük toprak sahiplerinin, papazların ve burjuvazinin kültürüdür.»[27]

İkinci emperyalist paylaşım savaşından sonra, halkların emperyalizme karşı bağımsızlık savaşları büyük başarılar elde etti. Kapitalist gelişimin ilk basamaklarında bulunan ve henüz feodal ilişkilerin egemen olduğu ülkelerde proletarya, geniş emekçi yığınları, küçük burjuvazi ve hattâ ulusal burjuvazi arasındaki ittifakı kurarak, emperyalizmi yenilgiye uğrattı ve ulusal demokratik iktidarı gerçekleştirdi. Bu ülkeler, ulusal kültürün demokratik ve sosyalist ögelerine sahip çıkarak, ulusal kültürü geliştirme sürecine girdiler.

Emperyalizm çağında, ulusal kültür farklılıklarını belirleyen temel olgu «kapitalizm öncesi kalıntılar»dır. Kapitalizmin gelişimiyle birlikte bu kalıntılar tasfiye olurlar. Tarihî gelişim içinde ulusal kültürler arasındaki farklar yok olma eğilimindedirler. Farklı ulusların ulusal kültürlerinin çözümleneceği yer, bu toplumların egemen üretim biçimiyle belirlenir. Kapitalist sistem içindeki ulusların kültürleri, «kapitalizmin kültürü»ne doğru ilerler. Kapitalizmin kültürü, uluslararası burjuva kültürüdür. Uluslararası burjuvazinin örgütlenmesine karşılık, uluslararası proletaryanın örgütlenmesi yer alır. Burjuva kültürüne karşı uluslararası proleterya kültürünün çelişkisidir bu. 'Demokratizmin ve dünya işçi hareketinin uluslararası kültürü' sloganını ileri sürerken biz, her ulusal kültürden sadece demokratik ve sosyalist unsurlarını alıyoruz ve bunları sadece ve kesin olarak burjuva kültürüne, her ulusun burjuva ulusçuluğuna karşı olduğumuz için alıyoruz.»[28]

Bugün yeryüzünde —genel olarak— iki ayrı toplumsal örgütlenme biçimi, iki ayrı sistem halinde yan yana varolmakta: kapitalist sistem, sosyalist sistem. Birincisi her bakımdan geriler ve daralırken, ikincisi ilerlemekte ve genişlemekte. İlk sosyalist devrimden önce dünya ölçeğinde geçerli olan uzlaşmaz karşıt sınıf çelişkisi, günümüzde kapitalist sistem-sosyalist sistem çelişkisine gelişmiştir. Ulusal kurtuluş savaşlarını veren ülkeler bir geçiş dönemindedirler ve birçokları için kapitalizmin mi yoksa sosyalizmin mi egemen olacağı belli değildir. Bu ülkelerden «kapitalist olmayan yol»a girmiş olanları, sosyalist sistemin yardımlarıyla üretici güçlerini hızla geliştirmekte ve feodalizmi tasviye etmekteler. Bu ülkelerdeki gelişim süreci, kapitalist aşamayı atlayarak feodalizmden sosyalizme geçişin mümkün olduğunu kanıtladı.

Emperyalizm çağında kapitalizmin feodal sömürüye sahip çıkması, burjuva demokratik devrimlerini; feodal kalıntıların temizlenmesi sürecini sonuna dek götürmesini engeller. Burjuva kültürü, feodal aristokrasinin kültürü ile bütünleşir. «Katmerli sömürü»nün kültürüdür bu. Sosyalist sistemi oluşturan ülkeler, kültürlerini feodal ve kapitalist kültürün demokratik ve sosyalist ögelerini miras alarak geliştirdiler ve bunu kitlelere mal ettiler. İnsanlığın evrensel kültürünün, bir azınlığın malı olmaktan çıkıp kitlelere mal olması ancak bu sistem içinde gerçekleşebildi.

Günümüzde, yan yana var olan bu iki sistem; kapitalizm-sosyalizm arasındaki çelişki belirleyici çelişkidir. Bunun yanında, kapitalist ülkeler proletaryası, politik iktidar ve kültür mücadelesinde, sosyalist ülkelerin iktidarda bulunan proletaryası ile sıkı ilişkiler içindedir. Prole-

tarya enternasyonalizminin günümüzdeki varoluş biçimidir bu.

«Marksizm tarihî anlamını devrimci proleturyanın ideolojisi olarak kazandı ve burjuva çağının en değerli kazançlarını hiçbir şekilde reddetmeden, fakat hepsini ayakları üstüne oturtarak, insan düşüncesinin ve insan kültürünün iki bin yılı aşan gelişiminde değerli olan ne varsa benimsedi ve kullandı. Yalnızca bu temel üstüne ve bu yönde yapılacak olan ve proletarya diktatörlüğünün pratik deneyleriyle değerlendirilecek olan bu çalışma, proletaryanın her türlü sömürüye karşı son kavgası, gerçek bir proletarya kültürünün inşasıyla geçerlilik kazanabilir.»[29]

KÜLTÜR TEORİSİ VE ÇELİŞKİ SORUNU

Buraya kadar kültürü, ilkin tarihî gelişimi içinde ve bu tarihî gelişimin günümüzde ulaştığı yapı içinde en kaba hatlarıyla incelemeye çalıştık. Bunu yaparken, maddî üretimi ve bunun sürekliliğini açıklamak için tarihî biçimleri içinde ele aldık. Sonuç olarak, maddî ve manevî üretimin ve aralarındaki ilişkinin, tarihî materyalizmin konusu olduğu ortaya çıktı.

İkinci olarak, kültürü oluşturan (maddî ve manevî kültür, evrensel, «sistemsel», ulusal kültür ve sınıf kültürü gibi) ögeler arasındaki ilişkilerin ve bunların gelişiminin, çelişik ögelerin birliği, nicelik birikiminin nitelik sıçramasına yol açması gibi diyalektik kategorilerle ele alınması gerekliliği ortaya çıktı. Şimdi sorunu, bu kategoriler içinde ele alalım.

Maddî ve manevî değerler bütünü, insanın yarattığı her şeyin bütünüdür. O halde insanın etkinlik alanlarının bu çelişik iki öge arasında bir dağılımı söz konusudur. Zvorikine bu konuda şunları söylüyor: «Düşüncenin bütün biçimleri şüphesiz ki manevî kültüre aittir. Maddî kültür, gelişiminin belirli bir aşamasındaki bir toplumun teknik gelişim düzeyini yansıtır.»[30] Çelişkinin iki kutubunu mutlaklaştıran bu yaklaşım hatalıdır, birçok soruyu cevaplandıramaz. Örneğin, bu yaklaşımla sanat nereye yerleştirilebilir? Arzakanyan bu sorunu, maddî ve manevî değerlerin yanına bir üçüncüsünü katarak çözümlüyor; «Kültürle, toplumun ve insanın maddî, manevî ve sanatsal eyleminin başlıca sonuçlarını kasdediyoruz.»[31]

Bu üçüncü öge, sanatsal değerler, öbür ikisinin dışında bir şey değildir. Maddî ve manevî değerler bir sistem oluştururlar. İnsanın etkinlik alanlarından herhangi biri, bu iki ögeden yalnızca birine ait olamaz. Tersine, her **etkinlik** alanının maddî ve manevî bir yanı vardır. Örneğin, teknoloji ve mimarî bu sistemin «maddî ucu»na en yakın oldukları gibi din ve felsefe de «manevî **uç»a en yakın olanlarıdır.** Teknoloji insan bilgisinin nesnesidir, nesne olduğu oranda maddî, yaratılması için gerekli olan tasarım kadar da manevîdir. Bunun yanında din ve ideoloji, gerçek dünyadan soyutlandığı oranda manevî, maddî dünyayı harekete geçirebildiği oranda maddîdir. Bu «uç» örnekler yanında sanatsal etkinlikler, maddî ve manevî değerlerin bir geçimi, ortak varoluşudurlar. Kısacası, maddî ve manevî değerler arasındaki ilişki, «geçişimli bir diyalektik çelişki» olarak ele alınmalıdır. Bu açıdan ele alındığında insanın temel etkinlik alanları, maddî ve manevî değerler sistemi içinde, «maddî»den «manevî»ye doğru şu şekilde sıralanabilir: Teknoloji, doğa bilim, toplum bilim, sanat, felsefe, ideoloji, din.

Kültürün gelişiminin anlaşılması için üretici güçlerin; genel olarak maddî değerlerin gelişiminin tarihî biçimleri içinde ele alınması gerekir. Maddî üretimi, belirli bir biçimi ile ele almak, maddî üretimi **son kertede** belirlediği toplumsal yapının **bir ögesi** olarak ele almak demektir. Maddî üretim toplumsal yapıya içseldir, onu dışarıdan etkileyen bir şey değil. Toplumsal yapıların gösterdiği «niteliksel sıçrama» maddî üretimin «nicel gelişimi» ile belirlenir. Maddî üretimin kopuksuz gelişimi sözkonusudur. Yeni bir toplumsal yapı devrim yoluyla eskisini parçalarken yine onun malzemesiyle kurar yeni yapısını. Genel olarak, maddî değerlerden ve birey olarak insanlardan oluşur bu malzeme. Bütün olarak toplumun örgütlenmesi değişmiştir, bir önceki toplumun miras bıraktığı malzeme değil. Bu toplum yapısı da maddî üretimin niceliksel gelişiminin bir düzeyinde yetersiz kalır. Yeni bir toplumsal devrim çağı gelmiştir. Bu kez, daha eski toplumsal yapıyı parçalayan yapı, bir sonraki yapı tarafından parçalanır. Böylelikle, maddî üretimin sürekli gelişimine engel olan toplumsal yapının yenilenmesi sürecini oluşturur bu. «Üretici güçlerde sürekli büyüme, düşüncelerde sürekli oluşma, toplumsal ilişkilerde sürekli yok olma hareketi vardır.»[32]

Zvorikine, kültürü oluşturan (evrensel, sistemsel, ulusal, sınıfsal kültür gibi) ögeler arasındaki ilişkileri «dünya kültürü ve ulusal kültür, evrensel kültür ve sınıf kültürü»[33] çelişkilerinin birliği ile açıklıyor. Şüphesiz ki, çelişik ögelerin birliği yaklaşımı, bütünün yapısının anlaşılmasında temeldir. Ancak, geçen bölümlerdeki incelemelerimizin de önümüze koyduğu gibi, bu ögelerin **farklı düzeylerde** yer aldığını göz önünde bulundurmalıyız. Örneğin, evrensel kültür ve sınıf kültürü çelişkisi, bütünü oluşturan asal bir çelişki olmaktan çok, farklı düzeylerdeki iki ögenin çelişmesi ve bir aradalığını belirler. Her sınıf kültürü evrensel kültürün bir bölümünü kapsar; daha doğrusu, her sınıf kültürü evrensel ögelere sahiptir. Öte yandan evrensel kültür, her türlü sınıf kültürünü içerir. Bu iki ögenin ilişkisi, bir çelişkinin iki kutubu olmaktan çok, ayrı düzeylerdeki iki çelişkinin birer ögesinin çelişmesi ve daha üst düzeyde olanının öbürünü içermesi olarak ele alınmalıdır. Aynı şekilde ulusal kültür, bir parçası olduğu dünya kültürüyle çelişir. Fakat dünya kültürü, ulusal kültürlerin birliğini belirlemede yetersiz bir kavramdır. Çünkü bu kavram, günümüz koşullarında var olan «kapi-

talist sistemin kültürü», «sosyalist sistemin kültürü» ayırımını içermiyor.

Evrensel kültürü oluşturan çelişik ögelerin birliği, farklı düzeyleriyle ele alınmalıdır. Buna göre, sınıf kültürü çelişkisi ancak uzlaşmaz karşıt iki sınıfın kültürlerinin çelişkisi olabilir ve bu çelişkinin çözümlendiği bir üst düzey, ulusal kültürdür. Farklı ulusal kültürler çelişir ve bu çelişkiler de, bu ülkelerin ait oldukları «sistem» tarafından belirlenir. Dünya ölçeğinde en genel ve belirleyici çelişki, iki sistemin kültürlerinin çelişkisidir. Bu çelişkinin çözümü ise evrensel kültürdür.

Kültürün çelişik ögelerinin birliğini, ancak düzeyleriyle belirttikten sonra bunlar arasındaki çok yönlü ilişkileri açıklayabiliriz. Örneğin, her sınıf kültürü evrensel kültürün bir ögesidir. Farklı ulusların kültürlerinin çelişmesine karşın, bu ulusların sınıf kültürleri bütünleşirler; uluslararası burjuva kültürü ve uluslararası proletarya kültürü gibi. Bu bütünleşme farklı sistemler arasında da yer alır; proletarya enternasyonalizmi gibi. Ulusal kültürler çeliştiği halde, genel olarak bütünleşme yönünde gelişirler.

Kültür sorunu gibi çok geniş sınırları olan bir konuyu birkaç sayfalık bir yazının içinde sıkıştırmak durumunda kaldık. Bu durum bazı kaçınılmaz eksiklikleri ve hataları da beraberinde getirdi. Ancak, bu yazının amacı kültürün bütünselliği, ögelerinin gelişimi ve ilişkileri konularında bütünsel bir yaklaşım sağlamaktı. Bunun ötesi, Marksist Kültür Teorisi'nin geliştirilmesi, çok daha uzmanlaşmış çalışmaların işi olacaktır. ■

[1] L. Althusser, *For Marx* (Penguin University Books, 1969), s. 26.

[2] F. Engels'ten Joseph Bloch'a mektup, 21 Eylül 1890, K. Marx - F. Engels, *Felsefe İncelemeleri* (Sol Yayınları, 1970), s. 143.

[3] L. Althusser, *For Marx*, s. 12.

[4] Mao Zedung, *Yenan Konuşmaları* (Yıldız Yayınları, 1975), s. 31-32.

[5] K. Marx, *Felsefenin Sefaleti* (Sol Yayınları, 1975), s. 132.

[6] Ali Şenoğlu, *Yarına Doğru*, sayı 7, Mayıs 1974, sayfa 6.

[7] Yalçın Alan, *Yayın Haberleri*, sayı 1, Mayıs 1975, sayfa 6.

[8] Ahmet Buldam, Halk Bilimi Dergisi, sayı 6, Kasım 1974, sayfa 3.

[9] K. Marx, The Theory of Surplus Value, cilt I, sayfa 261.

[10] L. Althusser, Marksist Tarih Anlayışı, Birikim, sayı 3, sayfa 18.

[11] J. Stalin, Dilbilimde Marksizm Üzerine, 20 Haziran 1950, Son Yazılar (Sol Yayınları, 1970).

[12] Kroeber ve Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions* (New York, 1963), s. 357.

[13] A.A. Zvorikine, «Some Problems of the Theory of Culture,» Journal of World History, sayı 2, sayfa 367.

[14] *a.g.e.* sayfa 369.

[15] *a.g.e.* sayfa 369.

[16] *a.g.e.* sayfa 379.

[17] K. Marx, *The Theory of Surplus Value*, cilt I, sayfa 382.

[18] E. Fischer, *Sanatın Gerekliliği* (Konuk Yayınları, 1974), s. 39.

[19] C. Caudwell, *Yanılsama ve Gerçeklik* (Payel Yayınevi, 1974), s. 37.

[20] K. Marx, *Kapital*, Cilt I - 1 (Odak Yayınları, 1974), s. 271.

[21] F. Engels, «Conrad Schmidt'e mektup,» 27 Ekim 1890, Marx - Engels, *Sanat ve Edebiyat* (de Yayınevi, 1971), s. 10.

[22] K. Marx - F. Engels, *Alman İdeolojisi* (Sosyal Yayınları, 1968), s. 56.

[23] K. Marx - F. Engels, *Manifest* (Dietz Verlag Berlin, 1973), s. 17.

[24] SBKP'nin XXII. kongresinde kabul edilen programından, (Kaynak: A.A. Zvorikine, *Some Problems of the Theory of Culture*).

[25] K. Marx, *Grundrisse* (Pelican Books, 1974), s. 706.

[26] V.I.Lenin, «Gençlik Birliklerinin Görevleri,» 2 Ekim 1920, Über die Jugend, (Verlag Marxistische Blätter, 1971), s. 7.

[27] V.I. Lenin, «Ulusal Sorun Üzerine Eleştirici Notlar,» Ekim - Aralık 1913, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı* (Sol Yayınları, 1975),s. 21.

[28] *Aynı yerde*, sayfa 21.

[29] V.I. Lenin, Proletarya Kültürü Üzerine, 12 Ekim 1920., *Über die Jugend*, sayfa 118.

[30] A.A. Zvorikine, *a.g.e.*, sayfa 378.

[31] *Aynı yerde*, sayfa 368.

[32] K.Marx, *Felsefenin Sefaleti*, sayfa 116.

[33] A.A. Zvorikine, *a.g.e.*, sayfa 368.

Şiirler

Sabaha karşı, sevişme sonrasında, yatakta okunacak:

1.

— «ege»nin mavi sularında
rum şarkıları ve gül kokulu şaraplarla geçen
o çılgın yazı hatırlıyor musun?

köprüden panzerler geçiyor ruhum, duyuyor
musun?

2.

— «kaybedecek öyle çok şeyimiz var ki
zincirlerimizden başka
biraz daha az vakit ayırmalıyız aşka;

köprüden panzerler geçiyor ruhum, duyuyorum.»

TÜM ÜLKELERİN BURJUVA ÇOCUKLARINA

genç adam penceresinden bakıyor
bir gece önceki eğlentinin
bıraktığı mavi alana
alfa romeo'sunun üzerinde sebzeler
renkli kâğıtlar dondurma ve öpücük artıkları
alanda
dün gece eğlenti
onsuz bitti

yalnız penceresinde...
onu
telefonla sürekli arayan
ayten bile
artık avutmuyor

uzaklarda yeniden doğan lunaparak
ve göğün atlı karıncası
güzel uykudan uyanışı
ışığın
ne de sahip olduğu değerli hisse senetleri
onu
artık avutmuyor

o
düşünmeye alışmak için çok geç
olduğunu düşünerek
sararmış elleriyle kendi yüzünü tutuyor
sonsuz
uzun
koyu bir boşlukta
masum bir cenin olarak
ölmeyi istiyor

GÜZEL YÜZLER

güzel yüzler var arada, görüyorsun
duygulanıyor, onları seviyorsun
ufkun erguvanlaşması gibi, evet
gözlerine, ağızlarına dikkatle bakıyorsun

güzel şeyler söylüyorlar, duyuyorsun
ve güzel şeyler görüyorlar
onlar da değerlendiriyorlar
dünyayı, ne kadar çocukça olursa olsun

işte bu yakınlık, ılıklık izlenimi
seni kandırmasın: güzel tenlerin ardında
— saydam ve namusludur onlar — üreyen
pisliği
anlat, açıkla onlara; bilsinler sevdiğini

yeni yeni dillenen çocukların yarım yamalak
söylediği
yakılmış bilginlerin kâğıtlara geçirdiği
gerçeği, ve onların güzelliğini, tartışarak kendi
kendinle,
sevdiğini:

sevdiğini:
sermaye birikir ve plaklar, duyarlıklar üretir
yeni yeni dillenen çocuklara tarihini ezberletir
bunlardır askere alınan, yeni yeni sınırlar yaratan
tadla yanıltan ve yanılan, severken boğan
kundakçılıkta ve tırnak sökmekte ustalaşan
ve kılıç artıklarına fiyat biçen
gerçeği bir içim su olarak sunan ya da bunlara
seyirci kalanlar!

seviyorsan anlat onlara matinelerin, suarelerin,
müfredat programının ve izci örgütlerinin
içyüzünü ve bekle ve gör tavırlarını ve tavrını
al artık!

ASAF SAVAŞ AKAT

Geçiş Dönemi Toplumları İçin Teorik Bir Çerçeve -I-

Toplumsal bilimlerle uğraşanları en çok ilgilendiren konulardan biri toplumların bir üretim tarzından ötekine geçiş sürecidir. Bugün ise, konunun iki açıdan ayrıca güncellik kazandığını görüyoruz: bir dizi ülke kapitalizm-öncesi üretim biçimlerinden kapitalizme geçerken (azgelişmişler), bir başka dizi ülke ise kapitalizm ya da kapitalizm-öncesi üretim biçimlerinden sosyalizme geçmekte (sosyalist blok). Devrimci politikalar doğru toplumsal analizlere dayandıkları ölçüde başarılı olduklarına göre, hem teorik olarak çok ilginç, hem de politik sonuçları çok önemli bir inceleme alanı var demektir elimizde. Bu çalışmaya başlarken amacım, azgelişmişliğin sistemli bir sınıflamasını yapmaktan öteye geçmeyen, daha çok taksonomik bir araştırma idi. Ancak, üzerinde çalıştığım alanın bakirliği, beni daha genel teorik bir yaklaşıma itti: kapitalist üretim tarzının evrensellik kazandığı anda (emperyalizm), kapitalizm-öncesi üretim ilişkilerinin hâkim olduğu toplumların kapitalizme «geçiş» döneminin analizi. Çok önemli bir sorun olmasına rağmen, apayrı bir yaklaşımı gerektirdiği için, sosyalizme geçiş dönemini bütünüyle analizimin dışında tutmaya karar verdim. Dikkat edilirse, esas uğraşısı kapitalizm (ve ortaya çıkışı) olan Marx için bu sorun ikincil düzeyde kalmış ve böylece üstünde fazla durmamıştır. Daha sonraları Rosa Luxemburg, genişleyen üretim taslaklarını incelerken soruna eğilmiş, fakat bunu kapitalist metropoller açısından, yani kapitalist kesimin yönünden yapmıştı. Lenin'in ünlü «Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi» adlı eseri, farklı bir içerik içinde de olsa, sorunun en ilginç araştırmalarından biridir.

Burada yapılmaya çalışılan, Marksist teoriyi uygulayarak, bu geçiş dönemini daha iyi anlamamıza yarayacak bir dizi (kavramsal) kategorinin geliştirilmesidir. Analizin bize Türkiye'yi hatırlatması, her şeyden önce analizin Türkiye'ye yönelik olması ve yazarın en iyi bildiği «azgelişmişlik» yapısının Türkiye olması ile açıklanabilir. Önce bir dizi tanımın üstünde duracağım. Karışıklık ve yanlış anlamaları engellemek için kullandığım kavramları mümkün olduğu ölçüde ayrıntılı ve açık olarak tanımlamaya çalıştım. İkinci bölümde, bir kapitalizm-öncesi üretim ilişkisi olarak küçük meta üretimi (ya da küçük üreticilik) inceleniyor. Üçüncü bölüm kapitalist dünya düzeninin müdahale türleri ile (emperyalizm) ilgilenmekte. Dördüncü bölüm, bizzat «geçiş dönemi» alt-dönemlere bölmek, yani kapitalistleşme derecesini belirlemek için gerekli ölçütleri aramakta.

I. TANIMLAR

1) Metodoloji. Gerçek somut ile düşünülmüş somutu ayırdedebilmemiz, analizin sıhhati için hayatîdir. Gerçeğin daima çoklu belirlenmelerin karmaşık bir bütünü olduğunu, bizim bu karmaşıklığı, önce bazı belirlenmeleri soyutlayan (tecrid eden), daha sonra birleştiren (combinatoire), yani soyuttan somuta giden bir süreç içinde temellük ettiğimizi (bilgi olarak ürettiğimizi) kabul ediyoruz. Bu süreç içerisinde farklı soyutlama seviyelerine tekabül eden kavramsal yapıların eklemlenmesi ve tanınması (identification) zorunludur. Bu nedenle, önce tarihî maddeciliğin temel soyutlama düzeyleri (model) ile ilgili birkaç tanım vermek istiyoruz.

Üretim Tarzı. Üretim tarzı, bir toplumda (toplumlarda), insan-doğa ve insan-insan ilişkilerini düzenleyen çeşitli öğelerin karmaşık bir birleşimidir.[1] Bu ögeler, iktisadî, politik, ideolojik ve teorik gibi, farklı düzeyleri oluştururlar. Tarihî maddecilik bize bu düzeylerin de bir sınıflamasını yapmak imkânını vermektedir. Üretim ve dolaşım süreci ile doğrudan bağıntılı olan insan-insan ilişkilerinin bir üretim tarzının altyapısını oluşturduğunu söyleriz; yani üretim güçleri ve üretim ilişkileri. İnsanlar arasında doğrudan üretim ve dolaşımla bağıntılı olmayan ilişkileri düzenleyen kurumlara ise (din, hukuk, devlet, ideoloji, vs.) üstyapı kurumları, ya da kısaca üstyapı deriz. Üretim tarzı, bizim toplumu anlamak için ürettiğimiz bir kavram, yani «model»dir. Somut tarihî oluşturan pek çok şartlardan somutlanmış (örneğin coğrafî koşullar, etnik yapı, göçler, vs.), toplum halinde yaşayan insanların sadece **tekrarlanan** insan ve doğa ilişkileri (yeniden-üretim) ele alınmıştır. Herhangi bir somut tarihî anda —diyelim ki 1976 yılında— herhangi bir somut toplumu —Türkiye Cumhuriyeti— temsil etmez. Üretim tarzı kavramı bir belirlenme kavramı ile beraberce ifade edilir: üretim güçlerinin belirli bir düzeyine belirli üretim ilişkileri tekabül eder, bu şekilde oluşan altyapı da tüm

toplumsal üstyapıyı belirler. İnsanlık tarihinin geçirdiği üretim tarzları Marx ve Engels tarafından incelenmiştir: ilkel topluluk, Asya üretim tarzı, kölelik üretim tarzı, feodalite ve kapitalizm[2]. Ayrıca, hiçbir zaman tek başına varolmamakla beraber bir üretim tarzının aslî öğelerini de taşıyan küçük meta üretimi ikincil (talî) bir üretim tarzı olarak kabul edilmiştir.

Toplumsal kuruluş: Somut bir an ve mekândaki toplumu yukarıdaki kavramsal yapıdan ayırdetmemiz gerekmektedir. Artık ne coğrafî şartları soyutlayabiliriz (örneğin petrol), ne de etnik durumu (örneğin azınlıklar): model düzeyinde toplumsal bütün ifade eden üretim tarzı kavramına karşı somut (ve tarihî) toplumsal bütüne **toplumsal kuruluş** diyeceğiz. Toplumsal kuruluşun özelliği, aynı anda birden fazla üretim tarzının (üretim ilişkisinin) ve birden fazla üretim tarzına tekabül eden üstyapı kurumlarının onda eklemlenmiş olmasıdır. Dünü, bugünü ve yarın hakkındaki bekleyişleri, yani modelden farklı olarak, somut tarihi vardır. Üstelik daima başka toplumsal kuruluşlarla da ilişkilidir ve onlardan tecrid edilemez.

Hâkim üretim tarzı, üstyapının görece bağımsızlığı, üst-belirlenme gibi kavramlar bu yapının analizi amacı ile geliştirilmiştir: ancak hâkim olmayan üretim tarzları da varsa hâkim üretim tarzından, ancak altyapı ile üstyapı arasında tutarsızlık varsa üstyapının görece bağımsızlığından ve ancak altyapı dışında ögeler de toplumsal belirlenme sürecine etkili olabiliyorlarsa üstbelirlenmeden sözedebiliriz. Gerçek somut ile, bu somuta ulaşmak (onu anlamak) için ürettiğimiz bir yalıtma (tecrid) düzeyi olan «modeli» ayırdetmek, gerek bilim (tarihî maddecilik) ve gerek tarihçi için (ister tarihi yazsın, ister yapsın) çok önemlidir.

2) Üretim İlişkileri. Yukarıda, bir toplumsal kuruluşta birden fazla üretim tarzının var olabileceğini söylemiştik. Toplumsal bütün açısından önemli ögelerden biri, bu üretim tarzlarına tekabül eden üretim ilişkilerinin sıralanması (hiyerarşisi) olacaktır. Sorun, özellikle toplumun bir üretim tarzının hâkimiyetinden öbürüne geçişi esnasında daha da önem kazanır.

Yaygınlık: bir üretim ilişkisinin yaygın olması, nicesel olarak belirli bir büyüklüğe sahip olmasını içerir. Örneğin Türkiye'de küçük meta üretiminin yaygın olmasından, nüfus içinde en büyük bölümü bu ilişkilerin oluşturduğunu anlayacağız. Dikkat edilirse, bu haliyle yaygınlık salt nicesel ve ampirik olarak gözleme elverişli bir kategoridir.

Belirleyicilik: farklı üretim ilişkilerine üretim güçlerinin farklı düzeyleri, yani farklı emek verimleri tekabül ettiğine göre, her ilişkinin sömüren sınıflara temin edebileceği artık-ürün (ya da artık-değer) de farklıdır. Bir üretim ilişkisinin toplam toplumsal artıktaki payı arttıkça belirleyiciliğinin de arttığını söyleyebiliriz. Dikkat edilirse, yaygın ilişkinin ille belirleyeci olması gerekmez: yaygın ilişki üretim güçlerinin çok düşük bir düzeyine tekabül ediyorsa, daha az yaygın olan başka bir üretim ilişkisi daha yüksek emek verimi sayesinde toplumsal artığın önemli bir kısmını üretebilir. Bu kategorinin de, yaygınlığa kıyasla ölçülmesi daha zor olmakla beraber, nicesel ve ampirik gözleme elverişli olduğu açıktır.

Hâkimiyet: bir üretim ilişkisinin hâkim üretim ilişkisi olmasını, siyasal iktidarın bu ilişkinin sömüren sınıflarında olması şeklinde tanımlayacağız. Hâkimiyet, nitesel bir kategoridir; üretim ilişkisinin başta siyasal iktidar (devlet) olmak üzere, öbür üstyapı kurumları üstündeki etki derecesini gösterir. Bir toplumsal kuruluşta, yaygın ilişkinin başka (örneğin küçük üreticilik), belirleyici ilişkinin başka (örneğin kapitalizm) ve hâkim ilişkinin başka (örneğin feodalite) olması mümkündür: böyle bir yapı toplumsal devrimin (burada burjuva demokratik) arifesini yaşıyordur.

Şimdi, geçiş dönemi kavramını daha açık hale getiren bir tanımımız vardır(sorunu sadece kapitalizm-öncesi üretim tarzlarından kapitalist üretim tarzına geçiş açısından aldığımızı, sosyalizmin geçiş dönemi sorunları ile ilgilenmediğimizi tekrar hatırlatalım): kapitalizm-öncesi bir üretim ilişkisinin yaygın, belirleyici **ya da** hâkim olduğu bir toplumsal kuruluş geçiş dönemindedir. Aynı şekilde, kapitalist üretim ilişkilerinin yaygın, belirleyici **ve** hâkim oldukları toplum geçiş dönemini bitirmiştir; bunlara genellikle kapitalist üretim tarzının hâkim olduğu ya da kısaca kapitalist toplumlar diyoruz. Kapitalist toplumda dahi bazı kapitalizm-öncesi üretim ilişkilerinin bulunabileceği (ancak, yaygın, belirleyici ya da hâkim ilişki olamayacakları) açıktır.

3) Devlet. Üretim ilişkilerinin sıralanışı ile ilgili çalışmalarımız bizi hâkimiyet kavramı nedeniyle siyasal iktidar ve öbür üstyapı kurumlarını analize sokmak zorunda bıraktı. Sömüren sınıflar-devlet ilişkileri model düzeyinde oldukça basittir. Üstün (emek verimi daha yüksek) üretim güçlerine tekabül eden üretim ilişkisi, uzundönemde, önce belirleyici ilişki olur, sonra bu ilişkinin sömüren sınıfları devlete el koyarlar ve üstyapı kurumlarını kendi üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi ile tutarlı hale getirirler[3]: üretim güçlerinin gelişme düzeyi toplumların nihaî belirleyicisidir. Buradan, her sınıflı toplumda, devletin hâkim sınıfın aracı olduğu genel yargısına ulaşırız.

Ancak, geçiş dönemi toplumsal kuruluşları açısından yukarıdaki açıklamanın yetersiz, hattâ çevrisel olduğu derhal görülür: bir sömüren sınıfın (üretim ilişkisini) öbür sömüren sınıflara kıyasla siyasal iktidarda daha etkili olduğunu nasıl belirleyeceğiz? Şu halde, birden fazla sömüren sınıfın var olduğu geçiş dönemi toplumlarında, bu sınıfların kendi aralarındaki ilişki (çatışma) bu sınıflar ile devlet ve öteki üstyapı kurumları arasındaki ilişkileri belirleyecektir. Sanıyorum ki, üstyapı kurumlarının ve devletin «gö-

rece otonomisi» şeklinde Marksist edebiyatta sık sık kullanılan kavram bu olgunun ifadesidir.

Şu ana kadar, toplumsal kuruluşu kendi içsel dinamiği açısından gördük. Halbuki, başta da söylediğimiz gibi, kapitalizmin dünya çapında hâkim üretim tarzı olduğu, üstelik bir kapitalizm-sonrası üretim tarzı alternatifinin (sosyalizm) de bulunduğu bir ortamda geçiş dönemi sözkonusudur. Bunun anlamı, somut bir toplumsal kuruluşun daha kapitalist üretim ilişkileri ortaya çıkmadan, kapitalizmin üst-yapısı ile karşılaşmasıdır: kapitalizme özgü bir ideoloji olan milliyetçiliğin, 20. yüzyılda tüm kapitalizm-öncesi toplumları etkilemesi gibi. Bütün bu unsurlar, devlet-sömüren sınıflar karşılıklı-ilişkilerini karmaşıklaştırmakta ve model düzeyinde kurduğumuz basit özdeşlikleri bozmaktadır. İster sömüren sınıfların kendi aralarındaki, ister sömüren sınıfların tümü ya da bir kısmı ile uluslararası kapitalizm arasındaki[1] çatışma sırasında, geçici bir süre için bile olsa ara tabakaların (örneğin sivil-asker bürokrasi) devleti ele geçirmeleri mümkün olabilecektir.

4) İdeoloji. İdeolojiyi, sınıfların insan-insan ilişkilerini, yani toplumu anlama şekli (algılama ya da bilinç de diyebiliriz) diye tanımlayacağım ve genellikle insanın nesne-nesne ilişkilerini (doğa) anlamasından (din ve bilim) ayırdedeceğim. Uzun dönemde (model düzeyinde) aralarında çok yakın bir belirlenme ilişkisi olduğu açıktır: üretim güçlerinin gelişme düzeyi, aslında doğa hakkındaki bilgimizle özdeştir. Bu bilgi kendi içinde bütünleşmemişse (teori ya da bilim) bir dizi doğaüstü hurafede sistemleşir (din). Bu sistem aynı anda o üretim güçlerine tekabül eden üretim ilişkileri aracılığı ile oluşan sınıfların kendilerini yeniden-üretmeleri ile tutarlı olur, yani ideoloji olarak belirlenir. Bilimin gelişmediği (kapitalizm-öncesi) toplumlarda dinin hem insan-insan hem de nesne-nesne ilişkilerini özümlemesinin nedeni budur. Kapitalizm ile birlikte, nesne-nesne ilişkileri bilim tarafından temellük edilince, üstyapı kurumu olarak uzunca bir süre yaşayabilmesine rağmen din önemini kaybeder ve bilim (nesne-nesne ilişkisinin algılanması) ve ideoloji (insan-insan ilişkisinin algılanması) birbirinden koparlar[5].

Şu halde, birden fazla üretim ilişkisinin eklemlendiği bir geçiş dönemi toplumsal kuruluşunda, bunların her birinin ideolojilerinin de eşanlı varolması sözkonusu olacaktır. Bunlardan, kapitalizm-öncesi ideolojilerin genellikle dinde özümlendiğini ve dinin yukarıda açıklanan ikili özelliğinden dolayı hem sömürülen, hem de sömüren sınıflarca taşındığını biliyoruz. Bizim için ilginç olan, özellikle geçiş dönemi başlarında, yani kapitalist ilişkiler daha emeklerken, kapitalizmin ideolojisini hangi sınıfların taşıyacağıdır. Sanırım burada iki sınıfın altını çizebiliriz. Bunlardan ilki, kapitalizm-öncesi ilişkiler içinde kapitalizme en yakın olanlar, yani, kapitalist olmasa bile yoğun bir şekilde meta ilişkisi içinde olup P - M - P' dolaşımına giren sınıflardır (tüccar sermayesi)[6]. Öbürüyse, üretim süreci içinde doğrudan yerleri olmadığı için kamu yönetiminde yerleşen (bürokrasi: asker ya da sivil) ve özellikle kapitalizmin üstyapı kurumları ile yoğun (kültürel) temasları olan aydınlardır[7-8]. Geçiş döneminin karmaşık çoklu (üst) belirlenme sürecinde, bu sınıfların tek başlarına, ya da çoğu kere bir koalisyon sonucu devleti ele geçirmeleri halinde şöyle bir çarpık yapı ortaya çıkar: o toplumsal kuruluşun nesnel koşullarına (üretim güçleri ve üretim ilişkileri) tekabül eden ideoloji tâbi, o toplumda nesnel koşulları var olmayan ideoloji ise (kapitalizm) hâkim ideoloji olmuştur —kapitalsiz kapitalizm[9]. Geçiş dönemi toplumlarında altyapı değişmesinden önce üstyapıda (hukuk, laiklik, vs.) önemli değişmelerin olabilmesinin anahtarı bence burada yatar.

II. KÜÇÜK META ÜRETİMİ

Geçiş dönemi toplumsal kuruluşlarının belirlenme süreçlerinin ne kadar karmaşık olduğunu genel çizgileri ile gördük. Şimdi bu sürecin somut oluşum mekanizmalarını aramaya başlayabiliriz. Önce toplumun içsel dinamiğini tesbit maksadıyla varolan üretim ilişkilerini analiz etmemiz gerekecektir. Yaygın, belirleyici ve hâkim üretim ilişkilerinin niteliklerini geçiş toplumunun özgül koşullarında **doğru** saptamadıkça, toplumsal kuruluşu anlamamıza imkân yoktur. Sanırım tüm azgelişmiş ülkelerde, toplumsal analizlere tarım kesimi üretim ilişkileri ile başlanmasının nedeni budur.

Her toplumun kendi somut tarihi, kapitalizmle karşı karşıya geldiği gündeki yapısını belirlemiştir. Başlangıç noktamız dündür, zaten olup bitmiştir: bugünü belirleyerek. Kimi toplumlar için hâkim kapitalizm-öncesi üretim tarzı feodalite olur, öbürleri için Asya üretim tarzı, başkaları için küçük üreticilik, hattâ ilkel toplum. Türk tarımında en yaygın ilişki olduğu için[10], küçük üreticilik benim açımdan kapitalizm-öncesi üretim ilişkilerinin en ilginç olanı idi. Soruna bu açıdan bakınca daha pek çok azgelişmiş ve hattâ bir kısım gelişmiş ülkelerde bile tarım kesiminde küçük üreticiliğin yaygın olduğunu gördüm.

1) Tanımı. Nedir küçük meta üretimi ya da küçük üreticilik? Kullandığı toprak ve üretim araçlarının mülkiyetine sahip, fakat Mal-Para-Mal dolaşımı için meta üreten üreticilere «küçük üretici» diyoruz. Ayrıca bunların ücretli emek kullanmamaları da gerekmektedir. Zaten ücretli emeğin sistemli bir şekilde kullanılması M - P - M dolaşımını bozacak ve yerine P - M - P' sermaye dolaşımını getirecektir.

Bu tanımın iki temel öğesi şunlardır:

a) M - P - M dolaşımı için de olsa meta üretilmesi, yani üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan küçük üreticilerin kendi-kendine yeterli üretim yapmayıp, ürünlerinin hiç olmazsa bir kısmını pazarlamaları. Bu ürünler toplumsal bölüşüm sürecine mübadele aracılığı ile girdiklerine göre

meta niteliğini kazanmışlardır. Eğer birbirlerinden tamamen bağımsız, yani aralarında toplumsal işbölümü oluşmamış ve mübadele etmeyen (otarşik) üreticiler düşünürsek, bunlara «toplum» demek imkânının bile olamayacağı açıktır.

b) Tüketim amacıyla (ama mübadele değeri) meta üreten bağımsız üreticilerin oluşturduğu bir üretim ilişkisi, hâkim üretim ilişkisi olabilir mi? Bir başka söyleyişle, bir «küçük meta üretim tarzı» var mıdır? Genellikle bu soruya verilen cevap olumsuzdur: küçük üreticiliğin tabi bir üretim ilişkisi olduğu, bu nedenle bir üretim tarzı kabul edilemeyeceği söylenir. Bunu şu şekilde kanıtlayabiliriz: sadece küçük üreticilerden oluşan bir topluluk (toplum) düşünelim ve bu topluluğun kapitalizm-öncesi (tarımsal üretimin hâkim olduğu) bir dünyada kendisini yeniden-üretme imkânlarını arayalım. İki alternatif mümkündür. Birincisinde, çevrede yaşayan toplulukların hâkim sınıfları (feodal, Asya Üretim tarzı, vs.), bu topluluğun da artığını elde etmek üzere açtıkları savaşı kazanırlar ve toprak mülkiyeti o hâkim sınıfın eline geçer. İkincisinde, küçük üretici toplumun savaşta başarı kazanması bir yandan fütühat nedeniyle köleliği, öte yandan da askerlik mesleğinde kurumlaşmaya başlayan hâkim sınıfları oluşturur. Her iki halde de, küçük üreticiliğin **kısa dönemde** dahi kendini hâkim ilişki olarak yeniden-üretme ihtimali yoktur[11].

Bu nedenlerle, küçük üreticilik çoğu kere Marx'ın **Kapital**'in birinci cildi başlarında incelediği **basit meta üretimi** ile özdeş kabul edilir. Bence, bu yanlış bir tutumdur ve özellikle küçük üreticilikte sömürü kategorilerini anlamamızı engeller. Basit meta üretimi, Marx'ın metayı incelemek üzere kurduğu bir soyutlama (yalıtma) düzeyidir (model). Marx, üreticilerin tüketimlerini doğrudan kendi ürettikleri ürünlerle değil de bu ürünleri mübadele ederek (dolaşım süreci) sağladıkları bir dünyayı inceler. Bu amaçla, ürünlerin mübadele ilişkisi dışında hiçbir toplumsal ilişkinin taşıyıcısı olmadıkları (yani sömüren-sömürülen ilişkisinden soyutlanmış) bir kavramsal yapı kurar. Üreticilerin toprak ve üretim araçlarının mülkiyetine sahip oldukları ve mübadele değeri (yani mübadele aracılığı ile tüketim) için üretim yaptıkları basit meta üretimi bu soyutlama düzeyini yansıtır. Ancak, metanın **salt meta** olarak incelendiği bu kavramsal yapıda, mübadelenin üreticiler arasında **doğrudan** yapılması zorunluluğu da vardır; aksi halde, metalar mübadele ilişkisi dışında üretici-aracı (tüccar) ilişkilerinin de taşıyıcısı olurlar[12]. Halbuki, küçük meta üretimi, metanın salt meta olarak incelenmesini değil, toprak ve üretim araçlarının mülkiyetine sahip meta üreticilerinin kendi aralarındaki ve başka sınıflarla (tüccar sermayesi de dahil olmak üzere) olan ilişkilerini inceler; yani, amacı meta kavramının mübadele ilişkisi dışındaki ilişkilerini soyutlamak değil, tam tersine bu ilişkileri aramaktır.

2. Kökenleri. Küçük meta üretiminin bir üretim ilişkisi olarak tarih içindeki yeri bizi pek ilgilendirmiyor. Biz, bu ilişkinin **yaygın** bir üretim ilişkisi olarak nasıl ortaya çıkmış olabileceğini kısaca araştıracağız. Bu amaçla, önce aslında özdeş olan iki öneri getirmek istiyorum.

1 — Bir toplumda küçük üreticiliğin yaygın bir üretim ilişkisi olması ancak kapitalizmin ya o toplumda ya da dünya çapında hâkim üretim tarzı oluşundan sonra mümkündür.

2 — Eğer bir toplumda küçük üreticilik yaygın ilişki ise, kapitalizm öncesi (fedodalite, Asya üretim tarzı, ilkel topluluk, vs.) üretim tarzı mutlaka çözülmüştür.

Bu iki öneri, küçük meta üretiminin **ancak ve ancak** kapitalizme (ya da sosyalizme) geçiş döneminde yaygın bir ilişki olabileceğini söylüyor. İki önerinin de temelinde, tarıma dayalı aslî toplum biçimlerinde (üretim tarzı), sömürünün «iktisat-dışı zor» ile yürütülmesi yatar. Küçük meta üretiminde sömürü, değerlendirme (fiyatlandırma) sürecinde gerçekleştiğine göre, bir toplumda «iktisat-dışı zor» hâkim sömürü mekanizması olduğu sürece küçük üreticilik yaygın üretim ilişkisi olamaz. Ne zaman ki «iktisat-dışı zor» toplumsal sömürünün aslî unsuru olmak niteliğini kaybeder, yani sömürü «iktisadî» nitelik kazanır, ancak o zaman küçük meta üretimi yaygınlık kazanabilir[13]. Kapitalizm-öncesi üretim ilişkilerinin çözülmesinin de iki durumda sözkonusu olduğunu biliyoruz. İlkinde, hepsi az çok aynı zamanda ve aynı üretim tarzından (feodalite) kapitalizme geçen Batı Avrupa[14] ülkelerinde olduğu gibi, önce kapitalist ilişkilerin gelişmesi ve bunun sonucu oluşan burjuva devrimlerinin feodaliteyi yıkışı ile beraber küçük meta üretimi (her ülkenin kendi somut tarihi ve koşullarına göre) yaygınlık kazanmıştır. İkinci grupta ise kapitalist ilişkiler ülke içinde gelişmeden dünya kapitalizmi (emperyalizm) ile karşılaşan ve bu «dışsal dinamik» ile kapitalizm-öncesi üretim tarzları çözülen ülkeler vardır. Küçük meta üretiminin yaygın ve belirleyici üretim ilişkisi olabilmesinin önkoşullarını ararsak yukarıdaki iki ülke grubu arasındaki ayırım daha iyi ortaya çıkacaktır. Çünkü, küçük meta üretiminin belirleyici olması, kapitalist üretim ilişkilerinin o toplumsal kuruluşta daha yeterince gelişmemiş olduğunu gösterir: yeterince gelişmiş olsa idi o zaman kapitalist ilişkiler belirleyici üretim ilişkisi olurdu. Aynı anda, küçük meta üretimini yaygınlığı kapitalizm-öncesi üretim ilişkilerinin hâkim olmadıklarını gösterdiğine göre, sözkonusu toplumda kapitalizm-öncesi üretim ilişkileri çözülmüş, fakat kapitalizm yeterince gelişmemiştir; bunun ise ancak ikinci grup ülkelerde mümkün olabileceğini biliyoruz[15].

Dikkat edilirse, şu ana kadar yaptığımız analizde küçük meta üretiminin kökenini özgül bir kapitalizm-öncesi üretim tarzına bağlamadık, sadece yaygın ve belirleyici ilişki olabilmesi için gerekli (yeterli değil) koşulları aradık[16]. Kapitalizm-öncesi üretim tarzı feodalite, Asya üretim tarzı, hattâ ilkel komün olabilir, buradaki analizi-

miz açısından önemli değildir. Ancak, somut bir ülke ve dönemi incelerken, özellikle üstyapıdaki kalıntıları bakımından eski üretim tarzının da etkilerinin saptanması gerekecektir.

3) Tüccar sermayesi. Şimdi de küçük üreticilikte sömürünün nasıl gerçekleştiğini arayalım. Mübadeleye girmediği sürece, küçük üreticinin iktisat-içi bir mekanizma ile sömürülmesine imkân olmadığı açıktır; ancak bu durumda zaten meta üretimi öncesine, artık-ürünün iktisat-dışı zor ile alındığı toplum türlerine geçmiş oluruz. Ürettiği ürünü mübadeleye sokan, yani dolaşım süreci içinde yerini alan küçük üreticileri de ikiye bölmemiz yararlı olacaktır. İlk grupta, aslında geçimlik üretim yapan, yani üretiminin önemli bir kısmını bizzat kendisi tüketmekle birlikte bir kısmını da pazarlayan üreticiler vardır. Bunlar, meta üretiminin tam yerleşmediği ve arızi unsurlar taşıdığı, yani meta üretimine geçişi tamamlamamış bir yapıyı aksettirirler (üretim, kullanım değeri için yapılmaktadır). İkinci grupta ise, doğrudan doğruya ve sadece piyasa için üretim yapan üreticiler vardır. Meta üretiminin tam olarak geliştiği ve kullanım değeri için değil de mübadele değeri için üretim yapanlar bu grubu oluştururlar.[17]

Meta üreten fakat üretim araçlarının mülkiyetine de sahip olan küçük üreticilerin hangi mekanizmalar aracılığı ile sömürüldüğü, hattâ sömürünün olup olmadığı tartışma konusudur. Burada, özellikle, yukarıda da değinildiği gibi, küçük üreticiliğin basit meta üretimi ile karıştırılmasının da etkisi büyük olmaktadır. Nitekim, küçük meta üreticilerinin sadece öbür küçük meta üreticileri ile doğrudan mübadelede bulundukları bir dünyayı ele alarak, basit meta üretimine yaklaşabiliriz. Bu durumda mübadeleye katılanların tümü M - P - M dolaşım sürecinin olacaklardır. Genellikle tarımsal yerleşme biriminin (köy) kendi iç işbölümü ya da civardaki bir kentsel yerleşme birimi (kasaba) ile olan işbölümünde bu türden mübadelelere raslanır. Mübadelenin her iki ucunda da tüketimin amaçlanması ve paranın sadece bir mübadele aracı oluşu, yani, P - M - P' dolaşımının olmayışı, mübadele sonucu ortaya çıkan nisbî fiyatların da metaların içinde cisimlenmiş emek miktarına orantılı olması, yani, aynen Marx'ın **Kapital**'in birinci cildi başlarında öngördüğü gibi, salt bir emek-değer teorisinin geçerli olmasını temin eder. Eğer herhangi bir kesim (buğday) malını emek-değerinden yukarı satabilirse, bazı kesimlerin de (örneğin nalbant) altında satmaları gerekecektir. Halbuki, bu durumda, ikinci kesimdeki üreticiler birinci kesime geçmekle reel gelirlerini artırabildikleri için bu kesimde arz daralacak ve denge tekrar emek-değerlerde kurulacaktır[18]. Bağımsız üreticiler arasında emek-değerlerde yapılan mübadelenin ise **eşit mübadele** olduğunu, yani bu durumda sömürünün olamayacağını biliyoruz.

Ancak, küçük üreticilerin kendi aralarında doğrudan mübadelesi, bunların toplam mübadelesinin sadece küçük bir kısmının oluşturur. Küçük üreticilerin mübadelelerinin önemli bir kısmı, ister öbür küçük üreticilerle, ister başka üretim biçimleri ile olsun, tüccarlar aracılığı ile gerçekleşirler. Şu halde, bizim için ilginç olan, tüccarın araya girdiği durumlarda mübadele değerinin nasıl belirleneceğidir.

Tüccar sermayesine kapitalizm-öncesi üretim biçimlerinin çoğunda rastlanır. Nedir tüccarı feodal, Asya üretim tarzı, kölelik, vs. gibi farklı üretim tarzlarının hepsinde mevcut kılan özellikler? Tüccar, mübadelenin bir aracı, aletidir; yani, tüccar sermayesinin ön-koşulu daima mübadelenin o toplumsal kuruluşun yeniden-üretiminde sistematik bir şekilde varlığıdır: üreticiler ya da üreticiden artık-ürünü (dolaysız, ama farklı yollarla) alan sınıflar bu ürünleri doğrudan tükettikleri sürece tüccar sermayesi oluşamaz[19]. Satmak amacıyla satın almak, önceleri işbölümünün basit bir uzantısı olarak gözükür; mübadele, hiçbir şey üretmeyen, fakat mübadelede uzmanlaşmış kişileri gerektirir. Ancak, teknik işbölümünün bir parçası olarak başlayan bu süreç,[20] daha sonra toplumsal işbölümü niteliğini kazanır, yani, mübadelenin temel işlevlerini yükümlenenler ayrı bir sınıf olarak karşımıza çıkarlar. Bu geçişte, üretimin nesnel koşulları önemli bir rol oynarlar. Tüccar sermayesinin ön-koşulu olarak yukarıda sitematik bir mübadelenin **gerekli** olduğunu belirtmiştik. Ancak, bu, tüccar sınıfından söz etmemiz için **yeterli** değildir. Yeterli koşul, malların meta haline dönüşmesi, yani mübadelenin evrenselleşmesidir. Meta üretiminin yaygınlaşmasıdır ki mübadele işlevini **teknik** işbölümünden çıkarıp **toplumsal** işbölümüne sokar.

Tüccar sermayesinin küçük üreticilerle olan ilişkisine geçmeden önce, dolaşım sürecindeki yerine bakalım. Tüccar piyasaya elinde belirli bir para ile (sermaye) çıkar, önce bunu metalara dönüştürür (satınalma) sonra da tekrar paraya (satma). Yani, Para-Mal-Para dolaşım sürecindedir. Bu bakımdan, kapitalist ile tüccar arasında fazla bir fark yoktur, ancak ilki satın aldığı metaları üretim sürecinde kullanarak başka metalar haline dönüştürürken ikincisi bu işleme girmez ve onları oldukları gibi satar[21]. Her ikisi için de bu süreç, başlangıçta yatırılan para sonunda elde edilenden küçükse, yani **kâr** elde edilmişse anlamlıdır. Başka bir söyleyişle, P - M - P' dolaşımında, P' nün P den büyük olması gerekecektir.

Kapitalistin tüm metaları değerinden alıp satmasına rağmen P ile P' arasındaki farkı, kullanım değeri mübadele değerinden daha büyük bir metayı, yani emek-gücünü, piyasada bulabilmesi ile elde ettiğini biliyoruz. Sorunumuz, emek satın almayıp sadece mal alıp-satan tüccarın kârını nasıl elde ettiğidir. Marx, **Kapital**'in üçüncü cildinde (Part IV, ch. 16-18), kapitalist üretim tarzında tüccar sermayesini incelemiş ve tüccar kârının kökeninin kapitalist kesimde üretilen artık-değer olduğunu ve tüccarın kârının da

kâr hadlerinin eşitlenmesi ilkesine göre belirlendiğini göstermiştir. Ancak, meta üretiminin yaygınlaştığı, fakat kapitalist üretimin varolmadığı bir durumu incelememiş, bu durumda mübadelenin eşdeğerler arasında olmayacağına dair birkaç ipucu vermekle yetinmiştir[22]. Bu nedenle, bir yandan dolaşım sürecinin değer yaratmadığı yani kapitalist üretim tarzında ticaretin artık-değerin kaynağı olamayacağı kuralı, öte yandan da küçük üreticilikle basit meta üretiminin karıştırılması, tüccar sermayesinin içerdiği sömürünün sistematik bir incelenmesini geciktirmiştir.

4) Eşitsiz mübadele. Şimdi, sırasıyla şu iki soruya cevap vermeye çalışacağım. Önce, küçük üreticilerin tüccar aracılığı ile yaptıkları mübadelelerde sömürü mekanizmalarının neler olduğunu, sonra da sömürünün (ya da sömürü haddinin) nasıl belirlendiğini arayacağım. Yukarıda küçük üreticilerin kendi aralarındaki dolaysız mübadelede, mübadelenin her iki ucunda da M - P - M dolaşımının olduğunu ve metaların emek-değerlerinden alınıp-satıldığını, yani sömürünün olmadığını görmüştük. Tüccarın araya girmesi halinde, dolaşım sürecinin iki ucunda hâlâ M-P-M dolaşımı geçerli ise de, arada PMP' dolaşımı vardır. Bu durumu bir örnek üstünde düşünmemizde yarar olabilir. A ve B, topraklarının mülkiyetine sahip ve ücretli emek kullanmayan iki küçük üretici ailesi olsun. A ailesi buğday üretsin, B de tütün ve her ikisi de ürünlerinin tümünü tüccara satıp gene aynı tüccardan ötekinin ürününü alsınlar[23]. Yani, iki mal, iki üretici ve bir tüccardan oluşan bir modelimiz vardır. Ekonomide meta üretiminin yaygın olduğu ve sonuç olarak paranın yerleşmiş bir kurum olduğunu da varsayıyoruz. Bu modelde dört akım olacaktır. A üreticisi için:

$$\text{Buğday} \rightarrow \text{Para} \rightarrow \text{Tütün} \qquad (M_1—P_1—m_2) \quad (1)$$

B üreticisi için :

$$\text{Tütün} \rightarrow \text{Para} \rightarrow \text{Buğday} \qquad (M_2—P_2—m_1) \quad (2)$$

ve tüccar için :

$$\text{Para} \rightarrow \text{Buğday} \rightarrow \text{Para} \qquad (P_1—M_1—P_2) \quad (3)$$
$$\text{Para} \rightarrow \text{Tütün} \rightarrow \text{Para} \qquad (P_2—M_2—P_1) \quad (4)$$

söz konusudur. Tüccarın her iki akımda da kâr elde etmesi için (P - M - P'), (3)'den P_2'nin P_1'den büyük, (4)'den ise P_1'in P_2'den büyük olması gerektiğini görürüz. Bu ise imkânsızdır. Öte yandan, A üreticisi elde ettiği paranın tümü ile tütün, B üreticisi de buğday aldıklarına göre, A ve B'ye ödenen paranın da eşit olması gerekir ($P_1 = P_2$). İlk bakışta çelişkili gibi duran bu durum bize tüccar sömürüsünün kökenini açıklayacaktır. Çözüm, tüccarın satın aldığı ve sattığı miktarların aynı olmayışıdır. Şöyle ki, tüccar önce $P_1 - M_1$ dolaşımı ile M_1 miktarında buğdayı A'dan satın almakta, fakat bunun sadece $M_1 - S_1 = m_1$ miktarını $m_1 - P_2$ olarak B'ye satmaktadır. Aynı şekilde, $P_2 - M_2$ ile M_2 miktarında tütün satın almakta ve $M_2 - S_2 = m_2$ miktarını $m_2 - P_1$ dolaşımında A'ya satmaktadır. Dikkat edilirse, bu iki işlem sonunda tüccarın elinde S_1 miktarında buğday ve S_2 miktarında tütün kalmış, fakat tüccar koyduğu sermayenin tümünü (P_1 ve P_2) geriye almıştır. S_1 ve S_2 tüccar sermayesinin elde ettiği artık-üründür; artık-ürünü ister öbür tüccarlara, ister ekonomide varolan küçük üreticilik-dışı bir kesime ya da dış ülkelere satarak artık-değer (kâr) haline dönüştürebilir.

Soruna buğday ve tütünün mübadele değerleri açısından bakmaya çalışalım. Yukarıdaki modelde istikrarlı bir **yeniden-üretim dengesinin** olması için aşağıdaki iki koşul **yeterli** ve gereklidir:

1 — Metaların satınalma fiyatları da satış fiyatları da içlerinde cisimlenmiş emek miktarları ile oranlıdır.

2 — Her meta için tüccarın satınalma fiyatı tüccarın satış fiyatından küçüktür.

Bu iki koşul beraberce, hem her metanın emek-değeri ile oranlı fiyatlarda alınıp-satıldığını, hem tüccar sermayesinin **eşitsiz mübadeleye** girdiğini, hem de kesimlerarası artık-değer haddinin (sömürü haddinin) eşitlendiğini ifade etmektedirler. Aynen küçük üreticilerin dolaysız mübadelesinde olduğu gibi, burada da temel mekanizma kesimlerarası akışkanlıktır. Eğer iki malın satınalma fiyatları oranı emek-değerleri oranına eşit değilse, nisbî fiyatı yüksek olan malın üretimine geçmek küçük üreticiler için avantajlıdır. Aynı şeyi satış fiyatları için de söyleyebiliriz[24]. Eğer bir malın satınalma nisbî fiyatı yüksek, satış nisbî fiyatı düşükse, bu durumda da tüccarların faaliyet alanlarını öteki mala kaydırmaları yoluyla öteki malın satınalma fiyatı yükselirken satış fiyatı da düşer. Meta fiyatları emek-değerlerle orantılı olunca, her mal için $\frac{S}{M}$ şeklinde tanımlayacağımız sömürü haddi de, ister satınalma fiyatları ile hesaplansın, ister satış fiyatları ile, kesimler arasında eşitlenir:

$$\frac{S_1}{M_1} = \frac{S_2}{M_2} = \ldots\ldots = \frac{Sn}{Mn}$$

Şu ana kadar yapılan analizde sadece sömürünün, **eşitsiz mübadelele** nedeniyle varolduğunu saptadığımızı, yoksa sömürü haddinin nasıl belirlendiği hakkında bir şey söylemediğimizi hatırlatalım. Bu çok önemli konuya geçmeden önce, küçük üreticilik-tüccar sermayesi ikilisinde sömürünün **iktisat-içi** fakat **kapitalizm-dışı** bir mekanizma ile gerçekleştiğine tekrar dikkati çekelim. İktisat-içi, çünkü, sömürü tarafların iktisat-dışı bir zor ögesi olmaksızın girdikleri bir mübadele sürecinde fiyatların (değerlendirme süreci) arkasına gizlenmektedir (Marx'ın dediği gibi, ticarî kâr yabancılaşma ile elde edilir). Kapitalizm-dışı, çünkü, kapitalizmde kapitalistin de-

netimi altındaki üretim (emek) sürecinde yaratılan artık-değer burada tüccarın tamamen kontrolü dışındaki küçük üreticilerce yaratılmaktadır.

5) Sömürü haddi. Tüccar sermayesinin eşitsiz mübadelede nasıl artık-değer elde ettiğini gördük. Acaba, sömürünün mutlak büyüklüğünü belirleyen bir dizi nesnel koşul bulabilir miyiz? Kapitalist türetim tarzında, sömürü haddinin emek-gücünün mübadele değeri tarafından, bu sonuncunun ise emekçilerin kendilerini yeniden-üretmeleri için gerekli toplumsal emek-zaman olarak belirlendiğini biliyoruz. Tüccar sermayesi emek-gücü satın almadığına göre, eşitsiz mübadelede eşitsizlik derecesi (yani sömürü haddi) nasıl belirlenir.

Bu soruya en sık verilen cevap, tüccarın, tekelci durumundan yararlanarak, metaları en düşük fiyattan satın alıp en yüksek fiyattan satmasıdır[25]. Meta üretiminin yaygınlık kazanmadığı, kullanım değeri için üretilen ürünün bir kısmının mübadeleye girdiği dönemlerde tüccarın tekil (bireysel) olarak ele alınması ve her tüccarın kişisel becerisine göre kendi sömürü haddini belirlemesi kabul edilebilir. Nitekim, yukarıda Marx'dan yapılan alıntıda da, mübadelenin başlangıçta keyfî değerlerden yapıldığı ifade ediliyordu. Fakat, meta üretiminin yaygınlaştığı, yani üretimin mübadele değeri elde etmek için yapıldığı bir toplumda sömürü haddinin belirlenişini tekil tüccarın tekellik derecesinde değil, o toplumun yeniden-üretim (yani sınıflaşma) sürecinde aramamız gerekir. Tüccar sermayesini açıklarken, meta üretiminin evrensellik kazanmasının tüccarın işlevini teknik işbölümünden çıkartıp toplumsal işbölümüne soktuğunu belirtmiştim. Yani, bu durumda, toplumsal yeniden-üretim sürecinin gerçekleşmesinde temel işlevleri yüklümlendikleri içindir ki tüccarlar bir sınıf niteliğini alırlar. Şu halde, sömürü haddinin tekil tüccarın tekil üretici ile olan ilişkisi tarafından belirlenmesi sözkonusu olamaz: ancak tüccar **sınıfının** küçük üreticiler **sınıfı** ile karşılıklı sınıf ilişkileri sömürü haddini belirleyebilir. Soruna bu açıdan bakınca, dolaşım süreci bir takım insanların alışveriş yaptıkları bir düzey olmaktan çıkar, iki sınıfın kendilerini (ve temsil ettikleri üretim ilişkilerini) yeniden-üretmek için çatıştıkları bir alan olur. Artık, mübadele değerlerinin belirlenmesi üretim ilişkilerinin (ve sınıfların) yeniden-üretiminden bağımsız düşünülemez.

Şimdi sormamız gereken soru şudur: tüccar sermayesi, küçük üreticilerden meta mı satın alır, yoksa bu üreticilerin yeniden üretimlerini mi? Metayı, sadece içinde cisimlenmiş emekle ölçülen nicesel bir büyüklük olarak **anladığımız** sürece, bu soruya cevap veremeyiz. Halbuki, meta, **aynı zamanda**, sınıf ilişkilerinin taşıyıcısıdır. Şu halde, küçük üreticinin sattığı meta sadece onun cisimlenmiş emeği olarak nicesel bir büyüklük değil, aynı zamanda ticaret sermayesi ile çelişkilerini de taşıyan nitesel bir ilişkidir. Bu durumda, tüccarın metaları küçük üreticilerden satın alırken ödediği fiyat, küçük üreticinin kendisini yeniden-üretmesi için gerekli olan fiyattır. Bu ise, küçük üreticinin kendini yeniden-üretmesi için gerekli emek-zamana eşittir. Tüccarın satış fiyatı ise metaların içinde cisimlenmiş emek-zamana eşit olacağına göre, aradaki fark ticaret sermayesinin kârını oluşturur[26]. Bu şekilde, Marx'ın yukarıdaki alıntıda sözünü ettiği gibi, toplumsal yeniden-üretimin nesnel koşulları mübadele değerlerindeki keyfiliği tüccar sermayesi lehine ortadan kaldırırlar[27].

6) Devlet. Şu ana kadar analizimizi belirli bir soyutlama düzeyinde yürüttük, örneğin küçük üretici-tüccar sermayesi ikilisinin bir toplumsal kuruluşta varolan başka üretim ilişkileri ile olan beraberliğini, ya da, daha da önemlisi, yaygın ilişkinin sömüren sınıfı ile devlet arasındaki ilişkileri aramadık. Bu kısımda da bu sorunları ele alacağız.

Yaygınlık ve belirleyicilik kategorilerinin nicesel olduklarını ve toplumsal yapının iktisadî düzeyinde doğrudan gözlenebileceklerini daha önce belirtmiş, bir üretim ilişkisinin hâkim üretim ilişkisi olmasının ise, o ilişkinin sömüren sınıflarının toplumda sınıfsal zor aracı olan politik iktidardaki etkinlikleri, yani bu aygıtı kendi amaçları için kullanabilmeleri ile saptanacağını, bunun ise nitesel bir kategori olduğunu söylemiştim (bak. **I.** 2). Hakimiyet kategorisinin temel özelliği (ve güçlüğü) üretim ilişkileri düzeyinde doğrudan gözlenememesidir. Böyle olunca, iktisadî belirlenme düzeyinden politik belirlenme düzeyine geçişi temin eden toplumsal mekanizmaların çok iyi incelenmesi gerekir. Ne yazık ki, Marksist sorunsalda bu konuda önemli bir boşluk vardır. Ya üretim (ve dolaşım) sürecinin sömüren sınıflarından (tüccar, feodal, büyük çiftçi, vs.) biri ya da tümü (yazarın politiko-stratejik görüşlerine bağlı olarak) **kendiliğinden** hâkim sınıf ya da hâkim sınıflar koalisyonu ilân edilmekte (ve geçiş dönemi toplumlarının en önemli özelliklerinden biri olan 'bürokrasi' bütünüyle ihmal edilmekte)[28], ya da politik karar verme mekanizmasında etkili olan kişilerin sınıfsal kökenlerine bakmak gibi hem yetersiz, hem de çoğu kere bizi yanlış sonuçlara götürecek bir yöntem seçilerek belirlenme **salt politik düzeye** atılmaktadır. Bunlardan, ilki, **kendiliğindencilik** üstüne fazla bir şey söylemeye gerek duymuyorum. İkincisi ise özellikle geçiş dönemi açısından önemli olan ideoloji-sınıf karşılıklı-ilişkilerini gözden kaçırdığı için, üretim (ve dolaşım) süreci içinde nesnel yerleri olan sınıflar bakımından çok vahim olmamakla beraber, özellikle üretim (ve dolaşım) süreci dışında yer alan «bürokrasinin» değerlendirilmesinde büyük hatalar yapabilmekte[29], yönetici kadrodaki «aydın-bürokrat» çoğunluğun (ve bunların politik düzeydeki ağırlıklarını) «bürokrasinin» kayıtsız şartsız hâkimiyeti olarak nitelendirebilmektedir. Her iki yöntem için de, temel sorun, iktisadî ve politik düzeyler arasın-

da karşılıklı geçişlilik mekanizmalarının olmayışıdır.

Ben, burada, sözkonusu mekanizmaların teorik bir incelemesini yapmak istemiyorum, sadece, **de facto** bu geçişliliği de içeren ve aynı zamanda bizim hâkimiyet kategorisini gözleyebilmemizi temin edecek bir ölçüt önereceğim. Bu ölçüt devletin iktisadî düzeye olan müdahalelerinin hangi sınıfın lehine işlediğini tesbit etmek, yani iktisat politikalarının ekonomi politiğini yapmaktır: toplumsal artık-değerin farklı sınıflar arasında paylaşılmasına devlet; 1) ne ölçüde, 2) hangi mekanizmaları kullanarak, 3) hangi sınıflar lehine müdahale etmektedir. İktisat politikalarının bölüşümsel etkilerini değerlendirerek bir toplumsal kuruluşta hâkim üretim ilişkilerini bulmak, zannedildiği kadar zor değildir[30].

Ancak, iktisat politikalarının değerlendirilmesine geçmeden önce, küçük üreticiliğin yaygın üretim ilişkisi olduğu bir toplumsal kuruluştaki öbür üretim ilişkilerine değinmemiz ve devletin artık-değeri nasıl (ve nereden) elde ettiğini araştırmamız yararlı olacaktır. Küçük üretici-tüccar ikilisinin dışında kalan üretim ilişkilerinden bir kısmı, artık-ürünün iktisat-dışı zor ile alındığı, gerçek anlamda kapitalizm-öncesi ilişkiler olabilir (feodalite, aşiret, vs.). Ancak, **II.2** de belirttiğimiz gibi, meta üretiminin yaygınlığı ile çelişen bu ilişkilerin toplumun belirleniş sürecinde fazla etkili olmadıklarını kolaylıkla söyleyebiliriz. Halbuki, meta üretimi ile bütünleşme, ama küçük üreticilikten farklı üretim ilişkilerini içeren büyük toprak sahipliği (büyük çiftçiler) sanırım çok daha ilginç bir kategoriyi oluştururlar. Bunların topraklarında ya ücretli emek kullanarak bir tür kapitalist çiftçilik yapmaları, ya da topraklarını kiraya vererek (ortakçılık) toprak rantı toplamaları mümkündür[31].

Politik düzeyde etkinliği olabilecek bir başka zümre, daha önce de belirttiğimiz gibi (bak. **I.4**), iktidara ortak olabildikleri ölçüde sınıf niteliğini kazanan «aydınlar»dır[32]. Özellikle geçiş döneminin başlarında, yani işbölümünün gelişmediği ve üretimin büyük ölçüde tarıma dayandığı toplumlarda aydınların çok küçük bir kısmının üretim ve dolaşım sürecinde nesnel bir yerleri vardır: bunlar da gelirleri vasıflı üretken emeğe tekabül eden teknik elemanlar (mühendis, veteriner, vs.) olacaktır. Geri kalanlar ise, üretim ve dolaşım sürecinin tamamen dışında kalırlar (savunma, mülkiye, vs.): gelirlerinin kaynağı devlet tarafından toplanan artık-değerdir.

Geçiş dönemini bitirmiş (kapitalist) toplumlarda, yaygın ve belirleyici ilişki kendi ideolojisi ile beraber hâkim ilişki olunca, bürokrasinin gelirinin kaynağı da bu hâkim sınıfın devlete aktardığı artık-değerdir[33]. Bence, geçiş dönemi sorunsalında bürokrasiye bu açıdan bakmak, yani bürokrasinin iktidara el koyma (sınıf olma) ölçütü olarak toplumsal artık-değerden bürokrasiye giden payın büyüklüğünü, bürokrasinin bu payı hangi sınıflardan aldığını ve ne ölçüde bağımsız belirlediğini saptamak gerekir. Bu amaçla önce devlet gelirlerinin kökenine inelim ve bunları hangi sınıfların ve hangi mekanizmalarla ödediğini araştıralım.

Devlet gelirleri içinde iki kaleme öncelik tanıyacağım; sanırım geçiş dönemi toplumlarında devletin en önemli gelir kaynağı da bu iki tür vergiden biri (ya da beraberce ikisi) olmaktadır. Bunlardan ilki, doğrudan tarımsal üreticiden alınan vergi/rant, ikincisi ise dolaşım sürecinde metalardan alınan dolaylı vergilerdir. Devletin, tarım ürününün bir kısmını, toprak mülkiyeti devletin olmadığı halde vergi/rant olarak üreticiden alması, iktisat-dışı zor ile alınan artık-ürüne tipik bir örnektir[34]. Artığın üretim sürecinden ve doğrudan alınması, meta üretiminin yeterince gelişmediğinin, varolan küçük üreticiliğin daha çok kullanım değeri için (geçimlik) üretim yaptığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Küçük üreticilerin sömürülmesi doğrudandır. Büyük toprak sahiplerinin de bu vergiyi ödemeleri, bürokrasinin belirli bir bağımsızlığı olduğunu gösterir. Büyük toprak sahipleri bu verginin kaldırılmasını isteyeceklerdir. Tüccar sermayesi için, bu şekilde alınan artık kendisinden alınmadığından rahatsız edici değildir. Ancak, bir yandan bu tür bir verginin varlığı devlet harcamalarının yüksek oluşunu temin ederek (artığın tüketimi) tüccarlara pazar sağlarken, öte yandan verginin aynen ya da nakden ödenmesine göre küçük üreticinin pazarladığı ürün miktarının azalması ya da artmasına bağlı olarak verginin lehinde ya da karşısında olabilir. Bu durumda, tarım üreticisinden alınan vergi/rantın kaldırılması, büyük toprak sahiplerinin siyasal iktidardaki etki derecesinin yükseldiğini gösterebilir.

Dolaşım sürecinde devletin metalar üstünden aldığı vergiler (dolaylı vergiler), tüccar sermayesi ile ilgili olarak anlatılan eşitsiz mübadelenin bir başka türünü yaratır. Bu vergilerin genellikle talep elastiklikleri düşük zorunlu ihtiyaç maddelerine konması gerekliliği gibi vergi tekniği sorunlarının üstünde hiç durmuyorum. Bizim için ilginç olan, bu tür vergilerin artık-değeri dolaşım sürecinde toplayan tüccar sermayesi ile çatışması, yani, küçük üreticilerin sömürülme haddi sabit iken, devletin topladığı artık-değer yükselirken tüccar sermayesinin toplayacağının azalmasıdır[35]. Buna karşılık, dolaylı vergilerden büyük toprak sahiplerinin daha az etkilenmeleri gerekir. Örneğin tarımsal ürün vergisinin kaldırılmasında, tüccar sınıfının bu olayı, dolaylı vergilerin artmaması koşulu ile desteklemelerini bekleyebiliriz. Yukarıdaki açıklamaların gösterdiği, küçük üreticiliğin yaygın ve belirleyici olduğu bir geçiş dönemi toplumunda, tüccar, büyük toprak sahibi ve bürokrasi arasında **daima** önemli bir menfaat çatışması olduğudur. Bu üç sınıfın toplam toplumsal artıktan aldıkları payı bilmeden hangisinin hâkim sınıf olduğunu söylememiz çok zordur[36].

7. Döviz kuru ve dış ticaret politikası. Tüccar sermayesini incelerken sadece küçük üreticilerin kendi aralarındaki mübadeleye (iç ticaret) değindik, geçiş dönemi toplumları açısından nitesel önemi belki de daha büyük olan ülkelerarası mübadeleye (dış ticaret) hiç girmedik. Küçük üreticilerin kendi aralarındaki (dolaylı da olsa) mübadelesinde, her iki uçta da tarım ve diğer zanaatçı ürünler yeralır; sanayi ürünleri ise ancak kapitalizmle yapılan mübadele ile elde edilebilir. Geçiş döneminin özellikle başlangıcında, ülke içinde kapitalist kesim (sanayi) daha emeklerken, sanayi ürünlerinin adeta tümünün yurt dışından geleceğini kabul edebiliriz. Bu durumda, dış ticaret, tarım ürünlerinin sanayi ürünlerine dönüştürülmesi mekanizmasını oluşturur:

Tarım ürünü ⟶ dış ticaret ⟶ sanayi ürünü
(meta üretimi) (kapitalist meta üretimi)

Dış ticaretin analize dahil edilmesi ile, iki ayrı ilişkinin incelenmesi gerekecektir. Bunlardan ilki, kapitalist ülkelerle geçiş dönemi toplumları arasındaki ilişkiler dizisidir (emperyalizm). Bu konuyu ayrı bir bölüm olarak ele alacağımızdan (üçüncü bölüm), burada hiç değinmeyeceğiz. İkincisi ise, dış ticaretin ülke-içi sınıf yapısına olan etkileridir. Hangi dış ticaret politikalarının hangi sınıflar lehine işlediğini belirlememiz, sınıfsal yapıyı anlamamızda çok yararlı olabilir.

Dış ticaret, ülke-içi değerlendirme (fiyatlandırma) sürecine yeni bir fiyat ekler: döviz kuru. Ülke-içi fiyatlardan (değerler), bir başka ülkenin fiyatlarına geçişin doğrudan olamayacağı, arada o ülke parasının diğer ülke parasını satın alma gücünün bilinmesi gerektiği açıktır. İşte, bir ülke parasının bütün diğer ülkeler paraları ile mübadele haddine (trade-oof) döviz kuru diyoruz. Ekonomi politiğin döviz kuru üstünde ayrıntılı bir şekilde durduğunu, yani bu konuda geniş bir yazın olduğunu söylemek mümkün değildir[37] Bunda, özellikle 19. yüzyılda döviz kurunun kıymetli madenlere dayanan ve serbestçe işleyen bir piyasa mekanizması tarafından belirlenmesinin etkisinin çok büyük olduğu kanısındayım.

Önce, bir nisbi fiyat olarak döviz kurunun nasıl işlediğini inceleyelim. İki ülke alıyorum; Türkiye ve İngiltere. Bu iki ülkede, bir meta üretilmekte (buğday ve şeker) ve aşağıdaki fiyatlarda satılmaktadır.[38]

		Türkiye	İngiltere
Şeker	(1 kg)	6 TL.	0.16 £
Buğday	(1 kg)	2 TL.	0.08 £

Görüldüğü gibi, Türkiye'de, 1 kg şeker = 3 kg buğday; İngiltere'de ise, 1 kg şeker = 2 kg buğday bize nisbi fiyatları vermektedir. İki ülke aralarında mübadeleye girmedikleri sürece, bu fiyatlar yeterlidir. Ancak, dış ticaret için Türkiye'de 1 kg buğday satın almak için ödenen para ile İngiltere'de ne kadar buğday satın alınabileceğinin bilinmesi gerekir: döviz kuruna ihtiyaç vardır. Şimdi, £ 1 = 20 TL döviz kurunda duruma bakalım.

	£ Fiyatlar		TL Fiyatlar	
	Türkiye	İngiltere	Türkiye	İngiltere
Şeker	0.30	0.16	6.00	3.20
Buğday	0.10	0.08	2.00	1.60

Bu döviz kurunda, hem buğday hem de şeker İngiltere'de Türkiye'den daha ucuzdur. İki ülke arasında fiyatların karşılaştırılabilmesi için hem nisbi (ve mutlak) fiyatların, hem de mutlak fiyatlar oranının bilinmesi gerektiğini bu şekilde görüyoruz. Eğer £ 1 = 30 TL dersek;

	£ Fiyatlar		TL Fiyatlar	
	Türkiye	İngiltere	Türkiye	İngiltere
Şeker	0.20	0.16	6.00	4.80
Buğday	0.10	0.08	2.00	1.60

elde edilir. Bu döviz kurunda buğday Türkiye'de şeker İngiltere'de daha ucuzdur. £ 1 = 50 TL. için ise;

	£ Fiyatlar		TL Fiyatlar	
	Türkiye	İngiltere	Türkiye	İngiltere
Şeker	0.12	0.16	6.00	8.00
Buğday	0.04	0.08	2.00	4.00

buğday ve şeker Türkiye'de daha ucuzdur. İlk örnekte Türkiye'nin mal ihracatında büyük zorluklar olacağı, ikinci örnekte buğdayı nisbeten kolay ihraç edebileceği, üçüncü örnekte ise her iki malın ihracatının mümkün olduğu açıktır.

Nitekim, genellikle dış ticaret teorisinde kabul edilen, döviz kurunun bir ülkenin ihracat ve ithalâtını eşitleyen fiyat olduğudur[39]. Bu analizin temel varsayımı da, ithalât ve ihracata gümrük vergileri dışında kısıtlamalar konmadığıdır. Geçiş dönemi toplumlarının temel özelliklerinden birinin de dış ticarete konan tahditler olduğunu biliyoruz: öyle ki, döviz kurunun şu ya da bu piyasa mekanizması ile hiç bir ilişkisi kalmamış ve bütünüyle bir iktisat politikası aleti olarak devlet tarafından belirlenmeye başlamıştır. Devletin bu müdahalesini, bazı gözlenebilir kategoriler aracılığı ile sınıflararası çelişkileri anlamamızda kullanabiliriz.

Bu amaçla önce bazı tanımlar yapmak istiyorum. Döviz kurunun ihracat ve ithalâta kısıtlama konmaksızın serbest piyasada belirlenen fiyatına **hakiki değer** (par value) diyoruz. Döviz kuru bu değerin altında ise **düşükdeğerli** (undervalued), üstünde ise **aşırıdeğerli** (overvalued) olacaktır[40]. Düşükdeğerli bir kurda, ihracat ithalâttan fazla olacak veya altın ve döviz rezervleri ya da ülke dışına sermaye ihracı artacaktır. Aynı şekilde, aşırı değerlendirilmiş bir kurda, ithalât ihracattan fazla büyük olacak, bu ise, uzun dö-

nemde **mutlaka** ithalâta bazı fizik kısıtlamalar konmasını (kotalar, ithalât yasakları, v.s.) gerektirecektir.

Şimdi, döviz kurunun hakikî değerinde belirlendiği bir ülkede bu kurun düşürüldüğünü, yani devalüasyon yapıldığını kabul edelim. Ülkede, diğer şartlar veri iken, ihraç edilebilir ürünlere dış talep artacak ve bu malların fiyatlarının yükselmesi ile beraber ihracatçı kesimlerin gelirleri de yükselecektir. Tarım ürünlerinin fiyatlarının yükselmesi, başta büyük toprak sahipleri ve ihracatçı tüccarların gelirlerini arttırmıştır. Aynı anda, ithal mallarının fiyatlarının yükselişi bunları etkilemeyecektir. Küçük üreticiler de, tüccar sermayesi ile aralarındaki çelişkiyi çözebildikleri, yani bu konjonktürden yararlanarak sömürü haddini düşürebildikleri oranda bu durumdan faydalanabilirler; aksi halde, ek artık-değerin tümüne ihracatçı tüccar el koyacaktır. İthalâtçı tüccar ve bürokrasi için ise durum tam tersinedir. İthalâtın daralması ve aynı anda ülke içinde tüm metaların fiyatlarının yükselmesi ithalatçı tüccarın reel gelirini düşürür. Aynı şey bürokrasi için söz konusudur: nakdi geliri sabit iken hem tarım mallarının hem de ithal edilen malların fiyatları yükseldiğinde reel geliri düşmüştür[11]. Şu halde, paranın dış değerinin düşürülmesi, artık-değerin ihracatçı kesimler lehine (ihracatçı tüccar ve büyük toprak sahipleri) ve ithalatçı kesimler aleyhine (ithalatçı tüccar ve bürokrasi) bir yeniden-dağılımına sebep olur. Aynı analizi aşırı değerli döviz kuru içinde yapabiliriz. Döviz kuru yükselince (revalüasyon), ihraç eden kesimlerin gelirleri düşecektir. Buna karşılık, özellikle ithalâtçı tüccarın gelirinde önemli bir artış bekleyebiliriz. Aşırıdeğerli bir kur ile ihracatın ithalattan düşük olması eninde sonunda yoğun ithalat kısıtlamalarını getirir. Bu durumda ise, talebi yüksek malları düşük fiyattan (ve az miktarda) ithal eden ithalatçı tüccarın büyük bir rant toplaması, malları ithalat fiyatının çok üstünde satabilmesi (karaborsa) mümkündür. Bürokrasinin kazancı, tarım ürünleri fiyatları sabit kalırken, ithal edilen malların fiyatlarındaki düşüştedir; ancak, bunun da, ithal kısıtlamaları ile beraber ithalâtçı tüccar tarafından elkonduğu için geçici olduğunu unutmamak gerekir. Açıkça görüldüğü gibi, aşırıdeğerlenmiş bir döviz kuru, ihracatçı kesimlerden (ihracatçı tüccar ve büyük toprak sahibi) ithalatçı kesimlere (ithalatçı tüccar ve bürokrasi) artık-değer transferini mümkün kılmaktadır. Masum, hatta sınıf ideolojileri içinde ülke ekonomisi için **yararlı** gibi gösterilebilen politikaların altında nasıl artık-değerin sınıflar arasında bölüşülmesinin yattığını ve tüccar sermayesi, büyük toprak sahipleri ve bürokrasi arasındaki çatışmasının uyuşmazlığının bir başka örneğini bu şekilde gördük.

8. Kredi mekanizmaları. Tüccar sermayesini incelerken, kapitalizm-öncesi üretim tarzlarında yoğun olarak raslanan tefeciliğe değinmedik. Tefecilik en ilkel kredi kurumudur ve bu toplumlarda tüccar sermayesi ile birlikte tek sermaye ilişkilerini oluşturur. Ancak, tefecilikle tüccar sermayesi arasındaki önemli bir farka değinmekte yarar var. Tüccar sermayesi için mübadelenin varlığı ön-şart, evrenselliği ise gelişme şartıdır: Tüccar sermayesinin gücü ile toplumsal yeniden-üretim sürecinde dolaşımın yeri arasında yakın bir beraberlik söz konusudur. Tefecilikte ise bunun tam tersi geçerlidir: dolaşım (meta üretimi) yaygınlaştıkça, tefeci sömürüsü önemini kaybeder[12]. Çünkü, tefeci sömürüsünün özelliği, borçlananın bu parayı P - M - P′ sürecinde kâr elde etmek için yatırmaması, tüketim ihtiyaçları için kullanmasıdır. Doğaldır ki, bir kapitalizm-öncesi üretim tarzında (örneğin feodalite), hem sömüren hem de sömürülen sınıfların tefeci ile borç ilişkilerine girmeleri mümkündür.

Küçük üreticilik açısından tefeciliğin iki özelliğini vurgulamak istiyorum. Bunlardan ilki, yoğun tefeci sömürüsünün varlığında, küçük üreticiliğin kendisini uzun-dönemde yeniden-üretme imkânının olmayışıdır: tefeci sermaye, kendisine borçlanan küçük üreticilerin topraklarına el koyarak büyük toprak sahipliğine dönüşür. İkincisi, belki de geçiş dönemi toplumları açısından daha önemli olabilir: tüccar sermayesi ile tefeciliğin birleşmesi. Tüccarın ürününü satın aldığı üreticinin aynı anda kredi kaynağı olması, II.5'de açıklanan sınıfsal bağımlılığı güçlendirecektir. Ancak, bu haliyle, geleneksel tefecilik söz konusu değildir; küçük üretici meta ürettiği ölçüde, tüccar sermayesinin bir alt-kategorisi olarak tefecilikle karşı karşıya gelmektedir[13].

Geniş anlamı ile kredi mekanizması meta ve sermaye ilişkileri ile beraber gelişmiştir. Kredi mekanizması, P - M - P′ dolaşımında, paranın daha fazla para yaratması (kâr) sürecinde, artık-değeri elde edenler ile artık-değeri yatırarak yeniden üretim (ve dolaşım) sürecine sokacak kişilerin aynı kişiler olmayışından doğmuştur. Örneğin kapitalist üretim tarzında, toplam sermaye stoklarına oranla artık-değer elde eden kapitalistler (kâr hadlerinin eşitlenmesi), içinde bulundukları kesimdeki rekabet derecesi, teknolojik gelişme, v.s.'ye bağlı olarak yatırılmak üzere artık-değer talep ederler. Bankacılık ve kredi mekanizması (malî sermaye), bu uyumluluğu sağlar. Artık-değeri tasarruf edenler ve yatıranlar aynı sınıfa mensup olduklarından, faiz haddinin getirdiği artık transferi bir **sınıf-içi** artık-değer bölüşümüdür: bu nedenle faiz haddinin piyasa mekanizması tarafından (devletin müdahalesi olmaksızın) belirlenmesi arzulanır. Geçiş dönemi toplumları açısından, önce aranması gereken husus, faiz haddi mekanizmasının ne ölçüde sınıflar-arası bir artık-değer aktarması olduğudur; bu takdirde tasarruf eden ve borçlanan sınıflar arasında önemli bir menfaat çatışması vardır. Devletin kredi ve faiz haddine müdahalelerini gözleyebildiğimize göre, gene **de facto,** hangi sınıf lehine müdahale ettiğini de belirlemiş oluruz.

Burada, şu ana kadar analize kattığımız üç sömüren sınıfa (tüccar sermayesi, bürokrasi,

büyük toprak sahipliği), bir dördüncüyü, bankacılık sistemi çerçevesinde oluşan malî sermayeyi ekleyebiliriz. İncelediğimiz geçiş dönemi toplumlarında, kapitalist üretim daha ortaya çıkmadan, gelişmiş ülkelerdekini andıran bir bankacılık sisteminin kurulabileceğini biliyoruz. Bu sistem de, kaçınılmaz olarak, diğer üç sömüren sınıfla menfaatleri çatışan malî sermayeyi yaratır. Bir an için bürokrasiyi unutarak, diğer sınıfların karşılıklı ilişkilerine bakalım. Eğer, büyük toprak sahipleri tasarruf eden, tüccarlar da yatıran (borç alan) sınıfsa, şu durum ortaya çıkar: toprak sahipleri tasarrufa ödenen faizin yüksek, tüccarlar kredi faizinin düşük, malî sermaye ise ilkinin düşük ikincisinin yüksek olmasını isteyecektir. Ayrıca, tasarruf eden ve borçlanan sınıfların para politikası açısından da tutumları farklıdır; ilki gevşek bir para politikası ve yüksek enflasyon hızı, ikincisi ise sıkı bir para politikası ve düşük bir enflasyon hızı arzular[44].

A priori, bir toplumsal kuruluşta hangi sınıfların tasarruf eden, hangilerinin borçlanan sınıflar olduğunu söyleyemeyiz. Ancak, yukarıda açıklanan mekanizmadan daha da ilginç bir yapı, toplumda kimse tasarruf etmezken, devletin para politikası aracılığı ile kredi yaratarak bunu belirli sınıflara, zümrelere, hatta kişilere aktarmasıdır. Artık-değeri elde eden sınıfların bunu tamamen tüketmeleri, buna karşılık artık-değeri yatıracak sınıfların (tüccar sermayesi ve kapitalistler) çok cılız olmaları[45], burjuva ideolojisini benimsemiş devleti (bürokrasi), kredi kurumlarını sermayedar yaratmak için kullanmaya itebilir. Bu tür bir müdahaleye sınıfların gösterecekleri tepki, kredi genişlemesinin sebep olduğu enflasyonun ne ölçüde kendileri için zararlı olduğuna yakından bağlıdır.

9. Devletçilik. Bu bölümde son olarak bir iktisat politikası olan devletçiliğin sınıfsal sonuçlarına değinmek istiyorum. Türkiye'de en çok tartışılan konulardan biri olduğu ve elimizde ayrıntılı incelemeleri bulunduğu için[46], devletçilikle ilgili birkaç öneri getirmekle yetineceğim.

Devletçiliğin iki amacı olabilir; ya sosyalizme geçiş döneminin bir başlangıç noktasıdır, ya da kapitalizme geçiş döneminin bir iktisat politikası. Bunlardan ilkini, yani sosyalizme geçişin teorik sorunlarını tümüyle analizimiz dışında tuttuğumuza göre, bizi ilgilendiren ikinci tür devletçiliktir[47]. Şimdi, şu soruyu soralım: Bir geniş dönemi toplumsal kuruluşunda devletçiliğin ortaya çıkışı, o kuruluşun sınıfsal yapısı hakkında bir ipucu olabilir mi? Bence, evet; devletçiliğin ortaya çıkışı, tarım kesiminde artığın temerküz ettiği bir sınıfın mevcut olmadığına bir delildir. Eğer böyle bir sınıf varsa (örneğin feodalite), «özel teşebbüsün yapamadığı yatırımları devletin yapması»na gerek yoktur; artığı toplayan sınıf süratle bu artığı sanayi yatırımlarına dönüştürebilir[48]. Şu halde, devletçilik, tarım kesiminde küçük üreticiliğin yaygın ve belirleyici ilişki olduğunun **de facto** bir isbatıdır. İkinci önerim devletçiliğin finansmanı ile ilgili. Sınıfların devletçiliğe karşı tutumlarının önemli belirleyicilerinden biri, devlet yatırımlarının finansmanının hangi sınıfa yansıyacağıdır. Yukarıda (**II.6**), devlet gelirlerini incelerken gördüğümüz gibi, tarım kesiminden alınan vergi/rant kaldırılmışsa, tüccarların devlet harcamalarındaki her türlü artışa karşı çıkmaları kendi sınıf menfaatleri ile tutarlıdır. Bu durumda, uzun dönemde kapitalist kesime sağlayacağı avantajlar ne olursa olsun, tüccar sermayesi devletçiliğe karşı çıkacaktır. Büyük toprak sahipleri ve küçük üreticilerin tutumu ise, devletçiliğin ne ölçüde tarım kesiminden devlete doğrudan artık- değer transferini yoğunlaştırdığına bağlıdır. Yani, devletçiliğin büyük toprak sahipleri ve tüccar sermayesi lehine bir müdahale olduğunu söyleyemeyiz. Üçüncü önerim bürokrasi üstüne. Devletçiliğin mevcudiyeti, bürokrasinin taşıyıcısı olduğu kapitalist (burjuva) ideolojisinin kendisine tanıdığı çerçeve içindeki bağımsızlığının bir ölçütüdür[49]. Bu bağımsızlığıdır ki, kendisine toplumdaki diğer sömüren sınıflara **rağmen**[50], kapitalizmi geliştirme **misyonunu** gerçekleştirme imkânını verir.

Son olarak, devletçiliğin süregelmesinin toplumsal sömürü mekanizmaları üstündeki etkilerine kısaca değinmek istiyorum. Üretken emek kullanan devlet kesiminin varlığı, bu kesimde üretilen artık-değerin ne olacağı sorusunu ortaya çıkartır. Artık-değere devletin tamamen elkoyması mümkün olabileceği gibi, ürünleri değerinin altında satarak, nihaî malsa tüccara, ara ve yatırım malı ise kapitaliste aktarabilir[51]. Bunun anlamı ise, özellikle geniş döneminin ileri safhalarında, devlet kesiminde üretilip dolaşım sürecinde diğer sınıfların elkoyabilecekleri bir artık-değerin mevcut bulunmasıdır. Bu şekilde, dolaşım sürecinde, kâr hadlerinin eşitlenmesi dışında bir artık-değer transferinin mümkün olabilmesi, sınıfların devletteki etkinliklerini arttırma çabalarını yoğunlaştırırken, toplumsal kuruluşun uzun-dönemde dahi Batı-benzeri bir kapitalist topluma geçişini (kapitalizm-içi sömürü) nitesel olarak engeller.[52] ■

[1] Burada verilen üretim tarzı tanımı, daha geleneksel diyebileceğimiz ve üretim tarzı kavramına sadece üretimle doğrudan bağıntılı ilişkileri sokan tanımdan farklıdır. Örneğin *S. Divitçioğlu*'nun «Marksist Üretim Tarzı Kavramı, Devlet ve Artık-değer» (İktisat Fakültesi yayını, İstanbul 1971) adlı eserinde geleneksel tanım kullanılmaktadır; çok yararlandığımız bu kitabı okuyucuya salık veririz. Bizim ta-

nımızın bir benzeri *N. Poulantzas,* «Pouvoir politique et Classes Sociales» (Maspéro, Paris 1975) s. 8-9'da bulunabilir.

[2] Bu üretim tarzlarının birbirlerini ille yukarıdaki sıra içinde izlemeleri gerekmez; toplumların gelişme kanunları çok-doğrusal olabilir.

[3] Zaman içinde sıralanış değişebilir, yani öbür üstyapı kurumlarındaki değişmeler iktidarın el değiştirmesinden, hattâ ilişkinin belirleyici oluşundan bile önce başlayabilir.

[4] Bu sonuncusunu da homojen değil, çoklu-belirlenmelerin bir sonucu (heterojen) görmekte yarar var.

[5] Marksist öğretinin iki temel öğesi burada ortaya çıkmakta: birincisi, insan-insan ilişkilerini sistematik bir araştırmaya tutarak (teori) sınıf ideolojisinden bilime geçişi temin etmesi; ikincisi ise bu bilimde toplumsal kuruluşun nihaî belirleyicisinin insanın doğa hakkındaki bilgi düzeyi olması.

[6] Bunlar, ihracat ve ithalât işlemleri aracılığı ile mutlaka kapitalizm ile ilişki kurmuşlardır.

[7] Aydınlara sınıf dememiz yadırganacaktır. Gerçekten üretim tarzı (model) düzeyinde ve geçiş dönemini bitirmiş toplumlarda, bunlar hâkim ideoloji aracılığı ile hâkim sınıfın emrinde ve bağımsız davranış paftaları olmayan, fakat üretim süreci dışında kaldıkları ölçüde de hâkim ve sömürülen sınıflara katamadığımız bir zümreyi (ara tabaka) oluştururlar. Hâlbuki, geçiş dönemi toplumlarında, geçici bir süre için de olsa hâkim ideolojiyi taşıdıkları (daha doğrusu taşıdıkları ideolojiyi devlete el koyarak hâkim ideoloji haline getirebildikleri) ölçüde bir sınıf niteliğini kazanırlar: üretim sürecinin dışında kalmalarına *rağmen;* devlet aygıtı aracılığı ile öteki sınıfların üstünde bir hâkimiyet kurabilmeleri *sayesinde.* Bence çok önemli olan bu ayırıma daha ileride tekrar değineceğim.

[8] Aydınların aynı şekilde bir kapitalizm-sonrası üretim tarzının (sosyalizm) ideolojisini taşımaları ve bunun sonuçları, çok ilginç olmakla beraber, konumuz dışındadır.

[9] Bu olaya, demokratik olmayan yanını vurgulamak ve burjuva demokratik devriminden ayırdetmek için «burjuva devrimi» diyeceğim.

[10] Bak. *K. Boratav,* «Tarımda üretim ilişkileri», *P.D.A.,* Ocak 1970, sayı 1-15, s. 177-217. K. Boratav'ın gerek bu ve gerek Türkiye ile ilgili başka çalışmaları aşağıdaki analizin oluşmasına büyük ölçüde katkıda bulundular. Boratav'ın yazdıkları olmasa idi sanırım bu yazıyı yazmak bile aklımdan geçmezdi.

[11] Bu teorik örnekten —ki bize tarihî maddeciliğin içsel mantığını anlamamızda da yararlı olabilir— küçük üreticiliğin her zaman ve her toplumda tabiî üretim ilişkisi olduğu sonucu çıkartılmamalıdır. Coğrafî şartlar (dağlık bölge) ve çevre toplumlarının belirli bir politik kümelenmesi içindeki denge, marjdaki toplumda kısmen de olsa istikrarlı bir küçük üreticiliğe imkân tanıyabilir (örneğin ortaçağ sonu İsviçresi). Ayrıca kendi içsel dinamiği ile de küçük üreticiliğin, örneğin kapitalist üretim tarzına dönüşmesi mümkündür; fakat bu son öge «tabi» üretim ilişkisi dememiz için yetersizdir: feodalite de kendi içsel dinamiği ile kapitalizme dönüşebilmektedir. Bu nedenlerle, ben küçük üreticilik ya da küçük meta üretimine *üretim ilişkisi* demekle yetineceğim.

[12] *Kapital*'deki farklı soyutlama düzeylerinin eklemlenmesi çok önemli bir konu olmakla beraber, kapitalist üretim tarzı sorunlarına dahil oldukları için analizimizin dışında kalıyor. Ancak, bunun, özellikle değerlerin fiyatlara *dönüşümünü* anlamamızda çok dikkatle irdelenmesi gereken bir husus olduguna dikkati çekmek istiyorum.

[13] Burada çok önemli bir noktayı belirtmekte yarar var: söylenen, feodal (ya da başka) bir üretim tarzı sömürüsünden kapitalist sömürüye geçişte *mutlaka* küçük meta üretiminin yaygın olduğu bir dönemden geçmek zorunluluğu değildir. Tam tersine, bu geçiş doğrudan olabilir. Ancak, küçük meta üretiminin yaygın olması mutlaka bu geçiş döneminde olduğumuzu gösterir. Az ileride, bu ilişkinin belirleyiciliği üstünde dururken bu husus daha iyi belirecek sanıyorum.

[14] Kuzey Amerika da dahil edilebilir.

[15] Küçük meta üretiminin yaygın ve belirleyici üretim ilişkisi olduğu ülkeler açısından bizzat kapitalizme geçiş döneminin iki alt-döneme bölünmesi mümkün gibi geliyor bana. Bunlardan ilki, emperyalizmin kapitalizmi geliştirmeksizin geleneksel toplumu çözdüğü ve yerine (küçük) meta ilişkilerinin oluştuğu dönemdir; bu döneme bu ülkeler açısından *kapitalizmin prehistoryası* da diyebiliriz. İkinci dönem ise, küçük meta ilişkilerinden kapitalizmin çıkışı dönemidir. Bu iki dönem kısmen zaman içinde kesişseler de, sanırım «burjuva devrimi» (bak. I.4., dipnot 9) kopuş noktası olarak alınabilir. Küçük meta üretimini yaygın ilişki almakla bu prehistoryayı da kendiliğinden analizimizin dışında tuttuğumuza dikkati çekelim.

[16] Yeterli koşullar gene bir dizi somut belirlenmenin sonucudur. Örneğin bugünkü Bengladeş'te küçük üreticiliğin yaygın olması, İngiliz sömürgesi iken bu bölgede toprağın Hindu dinine mensup çok az kişiye ait olması ve Hindistan'la Pakistan ayrılınca, Doğu Pakistan'daki Hindu toprak sahiplerinin de Hindistan'a kaçması sonucu toprağın Müslüman halka dağıtılması ile ortaya çıkmıştır. Bu konuda, Türikye'ye de çok benzeyen bir yapının ilginç bir analizi için, bak. *R. Nations,* «The Economic Structure of Pakistan: Class and Colony», *New Left Review,* Temmuz-Ağustos 1971, sayı 68, s. 3-26. İstiklâl savaşı sonrası «Mübadelesinin» ve Doğu'da Ermeni kıyımının Türkiye açısından benzer etkileri olabilir, fakat bu konuda yapılmış araştırmalardan haberim yok.

[17] Bu ayırımdan, küçük üreticilik içinde meta üretiminin ne ölçüde yaygınlaştığının ölçütü olarak pazarlanan ürün/toplam ürün oranını kullanabileceğimiz ortaya çıkıyor.

[18] Basit (ve küçük) meta üretiminde meta fiyatlarının emek-değerlerine oranlı olabilmesi için kesimlerarası *akışkanlığın* —seyyaliyet— gerekli olduğunu görüyoruz. Kesimlerarası akışkanlığın varolmaması halinde (örneğin kast sistemi ya da dış ticarete kapalı bir toplumda coğrafî koşulların temin ettiği monopoller), meta fiyatlarının emek-değerleri ile hiçbir ilişkisi olamayacağı da açıktır.

[19] Bu mübadele toplumsal kuruluşun *içinde* olabile-

ceği gibi o toplum ile başka toplumlar arasında da olabilir (dış ticaret). Nitekim, çok eski çağlardan beri özellikle doğal koşulların zorladığı bir toplumlararası işbölümü sonucu bu tür mübadelelerin varolduğunu biliyoruz.

[20] Bu konuyla ilgili olarak, bak. *G. Kay,* «Development and Underdevelopment: A Marxist Analysis» (Macmillan, Londra 1975), s. 63-72. Ayrıca, *Lenin,* «Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi» (Sol yayınları, Ankara 1975), s. 317 ve devamı, tüccar sermayesinin iyi anlaşılması için çok yararlı olabilir.

[21] Bazı tüccarların metaların taşınmasına (ulaşım), kimilerinin ise basit bazı işlemlere tabi tutulmasına ya da paketlenmesine girişmeleri yukarıdaki vargıyı değiştirmez: tüccarın temel işlevi metaların mübadele edilmesidir, öbür işlevleri tüccarın tüccar olarak değil de kapitalist olarak giriştiği faaliyetlerdir.

[22] Şöyle diyor Marx: «Madem ki tüccar sermayesinin hareketi P-M-P'dır, tüccarın kârı, ilkin, sadece dolaşım sürecinde, yani alıp-satma faaliyetlerinde, ikinci olarak satma eyleminde gerçekleşen bir şeydir. Şu halde, yabancılaşma ile elde edilmiş kârdır (profit upon alienation). *Prima facie,* ürünler değerinde satıldıkları sürece salt ve bağımsız bir ticarî kâr imkânsız gözükür. Ucuz alıp pahalı satmak ticaretin kuralıdır. Yani, eşdeğerlerin mübadelesi değil. Değer kavramı, çeşitli metaların hepsi değer, yani para oldukları ölçüde ticarî kâr kavramının kapsamına girer. Nitelik açısından, bütün metalar toplumsal emeğin ifadeleridir. Ancak, bunlar, eşit büyüklükte değerler değildir. Önceleri ürünlerin mübadele edildikleri nicesel oranlar nisbeten keyfidir (arbitrary). Ürünler mübadele edilebilir oldukları ölçüde meta şeklini alırlar; yani bir üçüncü şeyin ifadesi olurlar. Süregelen mübadele ve mübadele amacıyla düzenli yeniden-üretim bu keyfiliği giderek azaltır. Fakat, başında üretici ve tüketici için değil, ama parasal fiyatları karşılaştırıp aradaki farkı cebine atan aracıları, tüccar için. Tüccar, kendi davranışları ile eşdeğerliği temin eder». *Kapital,* cilt 3, (Foreign Languages Publishing House, Moskova 1962) s. 324. Bu bölümün müsveddesi sandığım bir paragraf da, az çok aynı ifadelerin kullanıldığı «Grundrisse» (Penguin Books, Middlessex 1973), s. 856'da bulunabilir.

[23] Doğal olarak üreticiler ürünlerinin bir kısmını kendileri tüketeceklerdir; bu oranın önemsiz olduğunu varsayıyoruz.

[24] Nitekim, azgelişmiş ülkelerde tarım ürünleri arzının fiyat esneklikleri ile ilgili çalışmalar yapan iktisatçılar, toplam tarım arzının fiyat elâstikliğinin çok düşük olmasına karşın, tek tek maların nisbî fiyat elâstikliklerinin çok yüksek olduğunu saptamışlardır.

Eşitsiz mübadele için söylediklerimiz, tarım kesiminde sömürü olayını iç ticaret hadlerindeki değişmelerle açıklamaya çalışmanın da yetersiz olduğunu gösteriyor. İç ticaret haddi trendi, sömürü haddindeki değişme hakkında bize bir fikir verebilir (verim artışlarının etkilerini indirdiğimiz takdirde), fakat sömürünün mutlak değerini hiçbir zaman göstermez.

[25] Örneğin *Boratav (adı geçen eser)* bu şekilde bir açıklamaya gidiyor. *Lenin* de *(adı geçen eser),* analizini büyük ölçüde teknik bir işbölümü içinde tüccarın pazarlama işlevine dayandırdığından benzer sonuçlara varıyor.

[26] *K. Boratav,* «Küçük üreticilikte bölüşüm kategorileri», *S.B.F. Dergisi,* Aralık 1972, makalesinde, bunu hissetmiş olmalı ki «uzun dönemde, *küçük üretici gelirini,* üreticinin yeniden üretim giderlerinden (zorunlu tüketiminden) oluşan (ve «işgücünün değeri» gibi kültürel-tarihi bir trendi içermekle birlikte bağımsız olarak tanımlanabilen) bir düzeyde belirleyen bir ekonomik mekanizma var mıdır?» diye sormaktadır (s. 235, italikler Boratav'ın). Metaların nicesel ve nitesel yanlarını ayırdedince bu mekanizma, kanımca, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

[27] Marx'ın ücretli-emek için söylediklerini biraz değiştirirsek, şu ifadeyi elde ederiz: «sürecin sonunda küçük üretici kendini yeniden üretir, tüccar da servetini biriktirir». Bak. *Kapital,* cilt 1, s. 282. (The Modern Library, New York 1906).

[28] Hâkim sınıflar koalisyonuna bir de «bürokrasi» sözcüğünün eklenmesi (eklektik bir tutumla) sorunu daha da karmaşıklaştırmaktan başka bir işe yaramaz.

[29] Üretim (ve dolaşım) sürecinde nesnel yeri olan sınıflar için de bu yöntemle hatalı değerlendirmeler yapmak mümkün. Örneğin daha önce din hakkında söylediklerimizi hatırlamakta yarar var.

[30] Burada bir örnek vermek istiyorum: 19. yüzyılın ilk yarısında İngiltere. 19. yüzyıl başında, İngiltere'de devletin tarım (gıda) ürünleri ithaline koyduğu kısıtlamalar (Corn Laws), toprak rantlarını yükseltirken kârların düşmesine sebep oluyor, yani, millî ekonomi için çok yararlı gibi gözüken bir ithalât politikası aslında toprak sahiplerine (aristokrasi) kapitalist sınıftan bir artık transferini gerçekleştiriyordu. Bu durumda, üretim ve dolaşım sürecini kendi menfaatlerine işletebildiklerinden, aristokrasinin hâlâ hâkim sınıf olma niteliğini koruduğu açıktır. 1830 ve sonraları, buğday ithâl yasaklarının kaldırılması ise emek-gücünün yeniden-üretim maliyetini düşürerek kârları yükselttiği (ve toprak rantlarını düşürdüğü) için, kapitalist ilişkilerin kesinlikle hâkim ilişki olduğu dönemin başlangıcıdır. Burada iki noktaya dikkati çekmek istiyorum: birincisi, bu iki dönem arasında İngiliz yönetici kadrosunun sınıf kökenlerinde belirgin bir değişikliğin olmaması; ikincisi ise, bu dönüşümde temel aracın, İngiliz kapitalizminin buğday ithalât yasaklarının *millî ekonomiye zararlı* olduğu şeklinde ürettiği teori (Ricardo iktisadı), yani *ideoloji* olmasıdır.

[31] Büyük çiftçilerin üstünde fazla durmuyorum; bunları kolaylıkla tarım kapitalistleri olarak kabul edebiliriz. Ortakçılık daha karışık bir ilişki: hem feodal ögeler taşıyor (toprak sahibi ile toprağı işleyen arasında geleneksel bağımlılık ilişkileri), hem de piyasaya yönelik olduğu ölçüde kapitalist ögeler. Ancak, her ikisi de, artık-değeri tarımsal üretim sürecinde (dolaşım sürecinde değil) elde ettiklerinden sınıfsal menfaatleri özdeş olacaktır. Ayrıca, ortakçılığa feodalite-malikane sistemi ile kapitalist tarım arasında bir geçiş anı olarak da bakabiliriz.

[32] Bu içerikte, «aydınlar» ve «bürokrasi» sözcüklerini eşdeğer görüyorum. Bak. dipnot 7.

[33] Kapitalist toplumlarda «liberal» ideolojinin devlet

aygıtının mümkün olduğu kadar küçük tutulması çabasının altında, devletin (bürokrasi) masraflarının kapitalistlerce ödendiği bilinci yatar.

[34] Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan ve Cumhuriyet döneminde lağvedilen âşar vergisi gibi. Bu verginin varlığı, feodalitenin varlığının değil de, yokluğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Osmanlı toplumunda Asya üretim tarzı-feodalite tartışmalarına girmek istemiyorum; gene de feodal oldukları ileri sürülen toprak ağalarının da bu vergiyi ödediklerini hatırlatmakta yarar var.

[35] Çok sık yapılan hatalardan biri, dolaylı vergilerde verginin alındığı malın sanayi ürünü olmasına bakılarak, tarım kesiminin vergi ödemediğinin söylenebilmesidir. Açıktır ki, üretken emeğin neredeyse tümünün tarım kesiminde çalıştığı bir toplumda, bütün vergiler, eninde sonunda bu kesime yansıyacaklardır. Ancak, verginin azalmasının, örneğin küçük üreticinin gelirinin yükselmesi değil, tüccarın sağladığı artık-değerin artması sonucunu doğuracağını unutmamak gerek. Tüccar-bürokrasi çatışmasında tüccarın daima liberal ideolojiye sarınarak dolaylı vergilerin düşürülmesini istemesi doğaldır.

[36] Artık-değerdeki sınıf paylarının nasıl hesaplanacağı konusuna burada girmiyorum. Somut bir toplumsal kuruluşun incelenmesi (Türkiye) için bu tür işlemsel kategorileri dikkatle geliştirmek gerek.

[37] Kastedilen Marksist ekonomi politiktir. Üçüncü bölümde, emperyalizmi incelerken Marksist dış ticaret teorisinin de bir değerlendirmesini yapacağım için burada ayrıntılara girmek istemiyorum; ancak, bu konunun çok ihmal edildiğini söyleyebiliriz.

[38] Analizimiz açısından çok önemli olmamakla beraber, her iki ülkede nisbî fiyatların metaların emek-değerlerine eşit (ya da oranlı) olduğunu varsayabiliriz.

[39] Aslında analizin ödemeler bilançosu açısından yapılması, yani, denge fiyatının ödemeler bilançosunun eşitliğini sağlayan fiyat olması düşünülebilir. Salt mal akımları ile sınırlayınca, sermaye hareketlerini ayrıca ele almak imkânı ortaya çıkacağından ben ticaret dengesini tercih ettim.

[40] Dövizin hakikî değeri £ 1 = 30 TL olsun: eğer, kur £ 1 = 20 TL tesbit edilmişse *aşırıdeğerli*, £ 1 = 40 TL için *düşükdeğerli* olur.

[41] Doğal olarak, bu durumda, ithalâtçı tüccar ve bürokrasinin artan fiyatlar (düşen reel gelir) karşısında toplumsal gelir bölüşümündeki paylarını korumak için giriştiği mücadelelerden ve bunların ne ölçüde başarılı olduğundan bahsetmiyoruz. Eğer başarılı ise, bu sınıflar nakti gelirlerini yükselterek reel gelir kaybını önlerler; bu ise ülke içinde enflasyonu arttıracağından kısa sürede paranın düşükdeğerli niteliği kaybolur.

[42] «Dolaşımın toplumsal yeniden-üretimde oynadığı rol önemsizleştikçe, tefecilik güçlenir... Belirli bir ülkede, üretimin büyük kısmı doğal hizmetlerle, yani kullanım-değeri ile sınırlandıkça, (tefecilik de) o kadar gelişir.» *Marx*, Kapital, cilt 3, s. 596.

[43] Nitekim, K. Boratav, piyasa için üretim arttığı ölçüde «tefeci» sömürüsünün arttığını Türk tarımında gözlemiştir (adı geçen makale). Bu tefecilik, Marx'ın anladığı anlamda tefecilikten farklıdır.

[44] Nominal faiz haddi veri iken, enflasyon hızı ne kadar yüksekse, reel faiz haddi o kadar düşer, hattâ negatif olabilir: yıllık %20 enflasyonda %10 faiz ödeyen borçlu, %10 faiz alıyor demektir.

[45] Farklı sınıfların üretim güçlerinin gelişmesine olan katkıların, ayrı bir sorunsal olarak dördüncü bölümde inceleyeceğim. Bu nedenle, bu bölümde işin dinamik (üretim güçlerinin gelişmesi) yanına hiç girmedim; ancak devletin kredi yaratması süreci kaçınılmaz olarak bizi yatırım yapan ve yapmayan sınıflar arasında bir ayırıma itti.

[46] Bak. özellikle, *K. Boratav*, «100 Soruda: Türkiye'de Devletçilik» (Gerçek Yayımevi, İstanbul 1974).

[47] Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki, mevcut sanayilerin sosyal demokrat iktidarlarca devletleştirilmesi ile ortaya çıkan sorunsala da hiç girmiyorum.

[48] Feodaliteden kapitalizme geçen toplumların, bu dönüşümde geç de kalsalar, aradaki farkı süratle kapatabilmelerini örnek verebiliriz: Almanya ve Japonya. Ayrıca, eğer bu sınıf sanayileşmeye karşı ise, zaten devletçi sanayileşme modeline de karşıdır.

[49] Üçüncü yol arayan «altın ortaca» bürokrat küçük burjuva radikallerinin idealist dünyalarında her zaman unuttukları şey, bizzat sorunsallarının sınırlarını burjuva ideolojisinin çizmiş olmasıdır.

[50] Bu kavram bizi bürokrasinin anti-demokratik yapısına götürebilir. Sanıyorum, dipnot (9) da (I.4), demokratik olmayan yanını vurgulayarak «burjuva devriminden» bahsetmem şimdi daha iyi anlaşılacaktır.

[51] Alternatifler âdeta sonsuz denecek kadar çoktur: doğrudan tüketiciye satış yapması halinde de artık-değer sömürülen sınıfların (küçük üretici, işçi, vs.) yeniden-üretim maliyetini ucuzlatarak gene tüccar ve kapitaliste (kısmen de olsa) aktarılmış olur. Aynı şekilde, devlet kesiminin işlediği tarımsal hammaddeler değerinden yukarıda satın alınarak büyük toprak sahiplerinin bu kesimden yararlanmaları mümkündür.

[52] Kanımca çok önemli olan bu noktayı dördüncü bölümde daha ayrıntılı ele alacağım: devletçiliğin uzun dönemdeki yapısal etkilerinin iktisatçılarca incelenmesi şarttır.

Roland Barthes Üstüne

Roland Barthes, Fransa'da, strüktüralist akımın gelişmesiyle ortaya çıkmış bir yazardır. Edebiyatla, dilbilimle, semiyolojiyle ilgili yazı ve kitapları vardır. Buradaki yazılarını *Mythologies* (Mitolojiler) adlı kitabından aldık. Bu kitap, yazarın 1954 ile 1956 yılları arasında çıkmış yazılarını içeriyor, yayımlanma tarihi de 1957. Bu tarihlerden şimdiye kadar geçen süre içinde, Barthes, çıkış noktasına göre bir hayli sola kaydı. Batı ülkelerinde oldukça sık görülen bir aydın tipi sayılabilir Barthes : tam anlamıyla Marksist olmadan radikalleşen, çok zaman «Marksiyen» olabilen bir kişi.

Sözünü ettiğimiz ve iki örnek sunduğumuz kitabı, adından da anlaşılacağı gibi, mitolojiler üstüne. Ama bunlar çağdaş toplumun mitleri, mitolojileri. Barthes, kapitalist toplumun burjuva ve özellikle küçük burjuva ideolojilerini eleştirmesiyle ünlüdür. Burada da, otomobil reklamından pankreas güreşine kadar, çağdaş toplumun çeşitli kurumlarını ele alarak, bunların yüzeysel görünümü ile gerilerinde yatan ideolojik anlayış ve bunun da son analizde temsil ettiği şey üzerine zekice incelemeler yapıyor.

Örneğin, bu yazıları yazdığı yıllarda bir moda haline gelen «Merihliler» ve «Uçan Daireler» hikâyelerini, filmlerini ele alıyor. Bunların yüzeyde anlattıkları serüvenin gerisinde çağdaş kapitalist dünyanın bir miti, bir ideolojisinin yattığını söylüyor ve bunu da Batı'daki Soğuk Savaş ideolojisine bağlıyor. İnsanlıktan uzak, kuru bilimci, üstelik kötü «Merihli» tipin Avrupa küçük burjuvası için Sovyetler Birliği'ni temsil ettiğini anlatıyor: «Sovyetler Birliği Dünya ile Merih arasında bir ara dünyadır.» Ama küçük burjuva ideolojisinin bir özelliği vardır. «...Başkasını hayal edemez»; yani, küçük burjuva ideolojisi, bütün dışsal gerçekliği, kendi küçük dünyasının değerleri, koşullanmaları ve önyargıları içinde algılar. Dolayısıyla sözkonusu bilim-kurgu (science-fiction) türlerinde resmedilen Merih, aslında gene bu dünyadır. «Merih yalnız Dünya değil, küçük burjuva Dünyasıdır...» diyor.

Bu örneği, Barthes'ın yöntemi konusunda bir fikir vermek için andık. Burada okuyacağınız iyi yazı daha geniş bir fikir de verecektir. *Birikim* için Barthes, Marksizm'le, yukarıda belirttiğimiz ilişki nedeniyle, «bizim yazarlarımız» denilebilecek yazarlardan biri değildir. Söyledikleri, savundukları şeylerin farklılığına karşın, hattâ Barthes'in Marksizm'e daha fazla yakınlık duymasına karşın, kurduğu ilişkinin kişisel niteliği onun bu tavrını Sartre'a yaklaştırır. Bu kitabı ilginç, çünkü hep gördüğümüz, bildiğimiz şeyler hakkında daha önce düşünmediğimiz bağlantıları kurarak küçük burjuva ideolojisini sergiliyor ve param parça ediyor. Ama kitabı okuyup bitirdikten sonra kalan izlenim, bütün bu ince zekânın biraz da boşa harcandığı oluyor. Çünkü Barthes, küçük burjuva ideolojisini anlıyor, açıklıyor, yorumluyor; ama aslolan onu da değiştirmek tabiî.

Belki kendisi de bunun farkına vardığı için, kitabın 1970'de yapılan baskısına eklediği kısa önsözde tavrını şöyle açıklıyor: «İnce analizin âleti olmadan yoksamak yok,» diyor, ama semiyolojinin de sonunda semiyolojiyi yıkacak bir araç olması gerektiğini ekliyor. Küçük burjuva ideolojisini eleştirmenin de sonu yok gerçekten.

Bu sayıda Barthes'dan söz etmek ve örnek vermek istememizin nedeni, elimizde, burjuva dünyasının küçük burjuva ideolojilerinden bazılarını inceleyen ve eleştiren yazılar bulunmasıydı. Bu yazıları yayımlarken, Batı dünyasında buna benzer bir işi yapan ilginç ve zeki bir insandan da örnekler vermek istedik. Ahmet Eken'in «futbol» ideolojisi üstüne ve Halûk Şahin'in «psikiyatri» ideolojisi üstüne yazıları birçok bakımdan Barthes'ın yazılarından farklı, ama küçük burjuva ideolojisinin sınıfsal işlevini, çarpıklığını, yanlışlığını sergilemekte birleşiyorlar. ■

ROLAND BARTHES

Ne O - Ne O Eleştirisi

Çeviren MUSTAFA IRGAT

Günlük *L'Express*'in ilk sayılarından birinde, dengeli retoriğin nefis bir parçası olan ve yazarı bilinmeyen (anonim) bir eleştiri amentüsü okuduk. Yazıda, eleştirinin «ne bir salon oyunu, ne de bir belediye hizmeti»* olduğu ileri sürülüyordu. Anlaşılan eleştiri ne gerici, ne komünist, ne pir aşkına, ne de siyasal olmalıydı.

Burada, bir çeşit sayı kudurganlığını esas alan «ikili dışta bırakma» mekanizması diyebileceğimiz bir tutum sözkonusudur. Birçok kez karşılaştığımız bu mekanizmayı kabaca bir küçük burjuva özelliği olarak tanımlayabilirim*. Kişi, yöntemlerin hesabını bir teraziyle yapar; sanki ideal bir ruhaniliğe sahip, yapacağı şeylerin etkisi önceden hesaplanamayan bir hakemişcesine canının istediği gibi yükler terazinin kefelerini. Ve bu yüzden de, terazinin oku kadar *doğru* gözükür.

Bu muhasebe işlemi için gerekli daraları, kullanılan terimlerin ahlâkiliği oluşturur. Eski bir terörist yönteme göre, yargılama, ad koymaya eşlik eder («terörizmin dışındayım» diyen her kişi terorizmin dışında kalamaz). Ve kelime, ne olduğu önceden bildirilmeyen bir suçluluğun safrasıyla terazinin kefelerinden birini gelir çökertir. Örneğin *ideolojilere* karşı *kültür* çıkarılır.* Kültür, toplumsal saflaşmaların dışında yer alan, soylu ve evrensel bir zenginliktir : Kültür yer çekimine meydan okur. İdeolojilere gelince, taraf tutan icatlardır onlar : Atıver onları da tartıya! Kültürün sert bakışları altında ne birine, ne ötekine hak verilir (kültürün de eninde sonunda bir ideoloji olduğu akla getirilmez). Sanki bir yanda, terazinin rezil oyununu beslemekle yükümlü, hantal ve kusurlu kelimeler *(ideoloji, doğma, militan)* var; bir yanda da hafif, saf, maddî olmayan, Tanrı yasasıyla soylu kılınmış, sayıların aşağılık yasasına boyun eğmeyecek ölçüde yüce, yalanların hazin hesaplarının üstünde yer alan kelimeler *(serüven, tutku, büyüklük, erdem, onur)* var.* Bu ikinci tür kelimeler, birinci öbekteki kelimelere ahlâk dersi vermekle görevlidir. Yani bir yanda suçlu kelimeler, öbür yanda yargılayan kelimeler var. Ancak, bu canım Üçünü-Taraf olma ahlâkı, kaçınılmaz bir biçimde, yeni bir ikiye bölünmeyle (dichotomie) sonuçlanır; bu bölünme ise, yeterince çapraşık olmadığı için ayıplanan ikilik kadar basittir aslında. Gerçekten de dünyamız, alternatifli bir yapıda olabilir. Ama inanın, Yargı-Kurulu olmayan bir bölünmedir bu : Yargıçlara kurtuluş yok, onlar da pekâlâ aynı geminin yolcusu.*

Zaten *Ne o-Ne o* eleştirisinin hangi yanda yer aldığını anlamak için, sözkonusu eleştiride başka ne gibi mitosların su üstüne çıktığını görmek yeterli. Edebî bir «kültüre» («bü-

* Yani, imzasız yazının yazarına göre, sanat eleştirisi ne sanat içindir, ne de sanat toplum içindir, demeli.

* Bizdeki «aşırı akımlara karşıyız» klişesiyle anlatılan sözde tarafsızlık tavrına yakın. İki şey aşırı ilân edilip dışta bırakılıyor. Bunu yapan kişi de «ideolojisizliğin» temsilcisi, dolayısıyla normal «insan» oluyor ve ideoloji sahiplerine hakemlik ediyor. Aşırı uçları teraziyle tarttığına inandığı için, kendini de bir terazi kadar tarafsız sayar.

* Avrupa sağcıları hiç değilse kültürü çıkarabiliyorlar. Bunu yaparken, Batı kültürünü sınıfsallığından arındırıp insanlığın evrensel ve kendi dışında ciddî bir şey olamayacak zenginliği gibi gösterirler. Bizdeki benzerleri ise ideolojiye karşı «Kemalizm» çıkarırlar.

* Bu ikinci türden kelimeler ideolojiden arınmış, nesnel ve ebedî insan gerçekliğini yansıtan değerler gibi gösterilir. Bunlar, insanî derinliğe sahiptir, oysa, ideolojilerin terminolojileri sığ ve insanlığa aykırı gibi gösterilir.

* Çünkü herkes bir sınıfın ideolojisi içinde düşünüyor ve hareket ediyor. Sınıf savaşının hakemi olamaz.

tün zamanların sanatına») dayanan her tutumun gönlünde yatan zamandışılık mitosu üstünde fazla durmadan, şu bizim *Ne o-Ne o* öğretisinde, burjuva mitolojisinde alışılagelmiş iki kaçış kapısı bulunduğunu da belirtmeliyim. Bunların birincisi, «*a priori* yargının yadsınması» diye tanımlanabilecek belli bir özgürlük anlayışıdır. Oysa bir edebî yargılama, içinde yer aldığı anlayış tarafından belirlenir. * Sistem yokluğu bile —hele bu yokluk bir amentü durumuna getirilmişse— gerektiğinde burjuva ideolojisinin (ya da anonim yazarımızın deyimiyle kültürün) pek sıradan bir çeşidi olabilecek, bütünüyle tanımlanmış bir sistemin parçası olur. Hattâ bir kişi, aslında özgür olduğunu direnerek ileri sürerse, onun bağlılığı konusu hiç tartışma götürmez. Her türlü sistematik belirlemeden uzak, masum bir eleştiri uyguladığını ileri süren her kişiye rahatça meydan okunabilir : *Ne o-Ne o*'lar da bir sistem içinde yer alırlar, üstelik bu sistem, bağlı olduklarını ilân ettikleri sistem de olmayabilir. * İnsan ve Tarih, İyilik, Kötülük, Toplum, v.b. hakkında önceden fikir edinmiş olmadan, edebiyat üstüne yargıda bulunulamaz : *Ne o-Ne o*'cularımızın, «insanı hayretler içinde bırakmayan» aşağılık sistemlere karşı çıkardıkları, sevinerek mânevî değerlerle yükledikleri o basit «serüven» kelimesinde bile, öyle bir kalıtım, öyle kötü bir alınyazısı, öyle bir tekdüzelik var ki! Eninde sonunda her özgürlük, belli bir *a priori*'den başka bir şey olmayan, bilinen bir tutarlılığa ulaşır. Bu yüzden de, eleştirinin özgürlüğü, taraf tutmayı yadsımak değil (imkânsızdır bu!), tuttuğu tarafı açığa çıkarmak, ya da gizlemektir.

Metnimizin ikinci burjuva belirtisi, aldatıcı bir rahatlık içinde, edebiyatın ölümsüz değeri olarak bilinen «üslûba» değinmesidir. * Oysa, hiçbir şey Tarihin soruşturup yargılamasından kurtulamaz, *iyi yazmak* bile. Üslûp bütünüyle eskimiş bir eleştirel değerdir. Bazı önemli yazarların klasik mitolojinin bu son kalesine saldırdıkları şu dönemde, «üslûbun» yanında yer almak belli bir arkaikliğin kanıtıdır : hayır, bir kez daha «üslûba» geri dönmek, yenilikler umulan bir serüven olamaz! Sonraki sayılarından birinde daha aklı başında davranan *L'Express*, sihirli bir çareye başvurulur gibi Stend, hal'i imdada çağıranlara («Stendhal gibi yazılmış») karşı, A. Robbe-Grillet'nin yerinde bir çıkışını yayımladı. Belki, bir üslûpla bir insanlığın birleşmesi (Anatole France örneği) Edebiyatı temellendirmeye yetmiyor artık. Giderek sözümona insancıl bunca eserde saygınlığını yitiren «üslûbun», sonunda *a priori* kuşkulu bir nesne durumuna gelmesinden korkulur. Böyle olmasa bile, bir eseri değerlendirirken, onun üslûbunu, ancak yazarın işine gelirse hesaba katmak gerekir. Elbet bu, Edebiyat belli bir biçim oyununun dışında varolabilir demek değildir. Ne var ki, tanrısal bir aşkınlıkla yönetecekleri iki yanlı bir evrenin tutkunları olan bizim *Ne o-Ne o*'cuların ister hoşuna gitsin, ister gitmesin, *iyi yazmanın* karşıtı *kötü yazmak* değildir mutlaka. Günümüzde belki bu, *yazmak*'tır sadece. Edebiyat zorlu, çetin ölümcül bir durum olmuştur. Kurtarmaya çalıştığı şey artık süsleri değil, postudur. Yeni *Ne o-Ne o* eleştirisinin bir mevsim gecikmiş olmasından korkarım. ■

* Özellikle sanatta, sanat-dışı ilân edilen (aslında toplumsal, yani sanatı da belirleyen bütüne ilişkin) değer yargılarını «önyargı» sayan ve yaratma özgürlüğüne aykırı gören anlayış.

* Ne o — Ne o'culuğun kendi hakkında beslediği inanç, sınıflar-üstü olmaktır. Oysa hepsi bal gibi sınıf-içidir.

* Açıkça sağ tavır almaktan çekinip, gerici tutumlarını sözde nesnel bir edebî ölçüte bağlamak isteyenler, «üslûp» kavramına sarılırlar. «Güzel üslûp», hem gerici yazarları savunmalarını, hem de devrimci yazarları yadsımalarını sağlar. Çünkü en başa «üslûp» ölçütü konunca, ne anlatıldığı ikinci plâna itildiği gibi, gerçekçilik de, kabalık olarak aşağılanabilir.

Sabunlar ve Deterjanlar

Çeviren MUSTAFA IRGAT

Dünya çapında ilk deterjan ürünleri kongresi (Paris, Eylül 1954) herkesin, *Omo*'nun aldatıcı esenliğine kapılmasına yol açtı. Deterjan ürünleri cilde zararlı olmadığı gibi, maden işçilerini, «silikoz» denilen cilt hastalığından da belki kurtarabilirdi. Bu ürünler için birkaç yıldır öylesine yoğun bir reklam yapılmakta, deterjanlar Fransa'nın günlük hayatına öylesine yerleşmektedirler ki, psikanalistlerin bu soruna biraz ilgi göstermeleri gerekir. Temizleyici sıvıların *(Javel)* psikanalizi, sabun tozlarınınkiyle *(Lux, Persil)* ya da deterjanlarınkiyle *(Rai, Paic, Crio, Omo)* yararlı bir biçimde karşılaştırılabilir böylece. * Duruma göre, hastalık ile hastalığın çaresinin, ürün ile kirliliğin ilişkileri bir hayli farklıdır.

Örneğin *Javel* suyu, dikkatle ölçülerek kullanılmazsa, yıkanılan şeye zarar veren, onu «yakan» bir çeşit ateş suyu sayılmıştır öteden beri. Madenin zorlu ve yıpratıcı bir değişimi olabileceği düşüncesine dayanan efsaneler doğar bu tür ürünlerden. Etkileyici madde ya kimyasaldır, ya da zedeleyicidir : Ürün, kiri «öldürür». * Bunun tersine, tozlar, ayırıcı bir nitelik taşırlar; onların görevi, temizlenen şeyi geçici kusurlarından kurtarmaktır. Bu durumda, kir artık öldürülmez, «kovulur» yalnız. *Omo* reklamlarının doğurduğu hayallerde, kirlilik, *Omo*'nun gözdağı vermesiyle bile, dakkasında sıvışıveren, çelimsiz ve kapkara bir düşmandır. Klorlar ve amonyaklar, kurtarıcı ama kör bir ateşin elçileridir. Tersine, tozlar ayırıcıdırlar; yıkanan şeyin dokusu arasından kire yol gösterirler; görevleri, savaş değil, polisliktir. Bu ayrımın etnografik karşılıkları da vardır: Kimyasal sıvılar, eski usulde çamaşır yıkayan kadının, çamaşır dövmesinin bir uzantısı gibidir; tozlar ise, ev kadınının yıkama teknesinde kirli çamaşırları sıkması ve çitilemesinin yerini tutar. *

Ne var ki, tozlar sözkonusu olunca bile, psikolojik reklamı, psikanalitik (bu «psikanalitik» kelimesini özellikle hiçbir akıma bağlanmadan kullanıyorum) reklamla karıştırmamalı. Örneğin *Persil* Beyazlığının saygınlığı, kesin bir sonuç üstüne kuruludur; bir ötekinden *daha* beyaz olan iki şey karşılaştırılarak, kişilerin özentileri, toplumda sivrilmek istekleri harekete geçirilir. *Omo*'nun reklamı, ürünün etkisini (üstelik abartıcı bir biçimde) gösterir *; özellikle de, bu etkinliğin sürecini ortaya çıkarır. Böylece, maddenin bir çeşit yaşama tarzına bağımlı kalan tüketiciliği, bir sonuçtan yalnızca kârlı çıkarmakla kalmaz, ürünle bir bakıma özdeşleşir, bir kurtuluşun suç ortağı olur. Bu durumda madde bazı üstün değerleri kendinden edinir.

* Yani, bu madelerin reklamlarında, kirlilik veya temizlik konusunda ne gibi bilinçdışı koşullanmalara hitap edildiği, psikanalistler tarafından incelenebilir.

* Bazı temizleyici maddelerin, temizledikleri bezde yıpratıcı bir etki yarattığı düşüncesi oluşuyor. Bize de ilk lüks sabunlar önce reklamla tanıtılırken kadınları etkilemek üzere «Yüzünüz, eliniz çamaşır değildir» sloganı kullanılmıştı.

* Bu simgeler reklamcılar tarafından da kullanılmıştı Batı'da. Örneğin, eski tip temizleme tozlarını, kirli alev makinasıyla imha eden asker imgesi gibi şeylerle gösteren reklamlar vardı. Modern deterjanların uygar temizleme yöntemleri belki biraz da yeni-sömürücülük biçimlerinin bilinçaltı uzantısıdır.

* Yani bunu kullananlar, başka insanlardan **daha** temiz, **daha** üstün olacaklardır. Böylece, yalnız temizlik konusunda varolan bilinçaltı duygular değil, **rekabete** dayanan toplum koşullanmasının insanlar arası üstünlük hırsı da uyarılıyor.

Omo, deterjan olarak, oldukça yeni iki değer daha çıkarmıştır ortaya : Derinliğine yıkama ve köpürme. *Omo*'nun derinliğine temizlediğini söylemek şimdiye kadar aklımıza gelmeyen bir şeyi, yani çamaşırların belirli bir derinliği olduğunu varsaymaktadır. Böylece hiç şüphesiz, çamaşır kavramı çekici bir nesne olur; sarılma ve okşama türünden her insanda varolan belli belirsiz dürtüleri boşuna uyarır. Köpüğün ise, belleğimizde belli bir lüks anlamı taşıdığı herkesce bilinir : İlk bakışta yararsız görünse de, küçük bir miktarın, bol bol, kolayca ve neredeyse sonsuz bir biçimde çoğalması; köpüğün içinde gürbüz bir kaynak, sağlıklı ve güçlü bir öz, çok bol sayıda etkin maddeler bulunduğu sansını uyandırır. * Bundan başka köpük, maddeyi hava gibi hayal etmek isteyen tüketici için ayrıca zevkli bir şeydir; bedende yarattığı uçucu teması dolayısıyla hem hafiftir, hem de yer çekimi yokmuşcasına dikinedir. Köpük, yiyecekler arasında (kaz ciğeri ezmesi, bir takım mezeler, şarap); giyecekler arasında (müslin, tül); sabunlar arasında (banyo yapan sinema yıldızı) mutluluk veren bir şey sayılır. Ruhun, bir hiçten her şeyi, küçük nedenlerden büyük etkileri çekip çıkarabildiği inancı bulunduğuna göre, köpük, belli bir ruhaniliğin simgesi de olabilir (kremlerin, sopitif nitelikte, bambaşka bir psikanalizi vardır: Kremler, yüz kırışıklıklarını, acıları, yanmayı, v.b. yok ederler). Asıl önemli olan, deterjanın yıpratıcı işlevini örtbas edebilmek; tüketicinin hayal gücünde, hem nüfuz edici, hem de hava gibi uçucu olan, çamaşırları yıpratmadan onların molekül düzenini etkileyen nefis bir ürünün hayalini yaratmaktır. Bu ürünlerin sağladığı aldatıcı esenlik, bize şunu da unutturmamalı : *Persil* ile *Omo,* bir açıdan, yani *Unilever* adlı İngiltere-Hollanda tröstü açısından, birbirinin tıpatıp eşidir. * ■

* Burada sayılan imgelerin yanısıra, Yunan mitolojisinin köpükten doğan aşk tanrıçası Afrodite arketipi de hatırlanabilir.

* Dolayısıyla aynı firma iki tipten alıcıyı da elinde tutuyor. Ayrıca, satılan ürünün farklılığı belki de yalnızca reklam biçiminde.

NEDEN 2 SOSYALİST PARTİSİ — 1946

T.K.P. Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi 1914 - 1960

Yazan : İ. TOPÇUOĞLU

ÇIKTI

GENEL DAĞITIM : TAN DAĞITIM
Başmuhasip Sok., Aras İşhanı
No. 5/201
Cağaloğlu - İSTANBUL
Yazışma Adresi : İbrahim TOPÇUOĞLU
P.K. 10 Üsküdar - İSTANBUL

AHMET EKEN

Eğlence ve Futbol İdeolojisi

Çalışma dışı, serbest saatleri doldurmak amacıyla girişilen çeşitli faaliyetlerden biri de «eğlencedir». Bunu kısaca neşeli, hoşca vakit geçirmek ve bu amaçla yapılan bir dizi iş olarak tanımlayabiliriz. Eğlence, ilkel topluluklardan bu yana varolan ve devam eden bir olgu, çalışma gibi dolaysız bir zorunluluğu yok, ancak hayatın daha bir sağlıklı devamı, tekdüzelikten kurtulması için bulunulması gereken bir faaliyet ve zaten bu anlamda da yapılagelmekte.

Eğlencenin bağımsız, başlıbaşına bir faaliyet olarak ortaya çıkışı kapitalizmin gelişmesiyle olmuştur. Kapitalizm-öncesi dönemlerde, üretimdeki verimsizliğin ve düzensizliğin sonucu, «iş saatleri» ile «serbest zaman», değişik faaliyetlerin birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaması sonucu içiçedir. «Örneğin: Üç, beş kuzusunu bütün gün otlatan on üç yaşındaki bir çocuk, kapısının önünde, sabahın erken saatlerinden akşamın geç saatlerine kadar örekesi ile yün eğiren bir kadın... Tarlasında ilkel araçlarla tarım yapmaya çalışan bir çiftçi. Bu durumlarda şüphesiz harcanan zamanın bir kısmı iş eylemi içinde geçer, geri kalanı da dinlenme ve eğlenme ile ilgili birtakım eylemleri içine alır... Burada iş-eğlence ve dinlenmenin birleştiği görülür».[1]

Kapitalizmin başlangıcında ve onu izleyen uzunca bir döneminde, iş günü, günün uzun saatlerinden oluşuyordu.[2] Buna karşılık alınan ücret en temel ihtiyaç maddelerinin bile sağlanmasına yetmiyordu. Bu olumsuz koşulların fizik ve moral olarak yıprattığı çalışan sınıflar arasında, bu durumdan geçici bir kurtuluş olarak gördükleri, içki ve cinselliğin en anormal biçimleriyle alabildiğine yayıldığı görüyoruz. Engels bu durumu şöyle anlatıyor: «Biraz huzur içinde kalmalarına ve sessizce yaşantılarını sürdürmelerine izin verilmez. Cinsî münasebet ve sarhoşluk hariç tüm eğlencelerden yoksun bırakılır ama buna karşılık her gün fiziksel ve moral enerjileri tükeninceye dek çalıştırılır, böylece de elleri altında olan iki eğlenceyi en çılgınca ve en aşırı bir biçimde yapmaya itilirler.»[3] Eğlence türleri başlangıçta kendiliğindendir, iş yorgunu insanlar boş saatlerinde bir şeyler yaparlar; bu dönemlerde sistemin yaptığı, eğlence biçimlerini kendi için tehlikesiz bir hale sokmak ve «ucuz eğlence» teminidir. Örneğin: pahalı oluşundan dolayı varolan içkileri içemeyen emekçiler için ucuz olarak satılabilen «cin» bulunmuştur. Talep artıp bunun bir pazar olabileceği görülünce, eğlence araçlarının üretim ve satışından kâr elde edilebileceği anlaşılmış, ekonomik planda yapılan bazı girişimlerle bu iş geniş bir şekilde organize edilmiştir. Örneğin: İçki, sigara üretimi, foto-roman yayımcılığı, yüzlerce eğlendiricinin çalıştığı sirklerin kurulması.

Ancak eğlencenin bu kendiliğinden oluşu, kapitalizmin gelişme süreci içinde yavaş yavaş kaybolur, zaman içinde, sistem eğlence biçimlerini ideolojik baskı amacıyla kullanmaya başlar.

Toplumsal hayatın bütününü kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda şekillendiren egemen sınıflar, egemenliklerinin devamı ile çelişen hiçbir faaliyete izin vermezler. Bu salt polisiye bir engelleme değildir, elbette gerektiğinde bunu da kullanırlar, ancak öncelikle kendileri bir şeyler teklif etme durumundadırlar. Serbest zaman faaliyetleri alanında geniş kitlelere alternatif olarak sundukları bu faaliyet biçimleri, kendi egemenliklerinin devamına her yönden katkıda bulunacak şekildedir.

Egemen sınıflar, belli çelişkileri paylaştıkları öteki sınıf ve toplumsal grupların bilinçlenmesini engellemek, düzenin yapısal ya da tarihî aksaklıklarından kaynaklanan ve gelişen tepkileri gerçek olmayan yerlere kanalize etmek amacıyla tüm toplumsal ve bireysel hayatı denetim altında tutmaya çalışırlar. Üretim araçlarının sahibi olan sınıf ekonomik yapıyı en azından belli bir dönem istediği —tabiî kendi sınıfsal çıkarı doğrultusunda— şekilde biçimlendirir ve denetler. Emekçi sınıflar varolan çerçeve devam ettikçe bunun dışına çıkamazlar. Örneğin: Kapitalist toplumda proleteryaya ücret olarak ödenen ürettiği değerin bir bölümü «burjuvazinin öbür kolları, ev sahibi, bakkal, tefeci v.b.»[4] tarafından yaşamak için ihtiyaç duyduğu maddeler karşılığı elinden alınır. Proletarya bir kez daha sömürülmüştür. Ertesi gün için yine çalışmak zorundadır.

Ancak ekonomik olarak egemen olmak, tek başına sürekli bir egemenlik için yeterli koşul değildir. Egemen olan sınıf mutlak olarak politik ve ideolojik yapıyı da şekillendirmek ister, şekillendirir de. Bu tarihî olarak yerine getirilmesi zorunlu, kaçınılmaz bir koşuldur. Sistemin gelişme sürecinde, şekillendirilen bu yapılan egemenliğin devamı için baskı aracı olarak kullanı-

lırlar. Burada konumuz dışı olduğundan dolaysız politik baskıya değinmeyeceğiz, ancak ideolojik yapıya ve baskı aracı olarak kullanılmasına değinmek amacındayız.

«Her toplum, hattâ her iktidar kabul edilmek ...Üyelerinin hepsinin değilse de büyük bir bölümünün rızasını sağlamak zorundadır... Bu katılış olmadan... kurulmuş toplum da olmaz... Saf şiddetle temellenmiş bir toplum yoktur... İşte bu bu katılışı... Baskı altında olanların ve sömürülenlerin boyun eğişini sağlayan, ideolojidir. İdeoloji, onları kendi gözlerinde öyle göstermektedir ki, bu, maddî zenginliklerden başka manevi muvafakatini ve hattâ katılışını da zorla sağlamaktadır onların. Sınıf ideolojileri, hâkimiyeti ele geçirmek için mücadele eden sınıfın üç tane imajını ortaya koyar: I. Kendi tarafından ve kendisi için ortaya konmuş olan kendi imajı (bu imaj sözkonusu sınıfı coşturur) II. Öteki gruplar ve sınıflar için ortaya konmuş kendi imajı (bu imaj söz konusu sınıfı yüceltmekte ve ululaştırmaktadır.) III. Öteki sınıf ve grupların imajı; bu imaj sınıfları ve grupları herkesin gözünde küçültür, kendi gözlerinde değerlerini kaybetmelerine yol açar, onları manevî bakımdan çökeltir ve çatışmadan önce ya da çatışma olmadan yenilmiş olmak durumuna getirir.» Örneğin: «Burjuvazi kendini insan aklının taşıyıcısı, daha sonra iyi niyetin ve şan-şerefin taşıyıcısı, son olarak da, iyi organizasyon yeteneğine sahip sınıf olarak tasavvur eder. Öteki sınıfları da kendi tarzına göre, 'iyi ya da kötü işçi' 'elebaşı' ve 'isyan kumkuması' olarak tasavvur eder. Nihayet öteki sınıflar için kendi imajını koyar, 'genel iyilik', 'insani mutluluk', 'bereket ve ilerleme için harcanan para'».[5] Sözkonusu sınıf «ilerici» olma niteliğini koruduk-ça ideolojisi de tüm toplumun ideolojisi olarak kabul edilir, ancak gelişen sınıf mücadelesi sonucu yeni, alternatif ideolojiler doğar. Egemen sınıfın ideolojisinin tartışmasız kabulü son bulmuştur. Bunun üzerine egemen sınıflar ideolojik mücadelelerini başka biçimler altında devam ettirirler. Bunu kapitalist toplum üzerinde somutlaştırırsak burjuvazinin asalak olmaya başlaması, muhalefetin giderek genişlemesi üzerine kitleleri oyalamak, bilinçli sınıf mücadelesinden uzaklaştırmak, onlara yapay doyumlar sağlamak amacıyla, yeni eğlence biçimleri yaratılmış, bunlara geniş bir yaygınlık kazandırılmıştır. Örneğin: Sinema,[6] doğar. Müzik geniş şekilde dinlenilmeye başlanır, halk kitlelerine iner.[7] Basın kitle basını olur.[8] Biçimsel farklılıklar ne olursa olsun, içerikleri belirleyen, yukarda değindiğimiz, teklif edilen imajlardır. Filmde yaşlı zengin adam, «zavallı yoksullara» hediyeler verir, «bu kader kurbanlarını» sevindirir. Basında «okul yaptıran» hayırsever, iş adamı hanımlarından bahsedilir. Milyonluk düğünler en ince ayrıntılarına kadar anlatılır; demek istenen şudur, bunu ancak «onlar» yapabilir. Şarkılarda parası olmadığı için sevgilisiz kalanlar «feryat» edip, sonunda «feleğe» çatarlar.

Yazının girişinde eğlence olgusunun ilkel toplumlardan bu yana var olduğunu söylemiştik. Sınıfsız toplumlarda bazı başka amaçlarla (Örneğin: Dinsel) içiçe olarak düzenlenen şenlikler, törenler sınıfların ortaya çıkışıyla birlikte sınıfsal bir öz kazanıp, egemen sınıfların, sınıfsal çıkarı doğrultusunda yapılır oluyor. Örneğin: Köleci Roma'da, özellikle imparatorluğun son dönemlerine doğru gitgide yoksullaşan, hayat koşulları kötüleşen Romalı yurttaşları —Köleleri değil, köleler üzerindeki egemenlik, köleyi kıt kanaat besleyen ve ona iş aracı sağlayan efendilerin açık zoru ile mümkün olduğundan, bu egemenliğin devamı için kölelerin «eğlendirilmesi» söz konusu değildir.— oyalamak üzere, tüm zenginliklerin sahibi olan bir avuç Romalı egemen, büyük stadyumlarda seyretmesi bedava olan gladyatör döğüşleri düzenliyorlardı. İnsanın değersizliğinin vurgulandığı, sadizmin körüklendiği bu kanlı gösterilerle «köle olmayan bu yoksul yurttaşlar» oyalanmakta, gelişen ve gelişebilecek tepkileri gerçek olmayan yerlere kanalize edilerek, boşalmaları sağlanmakta idi.

Feodal toplum biçimlerinde karşımıza çıkan feodal beylerin aralarında düzenledikleri, silâhlı adamlarının karşılaştığı, savaşçılığın en yüce değer olarak sergilendiği, turnuvalar, yine aynı dönemlerde serfler arasında gelişen şarkılar, danslar, yılın belli günlerinde düzenlenen şenlikler, konuyla ilgili tarihe rasladığımız örneklerden bazıları.

Kapitalizm, eski eğlence biçimlerini devralır, ancak yetersizliklerini gidermek için onları değiştirir. Yeni eğlence türleri yaratır. Örneğin: Çağımızda kimse eğlence olsun diye arslanlara parçalatılmıyor. Ancak sistem kendi açısından yararlı bulduğu «şiddet», «sadizm» eğilimini başka araçlar kullanarak körüklüyor, canlı tutuyor. Vurdulu-kırdılı filmler, polisiye romanlar bu sonucu yaratan eğlence araçlarından bazıları. Kapitalizmle birlikte gelişen iş bölümünde görevi eğlendirmek olan profesyonel eğlendiriciler doğar. Bu kişiler uzmanlaştıkları bir türü sergileyerek, belli bir kitleye ücret karşılığı hoşça, neşeli vakit geçirtirler. Cambazlar, şarkıcılar, takdimciler, profesyonel sporcular bu tip kişilerdir. Bir dizi yer yalnızca eğlence yeri olarak bu işlevi yerine getirmesi amacıyla düzenlenir. Örneğin: Dansingler, gece klüpleri, kahvehaneler. Kişiler buralara gidip bir şey yaparak ya da bir şeyi izleyerek eğlenirler. Eğlence türlerini, yapılmaları açısından ikiye ayırabiliriz. Birinci türde kişi aktif olarak katılır, bir şeyler yapar, böylece eğlenir. Örneğin: Kâğıt oynamak, luna parkda dönme dolaba binmek, belli bir hedefe ateş etmek, langırt, tilt, bu tipteki başka makinalar v.b. Başka bir tür de ise, kişi yalnızca seyirci olarak başkalarınca yapılan ya da yapılmış bir şeyi izleyerek eğlenir. Örneğin: Sinema, tiyatro, konser.[9]

Kapitalist toplumda eğlencenin belirgin özelliklerinden biri «soyut» olmasıdır. Görünüm olarak, toplumsal hayattaki öbür pratiklerden ba-

ğımsız, onlarla arasında hiçbir bağ yoktur; yapılması somut bir zorunluluk sonucu değil, isteğe bağlı genel hayat pratiğine bir eklenti şeklinde olduğundan, bu «soyutluk» gerçek özelliğiymiş gibi görünmektedir. Bu özelliği kullanılarak, kişiler kolaylıkla gerçeklikten uzaklaştırılabilmekte, bu ise düzenin ideolojisinin kişiye kabul ettirilmesi için elverişli bir zemin sağlamaktadır. Bir örnek üzerinde somutlaştıralım. Boş bir gününde luna parka giden bir kişi, bu yapay evren içinde, ilgi duyduğu, istediği bazı şeyler yapar, bunlarla gerçekliğinden kurtularak belli bir boşalım sağlar, çelişkilerinden uzaklaşmış, sistemi kabul etmiştir, ancak sistem bununla yetinmez. Örneğin, atışlarda kullanılan hedef bir Kızılderili suretidir. Korku tünelinde karşısına eli palalı bir zenci çıkar, oynanan oyunlarda kazanabilmek için şans gerekmektedir. Kısaca düzen kendi ideolojisini somut örneklerle kişinin bilincine yerleştirir. —Bu küçümsenmemeli, örneğin: Kara derilerin yam yam olduğu, insan eti yediği düşüncesinin var olması ve yaygınlığı, bir zamanlar böyle bir olgunun olması sonucu olduğu kadar, bunun ırk ayrımı amacıyla kullanılması ve bu amaçla milyonlarca insana seyrettirilen Tarzan filmleri v.b. ile bilinçlere yerleştirilmesi sonucudur.

Eğlence biçim ve araçlarının bir başka özelliği «basit» olmalarıdır. Belli tür filmler hep aynı kişiler arasında geçen tartışmalar üzerine kurulmuştur. Olayın gelişmesi ve sonuç değişmez. Becerikli dedektif, iki saatlik uğraşması sonucu, hırsız ya da katili yakalar; çeşitli oyunlar, ayrıntıdaki bazı farklılıklara karşın, benzer kurallara göre oynanır. İnsanın doğal yanı çarpıtılarak kullanılır, bir motif olarak kadın, değişmez anlamlar taşır, benzer işlevleri yerine getirir ve tüm bunlar hiçbir köklü değişme olmaksızın sürüp gider. Tekrarlardan oluşan, gelişmeye açık hiçbir yanı olmayan, düşündürmeyen bir evren içinde hapsedilen kitleler, ahmaklaştırılır.

İşbölümündeki gelişmenin, makinanın bir parçası haline getirdiği insan, çalışma sürecinde kavrayamadığı durumunu (elbette bir takım şeylerin farkına varır, farkındadır. Ancak bunun doğru bir bilinçlilik olarak gelişmesi ve politik bir öz kazanması, ona dışardan bilinç götürülmesi ile olur.) bunun için yapılması gereken faaliyetlerden uzak tutulduğundan, çalışma dışı zaman süresinde de kavrayamaz. Üstelik işinin üzerindeki somut, olumsuz etkilerini geçici bir süre (yeni İş gününe kadar) giderdiği için de, kendine sunulan bu «eğlence» biçiminden memnundur.[10]

Tüm bu söylediklerimizi Türkiye üzerinde somutlaştırırsak, görünen özeldeki bazı farklılıklara rağmen, geneldeki benzerliktir. Değişen toplumsal yapıya parelel olarak ortaya çıkartılan «kitle basını», «sinema», «fotoroman», «spor», ve benzerleri. Ancak bu incelemenin amacı, kapsamlı bir araştırma sonucu irdelenebilecek bu konuların tümünü yorumlamak değil. Burada yapmak istediğimiz, kitleleri oyalamak ve ahmaklaştırmak işinde kullanılan ve bir hayli de etkin olan sporun ülkemizdeki durumunu, ilişkide olduğu başka ögelerle birlikte tesbit edebilmek.

*
**

Sporu, kısaca, sağlıklı bir yapıya kavuşmak, bu yapıyı geliştirmek ve doğal koşullar karşısında daha güçlü olmak amacıyla, belli bir sistem dahilinde, araçlı ya da araçsız olarak yapılan hareketler olarak tanımlayabiliriz. Tanımın içinde de belirttiğimiz gibi spor yapmaktan amaç, fiziksel olarak sağlıklı ve güçlü olabilmektir. Bunun zihnî yapımız üzerinde de olumlu etkileri vardır.

Spor ve onun türleri, binlerce yıldan bu yana yapılagelmektedir. «İ.Ö. 2500'de Mısır'da askerlere çevikleşmeleri için güreş ve değnek çalışmaları yaptırıldığını, Çinlilerin İ.Ö. 2700'de bol ayrıntılı bir beden eğitimi uyguladıklarını, Eski Yunan'da Olimpiyat oyunları düzenlediğini»[11] spor tarihlerinden öğreniyoruz. Yine birtakım spor dalları çeşitli toplumlarda gelenek halinde devam ederek, günümüze kadar gelmiştir. Duyulan ilginin günümüzde giderek azalması, farklı biçimler altında devam etmesine rağmen, Anadolu'da yaşayan topluluklar arasında bir hayli yaygın olan güreşin durumu, bu konuda somut bir örnektir. Ancak sporun, geniş ve sürekli bir biçimde yaygınlık kazanması, günümüzde bir hayli etkin ve yaygın olan kimi spor dallarının varolan yapılarıyla ortaya çıkışı, 19. yüzyılla birlikte görülmeye başlanan bir olgu.

19. yüzyılda kapitalist Batı ülkelerinde, yeniden, sistemli bir şekilde ele alınan spor çeşitli amaçlar[12] doğrultusunda yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de varolan spor dalları sistemleştirilerek, belli kurallar tesbit edilmiş, yeni spor dalları yaratılmıştır. Örneğin, Futbol, ABD'de basketbol.[13] Balşangıçta amatörce bir eğlence, boş zaman faliyeti olarak yapılan spora duyulan ilginin artması, etkinliğinin gelişmesi sonucu, para kazanmak amacıyla karşılaşmalar düzenlenmeye başlanmıştır. Bu yeni durum aktif olarak spor yapmayan, ancak karşılaşmaları izleyen bir kitle-seyirci-ile, mesleği «sporcu» olan tek bir spor dalında uzmanlaşmış, kazanç amacıyla karşılaşmalar yapan, sporcular yaratmıştır. Ve tabiî, bir de bu işten, milyonlar kazanan işletmeciler. Profesyonel spor dediğimiz, bu yeni olgu, getirdiği kâr ve başka amaçlar için kullanılmaya yatkın yapısından ötürü, günümüze kadar devam etmiş ve halen de etmektedir. Özellikle seyredilmeye yatkın, bireyin en ilkel, bencil duygularına hitap eden, bazı spor dalları —boks, at yarışları, futbol, güreş, v.b.— profesyonel amaçlarla alabildiğine kullanılmıştır. Buna somut bir örnek, ABD' de özellikle yüzyılımızın ilk yarısında düzenlenen boks karşılaşmalarıdır. İplerle çevrili bir alanda —ring— kıyasıya döğüşen iki kişiyi seyreden, yenenle birlikte geçici olarak boşalan ya da gerçek olmayan yapma bir sorun için alabildiğine endişelenip, genel anlamıyla, ekonomik, sosyal,

politik pratiği unutan yığınlardan, hiç de «sportmen» olmayan işletmeciler, dev sayılarla ifade edilen kazançlar elde etmiştir.

Profesyonel spor karşılaşmalarına duyulan ilginin yaygınlaştırılması ve yoğunlaştırılması amacıyla spor dışı araçlar —basın, öteki kitle haberleşme araçları, reklam sanayii— kullanılmaktadır. Yeni bir eğlence türüdür bu, kitleler aktif olarak spor yapmazlar, yalnızca «şampiyonlar», taraftarı oldukları kulüplerin takımları karşılaşır, binler, hattâ milyonlar bu karşılaşmaları izler. Karşılaşmalardan önce ve sonra, basında ve öbür kitle haberleşme araçlarındaki değişik açıklamalar ve yorumlarla yapay çelişkiler derinleştirilir, uzlaşmaz bir görünüm kazanırlar. Örneğin: Ülkemizde de basında sık sık karşımıza çıkan, karşılaşmaya kısa bir süre kala «önemli bir futbolcunun» sakatlandığı karşılaşmada yerini alamayacağı, türünden haberler yayınlanır. Karşılaşma olağanüstü bir hale sokulmaya çalışılır. Sokulur da. Karşılaşma heyecanla beklenir. Sonuç ne olursa olsun, farklı bir gelişme yoktur; kazanan takımın taraftarları mutlu, yenilen tarafınkiler ise üzgündür; tabiî her iki taraf da gerçeklikten soyutlanmış, avutulmakta, oyalanmaktadır. Bu durum tek bir karşılaşmayla sınırlı değildir, çünkü her karşılaşmanın hemen arkasından bir yenisi düzenlenir, onunla ilgili tartışmalar başlar, başarı kazanılır ya da kazanılmaz, ama bu çember sürer gider; gelişmeye açık hiçbir yanı olmayan, entelektüel düzeyi düşük bir evren içinde, geniş insan yığınları ahmaklaştırılır, tabiî daha önce de söylediğimiz gibi «kapitalist işletmeciler» de para kazanmaya devam eder.

Sporun sağlıklı bir hayat için gerektiğini daha önce de söylemiştik; bu, günümüzde daha bir önem kazanır, olumsuz çalışma koşullarının alabildiğine tahrip ettiği insan sağlığını korumak için spor yapmak, zorunluluk olmuştur. Gerçekte bu kapitalizm ile de çelişmez, unutmamak gerekir ki, sağlıklı işçi daha çok çalışabilecek, daha verimli olacaktır. Sağlıksız, yıpranmış işçi ise bunun tersi. Bu amaçla gelişmiş kapitalist ülkelerde işletmeler spor tesisleri yaptırır.[14] Çalışanlara spor yapma imkânı tanırlar, ancak başka nedenlerden dolayı geniş yığınların —istisnalar dışında— bu tip ülkelerde de aktif bir biçimde spor yaptıkları söylenemez.

Halk kitlelerinin henüz yeterince beslenemediği, «geri bıraktırılmış ülkelerde» ise kitlelerin sporla ilişkisi «millî maçlardan zaferle dönen takımlarının şerefine yollarda gösteri yapmak» şeklindedir. Bu tip ülkelerde sadece sınırlı bir azınlık spor yapabilir, ancak spor karşılaşmalarına olan ilginin vardığı boyutlar, birçok gelişmiş kapitalist ülkedekiyle kıyas bile edilemez. Bunun nedeni, alabildiğine derinleşen buhranların yaşandığı, bu tip ülkelerde, egemen sınıfların, halk kitlelerini oyalamak ve avutmak için sporu kullanmasıdır. Güney Amerika'daki birçok ülkede bu durum somut olarak görülür.[15]

Ülkemizde aktif olarak spor, sadece nüfusun dar bir kesiminde yapılabilmektedir. Eldeki istatistiklerden öğrendiğimize göre, bu sayı 71439 lisanslı, 342431 lisanssız olmak üzere toplam 413872'dir.[16] Ülke nüfusunun 41 milyona yaklaştığı ve bunun % 70'ini aşan bir bölümünün 0-34 yaşları arasındaki insanlardan oluştuğu,[17] gözönüne alınırsa, ülkemizde spor yapmanın hiçbir şekilde yaygın olmadığı görülür.[18] Yine istatistiklerden çıkan bir başka sonuç, aktif olarak spor yapanların ilgisinin, bazı spor dallarına, özellikle futbola yönelik bir ilgi olduğudur, genel olarak spor dallarındaki sporcu sayısı bunu somut olarak göstermektedir.[19]

Branşlar	lisanslı	lisanssız
Futbol	45908	114495
Voleybol	18238	47832
Basketbol	17428	39613
Güreş	4046	14998
Atletizm	2838	33455
Judo	1665	12189
Boks	2627	6776
Okçuluk	159	776
Cimnastik	49	8762
Tenis	40	3288

Spor yapmak için gereken bazı başka ögelere baktığımız zaman, bütün yetersizliğine rağmen imkânların, futbol lehine olduğu görülür. Örneğin, İstanbul'da beden terbiyesi tarafından yaptırılan ve genel müdürlüğün kayıtlarında gözüken 35 tesisten 6'sı stadyum, 6'sı da futbol sahasıdır. Buna karşılık 1 yüzme havuzu, 1 konkurhipik, 2 spor salonu vardır.[20] Yine spor dallarındaki antrenör sayısı da futbol lehinedir, öteki spor dallarındakilerle birlikte bu oran şöyledir:

Branşlar	fahri	asli
Futbol	122	61
Basketbol	54	35
Güreş	46	23
Boks	26	18
Cimnastik	24	3
Voleybol	23	18

eskrim, kürek ve okçulukda ise asli antrenör yoktur.[21]

Düzenlenen karşılaşmaların sayısı, basın ve öbür kitle haberleşme araçlarının sporla ilgili yayınları ve kamuoyunun ilgisi, yine futbol lehinedir. Örneğin, bir yılda yalnızca profesyonel futbol takımları 1298 karşılaşma yapmaktadır, buna başka hiçbir spor dalı ulaşamaz.[22] Gazetelerin spor sayfalarındaki haber, yorum ve fotoğrafların büyük bir çoğunluğu futbol üzerinedir. Radyo ve TV.'daki naklen yayınlar ve spor programları için de aynı şey sözkonusudur. Örneğin. Televizyonda her hafta pazartesi günleri yayımlanan, spor programlarından, kısa bir süre önce yayımlanan bir tanesinde, program süresi olan 2 saat 15 dakikanın, 43 dakikası futbola ayrılmıştır. Aynı günlerde düzenlenen, Balkan Binicilik ve Bal-

kan Gençler Boks Şampiyonası ikişer dakika ile geçiştirilmiştir. Futbola ayrılan sürenin büyük bir bölümü (29 dakikası) birinci Türkiye ligi maçlarına ayrılmıştır, bu ligde yapılan sekiz maçtan yedisi gösterilmiştir, oysa ikinci ve üçüncü Türkiye liginde yapılan maçlar gösterilmemiştir.[23]

Naklen yayınlarda ise belli başlı futbol kulüplerinin yaptığı karşılaşmaların büyük çoğunluğu, yayımlanmaktadır, oysa bu durum öbür spor dalları için istisnadan öte bir şey değildir. Karşılaşmaları izleyenlerin sayısı açısından da futbol karşılaşmalarına olan ilgi, başka hiçbir spor dalı için sözkonusu edilemez. Örneğin Birinci Türkiye liginde yapılan futbol karşılaşmalarını stadyumlarda kırk, kırk beş bin kişi izlerken, bir basketbol karşılaşmasını izleyenlerin sayısı dört, beş bin kişiyi aşmamaktadır.

Ayrıntılar değişebilir, ancak yukarki satırlarda rakamlarla somutlaşmış olarak gördüğümüz gibi, ülkemizde spor, eşit futbol, profesyonel futbol şeklindedir. Bu açıdan, halk kitleleri ile spor arasındaki ilişki, profesyonel futbol karşılaşmalarını izlemek şeklindedir. Yazımızın bundan sonraki bölümünde, bu durumu tesbite ve yorumlamaya çalışacağız.

Özellikle 1950'lerden[24] sonra düzenlenen futbol karşılaşmaları ve buna duyulan ilgi giderek artmıştır. Başlangıçta bir iki büyük şehirle sınırlı olan bu durum, 1960'dan sonra varolan liglere yeni ligler eklenerek, yeni kümeler oluşturularak, daha geniş bir planda yeniden organize edilmiş, futbol en ücra köşelere kadar, etkin bir biçimde sokulmuştur.[25] Günümüzde hemen hemen her ilin ve ilçenin, herhangi bir ligde ya da kümede oynayan bir ya da bir kaç takımı vardır. Kulüplerin ait oldukları il ya da ilçenin sakinleri çeşitli türden kişisel bağlar —aynı yerden olma, tanıma, v.b.— nedeniyle futbol olayı ile daha aktif bir şekilde ilgilenmektedir. Spor dışı faktörlerin de işe karışmasıyla futbolun etkinliği olabildiğine genişlemiştir. Ancak bu kendiliğinden olduğu kadar, teşvik de edilen bir olgudur. Birçok yerde, futbol kulübünün o yerin, «namusunu, gururunu, v.b.» temsil ettiği düşünülmektedir. Böyle bir düşünce oluşturulmuştur. Taraftarlar «renklerini» alkışlamaktadırlar, basında çıkan haber ve yazılar da bu doğrultudadır. Basının bu tutumu futbol olayının boyutlarını genişletmekte, karşılaşmalar, taraftarlar için çok başka anlamlar taşımaktadır. Bu, sonu çatışmalara kadar varan tehlikeli bir eğilimdir. Birçok maçta olaylar çıkmakta, yaralananlar, hattâ ölenler olmaktadır. Futbol yüzünden, il veya ilçeler arasında yapay gerginlikler yaratılmış, birbirlerine düşman edilmiştir. Yetkililerin açıklamalarında gördüğümüz, karşılaşmaların insanları birbirlerine yaklaştırdığı düşüncesi, pratikte gözükmemektedir, çünkü zaten amaç bu değildir.

Yılın sekiz, dokuz ayından oluşan futbol mevsimi boyunca, istisnalar dışında, özellikle haftanın son iki gününde futbol karşılaşmaları düzenlenmektedir. Kitle haberleşme araçları kullanılarak, yapılan geniş bir duyurma ile ilgi artırılmakta, sonuç olarak binlerce kişi stadyumları doldurup, çok daha geniş bir kitle de radyo veya TV'undan karşılaşmayı izlemektedir. Karşılaşmalara ilgi öylesine fazladır ki çoğu kere varolan tesisler yetersiz kalmakta, bundan esinlenen spor yazarları, «ihtiyaca cevap verecek stadyumların» yapılması önerisini getirmektedirler. Bu öneri yetkililerce olumlu bulunmakta ve sık sık kamuoyuna yüz bin kişilik stadyumların en kısa zamanda yapılacağına dair sözler verilmektedir.

Kentlerde yaşayan kitlelerin büyük çoğunluğunun çalışmadıkları günler olan haftanın son iki günü, futbol olayı ile doldurulmuştur. Elbette bu iddiamız sadece «spor severler» içindir. Unutmamak gerekir ki herkes «sporsevmez», ancak varolan sistemde onlar için de boş zamanlarını dolduracak faaliyet biçimleri vardır. Örneğin, sinemaya gitmek, TV. seyretmek... v.b. Ancak konumuz spor olayının çerçevesi dışına çıkmamızı engellendiğinden, öteki faaliyet biçimlerine değinmeyeceğiz. Hafta boyunca çalışan binlerce insan, çalışmadıkları bu günlerde maçlara gitmekte, bağırıp, çağırdıktan sonra boşalmış olarak evlerine dönmektedir. Burada önemli bir nokta futbol olayının «stadyum»la sınırlı olmamasıdır. Karşılaşmalardan sonra gerek basında, gerekse radyo ve TV'da karşılaşmalardan ayrıntılı bir biçimde söz edilmekte, yorumlar yapılmaktadır. Örneğin, Pazar ve Pazartesi günleri radyo ve TV'daki haberlerde ve düzenlenen spor programlarında haftanın karşılaşmaları üzerinde durulmakta, gelecek hafta için açıklamalar yapılmaktadır.

Futbol olayının yaygınlığını ve etkinliğini, somut olarak göstermek amacıyla parasal yanına değinmek istiyoruz. Karşılaşmaların hafta sonlarında yarattığı ekonomik hareket 10 milyon liradır. 67 ilin 47'sinden ve 10 ilçeden Türkiye liglerine katılan 88 takımdan 44'ü her hafta yaklaşık olarak 20 bin kilometre yol aşarak başka bir kente maç yapmaya gitmektedir. Takımlarını yalnız bırakmak istemeyen taraftarlar da otobüsler, özel trenler kiralayarak takımlarının gezisine katılmaktadır. Yapılan hesaplara göre her hafta ortalama 30.000 kişi 500 otobüsle takımlarının ardında dolaşmaktadır. Kişi başına ortalama 10 T.L. yol parası ödendiği kabul edilirse 300.000 T.L. bir harcama ortaya çıkmaktadır. Yakın mesafedeki maçlar için trenle seyahat eden 10.000 kişinin ise kişi başına 15 T.L. ödediği kabulüyle 150.000 T.L. harcadığı düşünülürse, futbol nedeniyle haftalık seyahat harcamaları 450.000 T.L.'sını bulmaktadır. Uzak kentlere gidenlerin geceleme ve yemek giderleri kişi başına 30 T.L.'sından 900.000 T.L. tutmaktadır.[26] «1968 yılı şubat ayının 18. günü, İstanbul'da oynanan Fenerbahçe - Eskişehirspor maçına 30.000 Eskişehirlinin geldiği kesin olarak saptanmıştır... Ayrıca her hafta 450.000 kişinin futbol maçlarını izlediği kişi başına ortalama 5 T.L. hesabı ile 2 milyon 250

bin liralık futbol maçı bileti kesildiği tahmin edilmektedir.»[27] Buradaki 5 T.L.'sı düşük bir rakamdır. Örneğin, Birinci Türkiye Ligi takımlarının yaptıkları karşılaşmalarda bilet fiyatları 15 ile 40 T.L. arasında değişmektedir. «Birinci Türkiye Liginde 1973/74 sezonunda 3.110.838 seyirciden 44.323.545 T.L.'sı, 1974/75 sezonunda ise 2.906.811 seyirciden, 53.716.962 T.L.'sı hasılât elde edilmiştir.»[28] Futbol karşılaşmaları üzerine düzenlenen bir şans oyunu olan ve kitleleri «bir gün milyoner olma» hayalleriyle avutan, «spor toto» nun, «13 yıllık uygulama sonucunda, yaklaşık olarak 800 milyon liralık bir kaynak sağlaması»[29] nedenleri salt futbola duyulan somut bir ilgiden öte bir şey olsa dahi, bir yanı ile futbol karşılaşmaları ile bağıntısından dolayı, bu konuda verebileceğimiz bir başka örnek.

Futbol olayının parasal yanında karşımıza çıkan bir başka olgu da «transfer»dir. Oyuncunun kendine ve daha önce ait olduğu kulübe ödenen para sonucu, parayı ödeyen kulübün takımında oynaması demek olan «transfer», profesyonel sporla birlikte ortaya çıkmıştır. Ülkemizde futbol dışındaki spor dallarında istisna olarak görülür. Ancak futbolda, bu konunun en vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Profesyonel sporcu son analizde emeğini kiralayan kişidir, yaşaması için gereken parayı yaptığı işten kazanmak zorundadır. Bundan dolayı varolan yapı içinde, oyuncuların bu işten para kazanmaları doğaldır. Ancak uygulama geniş sporcu kitlesinin aleyhine işlemekte, sadece dar bir azınlık kısa bir süre için, bu işten yüzbinler kazanmaktadır. Ülkemizde futbolcular genel olarak kentlerde yaşayan orta sınıfların alt kesimlerinden gelmektedir. Binlerce genç, futbolu araç olarak kullanıp sınıf değiştirmeye çalışmakta, bu amaçla en ilkel koşullarda futbol oynamakta, bir gün yüz binlerin sahibi olmak hayaliyle, küçük semt kulüplerinde tükenip gitmektedir. Bu alanda hiçbir organizasyon yoktur, her şey birtakım kişisel bağlarla yürütülmektedir. Belli başlı takımlarda oynayabilmek sadece bazı yöneticilerin «gözüne çarpma» sonucu mümkündür. Oysa bu göze çarpanlar; birkaç on kişiden fazla değildir. Hayallerle avutulan, oyalanan binlerce genç insan ise bu kördüğüm içinde yok olup gitmektedir. Bu açmazı aşan dar bir azınlık, bu alanda hiçbir bilimsel yaklaşım olmadığı için kısa bir süre içinde tükenmekte, oynayamayacak duruma gelmektedir. Ülkemizde oyuncuların hiçbir güvencesi yoktur. Kolaylıkla işsiz kalabilmekte,[30] sakatlık gibi nedenlerden dolayı oynayamadı mı sokağa terkedilmektedir. Bu hiç de seyrek raslanmayan bir trajedidir. Öte yanda sınırlı sayıda bir oyuncu grubuna transferleri için milyonlar ödenmektedir.[31] Milyonları alan oyuncular, basında başlatılan geniş bir kampanya ile tanıtılmakta, talihlerinin yüzlerine nasıl güldüğüne dair hikâyeler, birbirini izlemektedir. Taraftarlar için şimdi önemli olan, yeni takımda kimlerin yer alacağıdır, kadrolar yenilenir, şampiyonluklar için sözler verilir, «heyecanla» yeni sezona girilir. Ülkemizde özellikle son on yılda transfer sezonu olarak adlandırılan yaz aylarında tekrar edilip duran bu komedide, değişen tek şey oyuncuların fiyatları olmuştur.[32]

Spor ve özel olarak futbol olayında, kitle haberleşme araçlarının önemli bir yer tuttuğunu, yukardaki satırlarda belirtmiştik. Günümüzde yayınlanan günlük gazetelere bakacak olursak, hemen hemen tümünün her gün en az bir sayfasını, spor sayfası olarak düzenlediğini görürüz. Buna ek olarak bazı gazeteler, haftanın bazı günlerinde spor ilâveleri yayımlamaktadır. Bunu somutlaştırmak amacıyla çok satan etkili bazı gazetelerin, spora ayırdığı bölüme bakacak olursak, şu şekildedir:[33]

Gazetenin adı	Sayfa sayısı	Spora ayrılan sayfa
Günaydın	8+4 (ilâvesi)	1
Hürriyet	12+4 (ilâvesi)	1
Tercüman	8—10 (bazı günler)	2 (*)
Milliyet	12	2
Cumhuriyet	10	1

(*) Haftanın bir günü 4 sayfalık bir spor ilâvesi vermektedir.

Yapılan bir araştırmaya göre aynı gazetelerin içerikleri ve içeriklerindeki bazı konuların oranları şu şekildedir:

Gazetenin adı	Reklâm %	Reklam dışı içerik %
Hürriyet	54	46
Günaydın	24	76
Tercüman	30	70
Milliyet	36,5	63,5
Cumhuriyet	32	68

İçine sporla ilgili haberlerin de girdiği «haber» (iç ve dış) oranının reklam dışı içerikteki oranı ise şöyle:

	Haber %
Hürriyet	40
Günaydın	35
Tercüman	27
Milliyet	48
Cumhuriyet	48

Haberlerin konulara göre dağılımında, sporun oranı :

	Spor %
Hürriyet	39
Günaydın	29
Tercüman	54
Milliyet	43,5
Cumhuriyet	30

Oysa aynı gazetelerdeki sanat olayları ile ilgili haberler % 0 ile 8 arasında değişmektedir.[34]

Görüldüğü gibi, günlük gazetelerde, spora ayrılan bölüm geniş ve süreklidir. Günümüzde, ülkemizde yayımlanan günlük gazetelerin hemen hemen hepsinde spor sayfası, gazete bütününü oluşturan «asli parçalardan» biridir. Basının spor konusuyla bu denli ilgilenmesinin en başta gelen sebebi, şüphesiz, geniş kitlelerce ilgiyle izlenen bir olay olan sporu, özel olarak futbolu konu edinip, okurlarının bu yöndeki taleplerine cevap vermek, sonuç olarak, daha çok satmaktır. Ancak spor sayfalarının içeriğine baktığımız zaman, bu okurların taleplerine cevap verişin, teknik bir sorun olarak kalmadığını, idealist dünya görüşünün şekillendirdiği, haber ve yorumların, kitleleri avutmak, ahmaklaştırmak için kullanılan «spor olayına» yukarda sıraladığımız işlevlerini yerine getirmede, katkıda bulunduğunu görürüz.

Haber ve yazıları şekillendiren idealist dünya görüşüdür. Bu durumu örnekler üzerinde somutlaştırmadan önce değinmek istediğimiz bir nokta, haberlerin bol fotoğraflı olarak verilişidir. Gazetelerin spora ayrılan sayfalarının % 30 ile % 50 arasında değişen bölümü fotoğraflardan oluşmaktadır. Çalışmanın yapıldığı günlerde yayınlanan Milliyet ve Tercüman gazetesinin spor ilâvesindeki fotoğraflar renklidir. Fotoğrafların konusu genellikle karşılaşmalardaki ilginç anlardır. Örneğin, kaleci gol yerken ya da her hangi bir oyuncunun sakatlandığı bir an. Bunun dışında oyuncu ve yöneticilerin de fotoğrafları yayınlanmaktadır. Fotoğraf «gerçek» etkisinden dolayı, ilgi çekmekte ve inandırıcı olmaktadır. Okur fazla bir zihinsel çaba sarfetmeden, olayı bütün boyutlarıyla kavradığına inanmaktadır. — Sözkonusu gerçek bir karşılaşmadır ve geniş yığınlar için önemli olan sonuçtur; soruların sorulması bu noktadan başlar, yani kim gol attı ya da yedi, iyi oynayanlar, hatalı oyuncular, v.b. İşte bu tip olayların geçtiği anların fotoğrafla tesbiti ve yanına konulan kısa bir notla, karşılaşma hakkında açıklama verilmektedir. Bunu okuyan ya da gören kişi olayı doğru bir biçimde kavradığına inanmaktadır — ilerde de değineceğimiz gibi, bu alandaki açıklamalarda genel eğilim bireylerden harekettir. Yine gazetelerde görülen bir başka fotoğraf türü de karşılaşmayı izleyen gazetenin muhabirlerinin, karşılaşmayı ünlü otoriteler ya da kulüp yöneticileri ile izledliklerine dair olanlardır. Yapılan kısa açıklamalar ile gazetenin sorunla gerçekten ciddî bir biçimde uğraştığı izlenimi yaratılmak istenmekte, bazen beraberinde yetkililerin demeçleri yayımlanmaktadır.

Haberlerin veriliş biçimine bakacak olursak, haber başlıkları sansasyon yaratacak şekildedir. Örneğin :

«Fenerbahçe, Giresunspor önünde ecel terleri döktü»[35]

«Boyumuzun ölçüsünü aldık»

«Dünya şampiyonu Batı Almanya önünde çöktü.»[36]

«Batı Almanya önünde hezimete uğradık»[37]

Haber ve yorumlar **Cumhuriyet** ve **Politika** gazeteleri dışındaki gazetelerde kısa olarak verilmektedir. Kullanılan dil «Ev sahibi takım», «Rakip takım», «Sahadan silinmek», «Topu ağlara göndermek», «Olaylı bir maç», «Karşı taraf», «Verilen pasların yerini bulmaması», «..... hatası», «Meşin yuvarlak», «Şampiyonluk mücadelesi» şeklinde klişelerden oluşan futbol dili, başka bir yerde görmediğimiz, yapma bir dildir. Haber ve yazılar bu dilde yazılmaktadır. Anlatım basittir.

Örneğin :

«Aferin Giresun'a demek, dün o süper Fenerbahçe'ye kök söktüren, capcanlı takımı anlatmağa yetmez. Giresun'u anlamak için görmek gerekti... Ummadık taş baş yarar demişler. Giresun taş gibi çıktı ve Fenerin başını yardı.»[38]

«Beşiktaş ilk yarıdaki görünüşüyle taraftarlarını tatmin etmekten uzaktı. Ev sahibi ekipte yer alan futbolcuların verdikleri paslar yerini bulmuyor... Gol için yapılan ataklar tesirsiz kalıyordu.»[39]

«Futbol çok basit görünen fakat en zor ve güç yapılabilen... bir spor dalıdır. Her taş yerinde ağırdır, para herşeyi halletmez...»[40]

Birbirinin tekrarı olan konular, benzer biçimde anlatılmaktadır. İçerikteki yüzeysellik ve teknik özelliklerinden dolayı okurlar okuduklarını kolayca anlayabilmektedir. Bu durum Türkiye gibi milyonlarca kişinin hiç eğitim görmediği ya da çok az bir eğitim görebildiği bir ülkede, bilinçsiz kitlelere ulaşmada önemi büyük olan bir araç. Binlerce kişi okuduğu gazetede ekonomi üzerine yazılmış bir yazıyı anlamazken, spor sayfasındaki yazıları kolaylıkla anlayabilmekte, giderek yalnızca gazetedeki bir kaç magazin haber ile spor bölümünü okumaktadır. Bu, her türlü gelişmeyi engelleyici, ahmaklaştıran bir eğilimdir.

Yukarda haber ve başka yazıları şekillendiren ideolojinin özelliklerini soyut bir biçimde belirtmeye çalıştık. Yazının devamında bu soyut açıklamayı, bazı örnekler üzerinde somutlaştırmaya çalışacağız. Karşılaşmaların olumlu ya da olumsuz sonuçları «şans», «şanssızlık», «takımın gününde olmaması» gibi metafizik sebeplerle açıklanmaktadır. Örneğin, bir yönetici başarısızlığı devam eden takımının durumuna neden olarak, «şanssızlığın takımının peşini bu yıl bir türlü bırakmaması» nı[41] göstermiştir. Bir başka yetkili başarı kazanmalarının, ancak daha çok gol atamamalarının nedenini «biraz şanslı olsaydık fark daha büyük olabilirdi... takım gerçek kişiliğini kazandı»[42] şeklinde açıklamıştır. Bu konuya bir başka ilginç örnek, bir gazetenin iddiasına göre bazı yetkililerin yaptığı açıklamadır. Bir bölümünü aktarıyoruz:

«Millî takımımızın bundan sonra yapacağı resmî millî maçların İzmir Atatürk Stadı'nda oynanmaya devam edileceği, Futbol Federasyonu ilgilileri tarafından belirtilmiştir...

> İzmirde oynanan maçlarda yenilgi yüzü görmediğimizi belirten ilgililer, 'İzmir seyircisinin ve Atatürk stadının millî takımımıza uğurlu geldiğine inanıyoruz. Her şeyiyle bir millî maç oynanmaya lâyık olduğu için millî maçlarımızı İzmir'de oynamaya karar aldık' demişlerdir.»[43]

Bu tavır kısaca «kaderciliktir». Açıklama ve yorumlarda karşımıza çıkan bir başka yöntem, soyutlama ve bireylerden harekettir. Örneğin: O gün takımın günüdür iyi oynar ve iki gol atar, daha sonraki bir karşılaşmada ise takımın günü daha gelmemiştir ve karşılaşmayı mağlûp bitirir. Oyuncular iyi ya da kötü oynarlar, bunun nedeni yoktur — öyle istediklerinden olsa gerek. Bazan başarısızlıklar sürekli bir hal alır; işte böyle anlarda tartışmaya «renk aşkı», «futbol ahlâkı» gibi kavramlar sokulur ve bunların artık kalmadığından sözedilir; durum vahimleştiği zaman da bir suçlu bulunur, her şeyin sorumlusu ilân edilir. Özellikle uluslararası karşılaşmalardaki sürekli başarısızlıklar sonucu gelişen tepkiler, bu şekilde önlenir.

Değinmek istediğimiz bir başka nokta, uluslararası spor olayları ve karşılaşmaların «şovenizmi» körüklemek için kullanılmasıdır. Basında karşılaşmalar «falancaya karşı Türkler» karşılaşması şeklinde verilir, haber başlıklarında bu somut olarak görülür:

> «Rusya'yı yendik», «Alman'larla karşılaşacağız», (Dünya Kupası Final Maçları ile ilgili olarak) «108 ulus büyük mücadeleye hazır».[44]

Bu örnekleri daha uzatmak mümkün; sorun iki ulus arasındaki çelişki gibi konmakta, «takımımızı» destekleme çağrıları yapılmaktadır. Haber ve yazılar da bu açıdan ilginçtir:

> «Kamacı salona girerken, Tercüman gazetesi formalı millî amigo Birol elinde Türk bayrağı ile vatandaşlarımıza İstiklâl Marşını söyletmeye başlamıştı bile... Bu büyük coşkunluk içinde, bu gerçek Türk gecesinde zaferin doğmaması imkânsızdı»[45]
>
> «Dünya şampiyonu olmadan boksu bırakmam derken azmindeki büyüklük Türk olan herkese gurur veriyordu»[46]

Sözü edilen bir boks maçıdır ve maçı Türk asıllı bir boksör kazanmıştır. Başarının açıklanmasında, şovenist motifler kullanılmakta, başarının nedeni olarak «Türklük» ve onunla ilişkide olan bazı başka ögeler gösterilmektedir. Yine uluslararası karşılaşmalar kullanılarak toplumsal çelişkiler unutturulmaya, dikkatler bu uluslararası müsabakalar'a çekilmeye çalışılmaktadır.

Örneğin, bir yazar şöyle demektedir :

> «Sonradan olma değil, doğuştan böyleyiz ve kanaatkâr milletiz. Millî maçlarda sevinçler bizi birbimize yaklaştırıyor. Mutluluklar geçici de olsa kırgınlıkları, kızgınlıkları unutturuyor. Politikacıları bilmem ama biz sporcular barış içinde gül gibi geçinip gidiyoruz işte. Rusya'yı yendik bir umut rüzgârı esti ülkemizde...»[47]

Bu «millî birlik beraberlik», «şerefimiz» v.b. edebiyatı, her karşılaşma ile tekrarlanmakta, ancak bu çağrılar, süregiden yenilgilere devâ olmamaktadır. Bu kez de başarısızlıkların nedeni olarak taraf tutan «Müslüman» «Türk düşmanı» (eğer hakem sosyalist bir ülkeden ise) «komünist» hakemler gösterilmektedir. Buradaki tavır «milletimizin» düşmanlarının takımımıza da düşmanlık ettiği şeklindedir, böylece gerçek olmayan bir tehlike yaratılmakta, yığınların dikkati başka taraflara çekilmektedir.

Radyo ve TV'daki yayınlarda da durum farklı değildir, örneğin, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki spor faaliyetleri yayımlanmakta ya da sözü edilmekte, ancak sosyalist ülkelerdeki faaliyetlere değinilmemektedir; karşılaşmaların nakli sırasındaki tavır da, basındakinden genelde pek farklı değildir, çoğu kere kendinden geçen spikerler «vur», «bastır» haykırışlarıyla, karşılaşmayı nakletmekten çok, ona katılmaktadır.

Çalışmanın başında, amacımızın, kitleleri oyalamak ve avutmak için de kullanılan sporun, ülkemizdeki durumunu ilişkide olduğu bazı başka unsurlarla birlikte, tesbit etmek olduğunu belirtmiştik. Bunun daha boyutlu görülebilmesi için, «genel»deki bazı konulara da değindik. Gerek doğada, gerekse toplumsal hayatta hiçbir şey, varolan başka şeylerden bağımsız değildir. Onlarla ilişki halinde, oluşturdukları bütünün, etkileyen ve etkilenen bir parçasıdır. Ancak biz bir tek olay veya nesneyi incelemek için, zorunlu fakat geçici olarak, bütünden soyutlarız. Bu geçici olmak zorundadır, çünkü araştırmanın her aşamasında, konu edinilen «şeyin» ilişkide olduğu «bütünün» öbür «parçaları», karşımıza tekrardan çıkar. İşte bu «bütün» ve onun araştırma konusuyla ilgi halindeki öbür «parçaları» dikkate alınmadan yapılacak her tesbit, yanlış sonuçları beraberinde getirir. «Spor» olayında da bunun böyle olduğunu, sporun varolan yapı içinde, bir işlevi birçok şeyle ilişki halinde yerine getirdiğini gördük; bu, toplumsal gelişme açısından, olumsuz bir işlev. Olumsuz bir durumun tesbiti öznel planda belli bir karamsarlığa yol açabilir, hele bu olumsuzluğun etkinliği hiç de küçümsenecek gibi değilse. Ancak gözden uzak tutulmaması gereken, bunun belli bir yapı içinde olduğu ve bizatihi bu yapının değiştiğidir. Örneğin, feodal toplumun tasfiyesi ile birlikte nasıl «din» eski işlevini yitirmiş, yeni toplum biçiminde, eskisinden son derece farklı işlevleri yerine getirir olmuşsa, burjuva toplumunun tarihî son buluşuyla; sporun alacağı biçim, sağlıklı bir hayat için yapılan bir faaliyete dönüşmesi olacaktır. ■

[1] İbrahim Yasa, *Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü*, s. 223, SBF Yayını, Ankara 1969.

[2] Bu durumla ilgili olarak Kapital'de rasladığımız bazı satırları aktarıyoruz: «Fırınlarda çalışanlar genellikle gece saat onbirde işe başlarlar ve bir, ya da iki kısa (bazen çok kısa) dinlenme aralığıyla, ertesi sabah sekize kadar ekmek yapımıyla uğraşırlar. Daha sonra da, bütün gün, 4-5-6 ve hattâ akşam yediye kadar dışarıya ekmek taşırlar...» (s. 274).
İngiltere'de «1844'ten 1847'ye kadarki dönemde 12 saatlik işgünü, Fabrika Yasasına tâbi bütün sanayi kollarında genel ve tekdüze bir uygulama olmuştur.» (s. 306) Sol Yayınları, Ankara 1975.

[3] Friedrich Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1974, s. 181.

[4] K. Marx-F. Engels, *Manifesto*, Öncü Kitabevi, İstanbul 1970, s. 50.

[5] H. Lefebvre, *Marx'ın Sosyolojisi*, Öncü Kitabevi, İstanbul 1968, s. 91, 92, 93.

[6] Sinemanın yaygın bir biçimde, ticarî amaçlarla kullanımı 1896'nın başlarında görülür... New York'da gerçekleştirilen gösteriler, özellikle İngilizce bilmeyen göçmenler tarafından büyük ilgi gördü. Görüntüye dayanan bu yeni eğlence, kısa bir süre içinde hızla yayıldı... Daha çok işçiler ve işsizlerden oluşan seyirci sayısının gün geçtikçe artması... Birçok şirketin filmciliğe el atmasına yol açmıştır. Baştangıçta bazı başarısızlıklar kısa sürede aşılmış... Sinemanın dünya çapında bir pazar yaratabileceğini öngören ve etkin bir ideolojik silâh olarak değerlendiren Wall-Street bankaları ile devlet, sinemaya el atarak onu güçlü bir endüstri haline getirmişlerdir. 1929'da patlak veren ekonomik bunalım arifesinde, egemen güçler, ideolojik mücadelelerini yoğunlaştırmak zorunda kalınca sesten ve renkten yoksun görüntülerin gerçeklik etkisini güçlendirmek zorunluluğunu duydular... Böylece sesli film yapımı başladı...1935'lerde tamamiyle Rockfeller ve Morgan tekel gruplarınca denetlenen sesli Hollywood yılda ortalama 500 film üretiyor ve uluslararası pazarı eline geçirmiş bulunuyordu... (Klasik Hollywood Sinaması üzerine Notlar, *Çağdaş Sinema*, s. 5-6.)

[7] Günümüzde müzik dinlemek için yaygın olarak kullanılan «plak» 1877'de bulunmuş, 1892'de geliştirilen yöntemle günümüzdeki duruma benzer bir yapı kazanmıştır. Yüzyılımızın başında yapımı büyük şirketlerce üstlenilerek geniş olarak üretilmeye başlanmıştır. Plak'la birlikte müzik kolayca dinlenebilir olmuş; bu, müziğe geniş bir yaygınlık kazandırmış. Kitlelerin günlük hayatlarına aktif bir öge olarak girmiştir. Bu durumun yarattığı talep sonucu her yıl yüzlerce müzik parçası bestelenmektedir. Müzik, egemen sınıfların ideolojik mücadelelerinde etkin bir biçimde kullandıkları araçlardan biridir. Bu, söylenen şarkıların sözlerinde somut olarak görülmektedir. Konu olarak alınan birtakım sorunlar çarpıtılmakta, etkileyişindeki güçlülük kullanılarak sistemin ideolojisi, varolan tek gerçekmiş gibi gösterilmektedir. Ülkemizde milyonlarca insanın dinlediği «minibüs şarkıları» bu duruma somut bir örnektir.

[8] Basının 'halka inmesi' olayı ilk kez İngiltere'de olmuştur!.. Yüzyılımızın başında az okumuş, yarım yamalak bilgisi olan halkın anlayacağı... Gazeteler yayınlamaya başladı. Bunlarda uzun hikâye ve yazı yoktu; ciddî olmayan her konuda bir yığın yazı ve haberin doldurduğu bu gazete ve dergiler, aynı zamanda amacı kâr olan birer kuruluştu. Bu yeni tip gazete ve dergiler o güne kadar görülmemiş bir şekilde sattı. Halka her sabah dünyanın en güzel eğlenceleri, komedileri, siyasî skandallar, seks ve aile faciaları sunuldu... Halkın afyonu olan bu yeni tip basın kısa zamanda, tüm kapitalist ve onların sömürgeleri durumundaki ülkelerde uygulanıp geliştirilmeye başlandı. (Önder Şenyapılı, «1970'lerin Başında Sayılarla Türk Basını» *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 4, sayı 4.)

[9] Eğlence amacıyla yapılan okuma, ya da seyretmenin başka amaçlarla da yapılmaları sözkonusu, ancak eğlence aracı olarak kullanılmaları hiç de az raslanır birşey değil.

[10] Yanlış bir anlaşılma olmasın, biz bu durumun mutlak olduğunu, sistemin sonsuza kadar devam edeceğini ve uyguladığı yöntemler sonucu, toplumsal muhalefetin varolmayacağını söylemiyoruz. Ancak kitleleri oyalama ve avutmada sistemin belli bir başarı kazandığı bir gerçek.

[11] Bernard Gillet, *Spor Tarihi*, Gelişim Yayınları, İstanbul 1975, s. 20-31.

[12] Örneğin Almanya'da spor 19. yüzyılın başlarından itibaren ulusal duygunun uyandırılması ve Alman Birliği'nin gerçekleştirilmesinde yararlı olacağı varsayımıyla teşvik ve organize edilmiştir. (*a.g.e.*, s. 47)

[13] *a.g.e.*, çeşitli sayfaları.

[14] Ülkemizde de 3530 sayılı yasaya göre 500'den fazla işçi ve memur çalıştıran işyerlerinde spor tesisleri yaptırılması zorunludur. Ancak uygulama yetersiz kalmaktadır. Örneğin, İstanbul'da yaptırılması gereken 268 tesisten sadece 51'i, İzmir'de ise 109 tesisten 5'i yapılmıştır. («Tesisler Dosyası», Abdullah Gelgeç, 18 Ağustos 1975, *Cumhuriyet*.)

[15] Brezilya'nın durumu ilginç bir örnek. Nüfusunun % 50'den fazlasının okuma yazma bilmediği, tarıma elverişli toprakların ancak % 5'inin ekilebildiği, kadınların ortalama 46, erkeklerin 40 yıl yaşadığı Brezilya'da egemen sınıflar yaklaşan 1978 seçimleri dolayısıyla, olabilecek politik gelişmeleri engellemek için, aynı yıl oynanacak olan Dünya Kupası maçlarının ülkelerinde düzenlemeye çalışmaktadırlar. Futbolla oyalanacak kitleler, politik gelişmelerden ve ülkenin öbür sorunlarından soyutlanacak, böylece 'kupayı' alan yine egemen sınıflar olacaktır.

[16] *1975 programı*, s. 307, DPT., Ankara 1975.

[17] Halûk Cillov, *Türkiye Ekonomisi*, İ.Ü.İ.F.Y.-İstanbul 1972.

[18] Ülkemizin üç yanı spora elverişli denizlerle çevrili olmasına rağmen sadece lisanslı 1977, lisanssız 14.161 olmak üzere toplam 16.138 yüzücü vardır —*Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1975— Bu küçük örnek dahi geniş halk yığınlarının spor olarak hiçbir şey yapmadığını gösterir.

[19] *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1975.

[20] *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1975.

[21] *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1975.

[22] *Tercüman*, *İnci*, Spor, 27 Kasım 1975.

[23] *Politika,* 17 Eylül 1975.

[24] Ülkemizde 1950'lerden itibaren, toplumsal yapı hızla değişmekte, kapitalizm-öncesi yapı tasfiye olup, çarpık bir biçimde de olsa kapitalizm her alanda kendi kurumlarını yaratmaktadır. Bu, günümüzde bitmemiş, devam eden bir süreçtir. Bizim burada değinmek istediğimiz, 1950'lerden başlayan bazı gelişmelerdir. Örneğin, 1950'de sanayi ve işyerleri sayımında 335.576 olan işçi sayısı, 1964'de 654.779'a yükselmiştir. 1950 ile 1961 yılları arasında, devlet sektöründeki işçi sayısı % 60'dan, özel sektördeki ise % 100'den fazla artmıştır. Aynı dönemde şehir nüfusunun artış oranı: 1945-50 arası % 11,9, 1950-55 arası % 32,1, 1955-60 arası % 27,9, 1960-65 arası % 22 şeklindedir. Şehirlerin genel nüfusa oranı ise: 1945'de % 25, 1950'de % 25, 1955'de % 29, 1960'da % 32 şeklindedir. Karayollarındaki yıllık yolcu taşıma trafiği ise: (Milyon olarak)

Yıllar	*Yolcu Trafiği (Yolcu/km.)*
1950	2.597
1955	10.831
1960	10.831
1965	34.948

Kaynak: H. Cillov, *a.g.e.*...

Rakamlarda görüldüğü gibi toplumsal yapı sözü edilen dönemde hızlı bir biçimde değişmiştir. Bu eski ideoloji biçimlerinin ve onların şekillendirdiği ilgi alanlarının da sonunu beraberinde getirir; artık yetersiz kalmışlardır. Özellikle kentlerde biriken yığınlar için yeni ilgi alanları teklif edilmelidir. İşte bunun sonucu olarak, fotoroman, sinema, hafif batı müziği, spor v.b. ortaya çıkartılır. Bu saydıklarımız, ülkemizde özellikle sözünü ettiğimiz dönemle birlikte görülmeye başlanmıştır. Kârlı bir iş alanı ve ideolojik baskı için kullanılmaya elverişli durumlarından dolayı kısa bir süre içinde de gelişmişlerdir. Günümüzde Fotoromanların satışı binlerle ifade edilmekte, minibüs plakları yüzbinlerce satılmaktadır.

[25] Ülkemizde halen, 1914 amatör, 80 profesyonel, 140 da genç takım vardır. *Tercüman, İnci,* Spor, 27 Kasım 1975.

[26] Araştırma 1969 yılında yapılmıştır, geçen yıllardaki fiyat artışları gözönüne alınırsa bu sayıların günümüzde tahmin edilenden çok yüksek olacağı açıktır.

[27] Önder Şenyapılı, *a.g.e.*

[28] *Tercüman,* 20 Haziran 1975.

[29] *1974 yılı programı,* s. 301, DPT, Ankara 1974.

[30] 'Profesyonel şubelerinin kapanmasıyla 3 kulüpteki toplam 49 profesyonel futbolcu işsiz kalmıştır.' *Cumhuriyet,* 25 Haziran 1975.

[31] Fenerbahçe kulübü 1975 sezonunda iç ve dış transferlere toplam 8,5 milyon lira dolaylarında para harcamıştır. (*Cumhuriyet,* 4 Eylül 1975) Aynı sezonda Galatasaray, Beşiktaş ve Fenerbahçe'nin transferler için harcadıkları para 25 milyon civarındadır.

[32] Kâr amacıyla kullanılan, bir spor dalı da atçılıktır. Düzenlenen yarışlar üzerine çeşitli şans oyunları oynanmaktadır. Bu durum şimdilik bir, iki büyük şehirle sınırlı ise de giderek gelişmekte, varolan ilgi çoğalmaktadır. İlginin vardığı boyutu göstermesi açısından, şu haber ilginçtir: 'Altılı Ganyan, bu hafta doğru bilen 45 iştirakçısına iki haftadan beri çıkmayan 3 milyon 37 bin 316 lirayı dağıttı' —*Politika,* 14 Kasım 1975.— Parasal yanının ulaştığı boyut futbol hariç başka hiçbir spor dalı için sözkonusu değildir. Yarışlara olan ilgi salt seyretme, ya da spora olan ilgi sonucu olmasa da, vardır ve giderek yaygınlaşmaktadır.

[33] Sözü edilen gazetelerin Aralık ayının son iki haftasında yayınlanan sayıları gözönüne alınmıştır.

[34] Önder Şenyapılı, *a.g.e.*

[35] *Milliyet,* 1 Aralık 1975.

[36] *Milliyet,* 21 Aralık 1975.

[37] *Günaydın,* 21 Aralık 1975.

[38] Necmi Tanyolaç, *Tercüman,* 1 Aralık 1975.

[39] *Milliyet,* 7 Aralık 1975.

[40] Şükrü Gülesin, *Milliyet,* 6 Aralık 1975.

[41] *Politika,* 2 Aralık 1975.

[42] *Politika,* 10 Aralık 1975.

[43] *Hürriyet,* 25 Kasım 1975.

[44] *Tercüman, İnci,* Spor 11 Aralık 1975.

[45] Doğan Pürsün, *Tercüman,* 1 Kasım 1975.

[46] *Tercüman,* 1 Kasım 1975.

[47] Necmi Tanyolaç, *Tercüman,* 30 Kasım 1975.

Psikiyatri ve Toplum

XVII. yüzyılda yaşamış olan İngiliz ozanı Dryden, «Üstün zekâ ile çılgınlık dost sayılırlar, çok ince bir sınır ayırır onları,» diye yazmış şiirlerinden birinde.

Ya «normal» ve «anormal» insanı birbirinden ayıran sınır? O da öyle değil mi? Normallik nerede biter, anormallik nerede başlar? Nedir «sapıklığın», deliliğin, çılgınlığın ölçüsü?

Günümüzde sözkonusu sınırları belirlemek ruhbilimin yetkelik alanına girdiğine göre; bu soruların modası geçmiş, hattâ tartışmaya değmez sorular olduğu ileri sürülebilir. Aslında durum hiç öyle değil. Psikiyatrinin sınıfsal bir baskı aracı olarak kullanılabileceği gerçeği giderek bazı Batılı ruhbilimciler tarafından bile kavranmakta. Geniş kitlelerin kendilerini yenileyebilmelerine yardımcı olacak, toplumsal koşulların belirleyiciliğine öncelik tanıyan yeni bir psikiyatri anlayışının gerekliliğinden söz ediliyor.

Geçenlerde İspanya'nın Saint-Sebastien kentinde bir kollokyum düzenlendi. Dünyanın çeşitli yerlerinden gelen psikiyatristler, hukukçular, filozoflar, psikiyatrinin toplum içindeki yerini enine boyuna tartıştılar. Psikiyatrinin toplum ve birey önündeki sorumluluğu konusunda bir görüş birliğine varılamadı. Toplumun bir kimseyi normalden sapmış diye niteleyeceği sınır nedir sorusuna, herkesin onaylayacağı bir cevap bulunamadı. Bir grup psikiyatrist, «sapmış» diye nitelendirilen bireylerin değil, toplumun tedavi edilmesi gerektiği görüşünü savundu. Sonunda kollokyuma katılanlar, ruhbilimin siyasal iktidarlara âlet olmasını önleyecek tedbirler alınmasını istemekle yetindiler.[1]

Bir raslantıyla, bundan kısa bir süre önce **Milliyet** gazetesinde yayınlanan bir makale, psikiyatrinin toplumu yöneten güçlere nasıl âlet olabileceği konusunda iyi bir belge oldu. Doç. Dr. Aysel Ekşi'nin «Aşırı Sağ ve Solculuğun Psikolojisi» adlı makalesinde, «aşırı sağ ve sol ideolojileri» benimsemenin patolojik bir durum olduğu ileri sürülüyor ve şöyle deniyordu:

«İlginçtir: Araştırmalar, kişileri aşırı sağı benimsemeye iten bilinçaltı güçlerin, aşırı solu benimsemeye itenlerle birçok noktada ortak olduğunu kanıtlar. Aşırı sağcı ve aşırı solculardaki ortak bilinçaltı güçleri Marmor şöyle özetlemiştir:

Her iki aşırı uçtaki kişiler genellikle temelde güvensiz ve aşırı şüphecidirler; bu nedenle **algılamalarında (idrakte) sapıklık vardır.** Özellikle kendi taraflarında olmayan herkesi 'karşı taraftan' ve 'düşman' olarak algılarlar.

Bu algı sapması ve düşüncenin gerçeklerden kopukluğu, onları genellikle aşırı bencilliğe ve 'büyüklük delirine' götürür.»[2] (Altını ben çizdim. H.Ş.)

Ne var ki, Dr. Ekşi, sadece teşhiste bulunmakla yetiniyor; soruna temel yaklaşımını ortaya koymakla birlikte, tezini mantıkî sonuçlarına doğru yürütmüyordu. Oysa psikiyatrist sıfatı, onu, «sapık» teşhisini koymakta olduğu kadar bu sapıklığın tedavisinde de belirli yollar salık vermeye yetkili kılıyordu. Dr. Ekşi sözünü etmiyordu ama, psikiyatrinin «sapıklara» uyguladığı tedavi yöntemleri bilinmeyen şeyler değildi. Bu gibi «hastalar» akıl hastahanelerinde, artık elektrik şoku mu olur, ağır müsekkinlerle uyutularak mı olur, psikanaliz yoluyla mı olur, «sapıklık» düzeltilinceye kadar tedavi altına alınırdı.

*
**

Niye psikiyatri, öbür tıb dallarından daha belirgin bir biçimde, kurulu düzenin ve ondan yararlanan çevrelerin baskı aracı durumuna gelebiliyor? Bu sorunun cevabını, psikiyatristin uyguladığı normlarda aramalı. Psikiyatrist, bir kimsenin sözlerindeki ve davranışlarındaki «sapma»yı belirleyebilmek için belirli bir «normallik» tanımından yola çıkmak zorunda. Çünkü «sapma»nın, bir bağlam içinde, bir nirengi noktasına göre sapma olması gerekiyor. Ölçüsüz, mutlak bir sapmadan söz etmenin imkânı yok.

Bedenî sağlık konularında, normalliğin tıbbi ölçüsünü bulmak nisbeten kolay. İnsan vücudunun, işlevsel açıdan, belirli anatomik ve fizyolojik özellikleri var. Hangi toplumsal çerçeve içinde olursa olsun, vücuttaki bir gelişme anatomik ve fizyolojik normları ihlal ettiği zaman, örneğin, bir şişlik ya da kanama görüldüğü zaman, bu bir hastalık belirtisi sayılır. Ölçüleri tamamen tıbbi olan bir sapmadır sözkonusu olan.

Peki, ruh sağlığı, akıl hastalığı konularında, hangi ölçüler kullanılacak? Bu durumda, bedenî sapmalardakine benzer nesnel ölçülerden söz edilemeyeceği açıkça ortada. Buradaki belirtiler, şişlikler ya da kanamalar gibi, kesin ölçülerle gözlemlenebilecek gelişmeler değil;[3] psikiyatristin incelediği belirtiler, Thomas Szasz'ın deyimiyle «hayat sorunları». Bu sorunlar hastanın sözlerinde, görüşlerinde, davranışlarında, kısacası dış dünyayla olan iletişiminde gözlenebiliyor. Bu iletişim olmadan, kendi başına, hiçbir anlam taşımıyor.

Sözünü ettiğimiz iletişimle psikiyatriste ulaşan bildirinin «normal» ya da «anormal» diye

nitelendirilebilmesi için kullanılan norm ise, tıbbi bir norm değil, kaçınılmaz olarak toplumsal bir norm. Ahlâkî, felsefî, dinî, siyasal ve psikososyal içeriğiyle belirli bir ideolojinin özelliklerini taşıyor. Ve tabii, son tahlilde, o toplumda egemen olan ideolojiyi, egemen sınıfın ideolojisini yansıtıyor. «Normallik» tanımı egemen ideolojinin ölçülerine göre yapılınca, o ideolojiye karşı çıkanların, onunla çelişenlerin ve hattâ kuşku duyanların «anormal» ya da «sapık» olarak damgalanması sonucuna varılıyor.

Aynı şeye bir başka yaklaşımla da ulaşabiliriz: Sapmanın ölçüldüğü normun yukarda belirttiğimiz ideolojik özelliğine ek olarak, «sapma» teşhisini koyacak olan psikiyatristin toplumsal konumunu da unutamayız. Yargılama durumunda olan kişi olarak da, gözlemlediği belirtileri, yani karşısındaki kişinin yaşam sorunlarını, kendi dünya görüşü, sınıfsal tercihleri ve tecrübeleri ışığında algılama durumundadır. Böylece, psikiyatristin **kendisi** normalliğin ölçüsü olmaktadır bir bakıma. Ve tabii, bu ölçülere ters düşen kişileri de «hasta» sayıp, **tıbbi** tedavi yöntemleri önerebilmektedir.

Teşhis ve tedavi yöntemlerindeki bu uyuşmazlık psikiyatrinin en temel çelişkilerinden biridir.

Kısacası psikiyatrist, hem kullandığı normlar bakımından hem de kendi toplumsal konumu bakımından, kurulu düzen ideolojisinin başta gelen koruyucularından biri sayılabilir. Üstelik, «hasta» diye nitelediği kimseleri toplumdan tecrit edebilme gücü, onu bu normların ihlalinin bir yaptırımı durumuna da getiriyor. Psikiyatrist, toplumsal uyumun bekçisi, ideolojik yanılsamaların sürdürücüsü rolünü üstleniyor ister istemez. Çünkü, yukarda belirttiğimiz ölçülere göre «normal» sayılan insan, nesnel gerçekler ne olursa olsun, kurulu düzene inanan, ona ayak uyduran, onunla uzlaşan, ona başkaldırmayan insan oluyor. Ruhbilimcilerin «uyumlu» sözünden bu kadar hoşlanmaları da boşuna değil aslında.

***

Son yüzyıl içinde sivrilip «bilimsel» saygınlık kazanmış olan ruhbilimden, özellikle tüketim toplumlarında, düzenin korunması ve sürdürülmesi için çeşitli biçimlerde yararlanıldığı ortada olan bir gerçek. Psikiyatrinin bu tür «tutucu» işlevlerinden en çok göze çarpanı bir baskı aracı olarak kullanımıdır. Belirli normlarla uyuşmayan kimseler, gerektiğinde kendi rızaları olmaksızın, akıl hastahanelerine kapatılabilmekte, onaylamadıkları yöntemlerle «tedavi» edilebilmektedir. Psikiyatristler bir kimsenin suç işleme yeteneğinin olup olmadığına karar vererek, devletin adlî organlarıyla sıkı bir işbirliğine girişebilmektedir. Dahası, psikiyatristlerden «akıl hastası» damgasını yiyen «raporlu» kişiler daha sonra toplumda çeşitli zorluk ve engellerle karşılaşmakta, çoğu kez haklarını kullanabilme özgürlüğünü yitirmektedir. Belki de tüm bu dış etmenlerden daha önemlisi, ruhbilim, insan davranışlarına ve kişiliğine getirdiği sınırlamalarla (Freud'cu teoride kadının durumu gibi) kişilerin rollerini, düzenin istediği biçimde belirleyerek, sömürülmeyi âdeta bir yazgıymış gibi gösterebilmektedir.

Ruhbilimin ikinci «tutucu» işlevi, akıl hastalığını gerçekteki sorunların özürü olarak göstermektedir. Kişilerin gerçek ve nesnel nedenlere dayanan sorunlarının asıl sorumluluğunu, o nedenleri yaratan etmenlere değil, onların dışında bir şey olarak tanımlanan «akıl hastalığına» yüklemekle, psikiyatri, kitlelerin aldatılmasına araç olmaktadır. Szasz'ın dediği gibi :

«Bu haliyle 'akıl hastalığı' genel olarak dinî mitlerin ve özellikle büyücülüğe inancın yerini almıştır. Bu gibi inanç sistemlerinin işlevi, toplumsal müsekkinlikti. Belirli sorunların ancak, yerlerine başka bir şey koymakla çözülebileceğini savunan simgesel-tılsımlı yöntemlerdi bunlar. Akıl hastalığı da aynı biçimde gözleri hayat kavgasından başka yöne çevirtmeyi sağlıyor.»[4]

Bu durumda «akıl hastalığı», «hasta» kişi dışında her şeyin normal olduğu varsayımını yerleştirmeye yarıyor. Ve «hasta» diye nitelenen kimseler âdeta toplumun kötü ruhlarını bünyelerinde toplayarak, toplumun kendisini şeytanın saldırısından koruyorlar. Yani toplum, akıl hastalığını, kendini haklı gösterme aracı olarak kullanıyor.

ABD gibi ileri tüketim toplumlarında psikiyatri bir tüketim malı haline gelmiş, insanlara huzur satmaktadır. Hayatın, belirli toplumsal sürtüşmelerden, çelişkilerden, yoksunluklardan doğan gerilim ve kaygılarından bunalan herkes kendisini psikiyatristin koltuğuna atarak bireysel kurtuluş ve huzur aramaktadır. Psikiyatri, manevi açıdan kiliseden boşalan yeri doldurmuş, tüketici toplum konformizminin en etkili silahlarından biri haline gelmiştir.

Psikiyatrinin üçüncü «tutucu» işlevi ise, kurulu düzenin satışını yapmasında, onun olumlu gösterilmesinde, bir mal gibi paketlenmesinde görülmektedir. Bu konuya ilişkin olarak reklam şirketlerinin, halkla ilişkiler kuruluşlarının, sanayi üretimi uzmanlarının ruhbilimcilerle sıkı bir işbirliği içinde çalıştıklarını hatırlatmakla yetinelim.

***

Psikiyatriye böyle bir çerçeve içinde baktığımızda Dr. Ekşi'nin «aşırı sağ ve sol ideolojiler»i benimseyenleri «sapık» olarak nitelemesinde yadırganacak bir yan kalmıyor. Ekşi'nin yaptığı, özellikle ABD'de büyük şirketlerin, vakıfların, üniversitenin ve ordunun parasıyla yapılmış «araştırmaların» sonuçlarını, olduğu gibi alıp Türkiye'ye uygulamaktan ibaret. Araştırmayı finanse eden kaynaklarla, araştırmanın amaçları arasındaki yakın bağdan söz etmek bile gereksiz. Öğrenci hareketlerine katılan gençlere «patolojik» sıfatlar yakıştırılmasının örnekleri daha önce oralarda görüldü. Örneğin, ünlü psiko-

log Bruno Bettleheim, öğrenci eylemlerinin ABD'de yayıldığı sıralarda, bu hareketlerin nedenini tümüyle bilinçaltı nedenlere bağlayan bir ekolün bayraktarlığını yaptı. Bettleheim'a göre öğrencilerin asıl derdi «çözümlenmemiş ödip kompleksinden» başka bir şey değildi. Böylece toplumsal patlamaların kökünde yatan tüm gelişmeler, çelişkiler bir yana itiliyor, toplumsal sorunların çözüm yeri olarak psikiyatrist koltuğu ya da toplu terapi yöntemi gösteriliyordu.

Psikiyatrinin kimin hizmetinde olduğunu, yanlış bilincin duvarlarını parçalayarak yeniden değerlendirecek yaklaşımlar etkililik kazanıncaya değin, Dr. Ekşi'nin sadece bir örneği olduğu görüş «Ya uy, ya da uyu,» biçiminde özetlenebilecek olan tercihlerini Türkiye'de de sunmaya devam edecek, sanayileşmiş tüketim toplumlarındaki kadar olmasa bile bir ölçüde etkili olabilecektir. ■

[1] «Ruhbilimciler siyasal iktidarlara âlet olmamak için bazı etkin tedbirler öneriyor,» *Politika*, 7 Aralık 1975.
[2] Doç. Dr. Aysel Ekşi, «Aşırı sağ ve solculuğun psikolojisi,» *Milliyet*, 25 Aralık 1975.
[3] Beyinde bir ur bulunması ya da firengiden ileri gelen «sapmalarda» kullanılan norm fizyolojik ve anatomiktir. Ancak bu gibi «sapmaların» ruhbilimin değil, nörolojinin yetkelik alanına girdiğini kabul etmek zorundayız. ♣
[1] Thomas Szasz, «The Myth of Mental Illness,» *Radical Psychology*, Tavistock Publications, Londra: 1973, s. 18.

Değinmeler / Günün Olayları / Kitaplar Sanat Olayları / Filmler / Dergiler

CHP ÜSTÜNE

Birikim'in 11. sayısında, 27 Mayıs üstüne yazdığım yazının sonlarına doğru bir paragraf, bazı arkadaşlarca yanlış anlaşılmış. Bu konuda sözlü bir uyarı ve eleştiri aldım. Konuşunca, ortada bir mesele olmadığı, benim anlatmak istediğim şeyi yeterince açık seçik koyamayışımdan çıktığı anlaşıldı. Bu düzeltmeye gerek gördüm, çünkü o arkadaşlar gibi başkaları da o cümleden olmayan anlamlar çıkarmış olabilirler. Ayrıca, konu, bir düzeltmenin ötesinde konuşmayı gerektirir bir konu.

Paragraf şuydu: «Bugünün ortamını 27 Mayıs öncesine oranla radikal bir şekilde değiştiren ikinci etken, Ecevit'in Cumhuriyet Halk Partisi. Bu alternatif denenmeden (harcamak amacıyla da olsa) hiçbir şey yapılamaz Türkiye'de.»

Arkadaşlar benim bunu «bizim» açımızdan söylediğimi düşünmüşler. O zaman, CHP iktidara gelmeden Sosyalizm için yapılacak bir şey olmadığını söylemiş oluyorum, bir bakıma. Oysa ben egemen sınıflar açısından böyle olduğunu söylemek istemiştim. Egemen sınıflar CHP'nin vaad ettiği «sosyal barış» dönemini (harcamak amacıyla da olsa) denemeden Faşist bir rejime geçemezler. Umut vaad eden bir CHP varken Faşizm tutturulamaz.

Bunun Sosyalistler için bağlayıcı bir yanı yok. Bizim kendi durumumuz, bizi bir iktidar alternatifi olmanın çok uzaklarına koyuyor bugün. Ama bunun CHP iktidarıyla fazla ilgisi yok. Sosyalizmin işini, Sosyalistlerden başka kimse çözemez. Koşulların kolaylaşması, güçleşmesi ayrı konu. Ne kolay koşullar başarı teminatıdır, ne de güç koşullar aşılmaz bir engel. Sorun, bizim her durumda ne yaptığımızı bilmemizdir.

Solun CHP ile ilişkisi üstüne ciddî bir şekilde düşünmek gerek. Ama 1973 seçimlerinden bu yana CHP'de değişen çok şey var. Son aylarda CHP'nin hızla sağa kaydığını gözlemleyebiliyoruz. En kısa şekilde şöyle özetleyebiliriz bu değişimi: Halk muhalefetini yönlendirmekten vazgeçiyor, mücadelesini «elitist» yöntemlerle sürdürmeyi tercih ediyor. Bunu örneklendirelim şimdi.

CHP'nin son zamanlardaki *olumlu* girişimlerinden biri Sosyalist Enternasyonal konusunda gösterdiği tavırdı. Olumluydu, çünkü Türkiye'nin geleneksel «alaturka» politikacılığı ile sürekli olarak gizlenmiş bir gerçeği açığa çıkardı, bir tabuyu belli ölçüde yıktı. Ama, bunların yanısıra, bizler bu olaya biraz farklı bir açıdan da bakmalıyız.

Sosyalist Enternasyonal öyle pek homojen bir yapı olmadığı gibi fazla bir işlerliği veya bağlayıcılığı da yoktur. Yani CHP buraya katılmasa da dünya Sosyal - Demokrasisinden yardım görürdü (nitekim görüyordu da). Bu Enternasyonal'i tanımlayacak bir genel özellik varsa, o da, bu kuruluşun Leninizm'e kesenkes karşı oluşu ve Marx'ı da ancak çok belirli sınırlamalar içinde kabul etmesidir (bu da, yalnız *bazı* üyelerine özgü). Şu halde Sosyalist Enternasyonel'e katılma eylemi, Halk Partisi tabanındaki (veya tavanındaki) görece radikal sol unsurları, solun belli bir noktasında durduracak bir bağlanmadır. Türkiye gibi, her çizginin kısa zamanda radikalleştiği, ideolojik ayrımları tam billurlaşmayan ve bu nedenle çizgiden çizgiye kolaylıkla geçilebilen bir ülkede, Enternasyonal'in dış politikadaki yararlarının yanında, iç politikada da belli bir kullanım değeri vardır.

Tabiî bu, CHP'nin sağa kayışının örneği değil, CHP'nin yerini alışının örneği. Kendi açısından tamamen meşru bir politika. Önemli bir olayın vurgulanmayan bir yanı olduğu için değinmek istedim.

Gelelim asıl konumuza. Bilindiği gibi Ecevit, son zamanlarda, Milliyetçi Cephe'ye, halkı savunmaktan çok *devleti* savunmak için karşı çıkıyor. Sanırız Ecevit'e göre bu, dolaylı yoldan da olsa, halkı savunmakla özdeştir. Çünkü o halkçı, «kerim» bir devlet imgesine göre konuşuyor. Onun için de, sözgelişi «cefakâr Türk polisi»nin Milliyetçi Cephe militanlarının sızmalarına karşı korunmasını istiyor.

Gene son dönemde, CHP'nin resmî demeçlerinde «Atatürkçülük» deyimi çok sık geçmeye başladı. Örneğin, bütçenin «Atatürkçü» olmadığı söylendi. Grup başkan vekillerinin televizyonda duyduğum, ama yazılı metnini göremediğim bir demeçlerinde «Komünizm'le mücadelenin her görülen Komünisti öldürmek demek olmadığı» da söylendi. O ünlü laf ki, Atatürk'ün dahi bunu söylemediğini biliyoruz.

CHP Şaban Karataş'a da Atatürkçülük sloganlarıyla yüklendi. Onların bu yüklemeleri karşısında Karataş'ın Atatürk devrimleri için «üstyapıda kalmıştır» demesi gerçekten ilginçti. Sonra Karataş, biçimine getirip Atatürkçülüğü kabullendi de Türkiye'de her «Milliyetçi»nin pekâlâ yapabileceği gibi.

CHP'nin davranışı, Milliyetçi Cephe'nin Atatürkçü olmadığı bilinen kanatlarına karşı bir

taktik mi? Yoksa CHP de, «tarihî yanılgı»nın «politik yanılgı» olduğuna mı karar verdi sonunda? «Taktik» diyelim; ama politikada söylenen her söz, «birilerine» söylenmiştir. CHP, yeni sözlüğünü kimlere hitap etmek için seçiyor? Bu sihirli değnek kimleri seferber edecek? Şu gördüğümüz Milliyetçi Cephe'nin suçu, «Atatürkçü olmamak» mı, yoksa düpedüz Faşist olmak mı? Üstelik, hükümetin en az Atatürkçü üyesi MSP; ama herhalde en az vurulması gereken de o.

Konunun belirleyici yanı da zaten bu vuruş biçimi. Muhalefet biçiminden CHP'nin hedeflerini anlamak mümkün. Bu muhalefet, görünüşte, ama yalnız görünüşte sert. Nicedir sınıfsal bir sorun yok (ama olmasını beklemek de CHP'ye biraz haksızlık), «yolsuzluk» vurgulanıyor. Sınıfsal içerikli muhalefet yerine, herhangi bir anlamı olmayan «bir avuç çıkarcı» gibi deyimlerle soyut «kötü insanlar» hedef alınıyor. Hükümetin fazla üstüne varılmıyor, çünkü fazla üstüne varılırsa hükümet kenetlenebilir. Oysa hesaba göre, hükümet iç çelişkileriyle çökecektir. Yolsuzluk filan, koalisyon kanatlarını huzursuzlaştıracak. Atatürkçülük sloganı da, dışarıdaki bazı çevreleri bu huzursuzlaşacak kanatlara karşı bileyecek.

CHP, kendi solculuğunun tehlikesizliğini ne kadar vurgularsa, gene de Türkiye'nin geleneksel yapısına göre, özellikle politik düzeyde fazla ileri. Çünkü Türkiye'de demokrasi, sanıldığından daha ciddî bir sorun. Şimdiye kadar oyunu sürekli artıran CHP iktidar olabilmek için mâlum «etkili ve yetkili çevreler»i kazanmak zorunda. Çizgisinin gereği olan görece radikalizmini bu çevrelere kabul ettirmesinin yolu, sadece kendisinin «sosyal barış»ı sağlayabileceği iddiası. Gerilimden hoşlanmayan çevrelere kendini böyle kabul ettirmek istiyor. Yarınki kavga için başka çevreleri şimdiden kazanmak ve toparlamak isteyen Milliyetçi Cephe ise (ya da bunun ağırlıklı kesimi), yalnız «yarın» düşünüldüğünde akıl dışı olmaktan çıkan hırçınlığıyla, bir yandan da CHP'nin bu iddiasına geçerlik kazandırmakta. Cephe hükümetinin ayakta durmak için buhran yaratmak zorunda olduğunu bilen CHP, bu hükümete kendini asması için ip sağlamakla yetiniyor. Geri çekilerek, bütün solu geri çekerek, hükümetin saldırganlığını daha açıkça sergilemek, bir yandan da, hükümeti oluşturan partilerin ardındaki zümrelere, bu işin çıkmazlığını göstermek istiyor.

CHP en sert muhalefetini MHP üzerinde odaklaştırdı. Milliyetçi Cephe içinde MHP'yi izole etme, öbür kanatlarda gene MHP'nin teşhir edilmesiyle huzursuzluk yaratma taktiğine, bu yazının başka bölümlerinde değiniliyor. Ancak, burada, MHP'ye saldırma yönteminin bazı anlamlı özelliklerine kısaca göz atalım.

Ülkü Ocakları başkanının ve başka birkaç ülkücünün cinayetten hüküm giymiş olmalarının vurgulanması ilginçtir. Bütün örgüt belli bir amaca yönelik olarak kurulmuşken, birkaç kişinin bu konuda tescilli olması ne kadar önem taşıyabilir? Gerçi bu, bir şeyi belgeliyor, ama aynı zamanda örgütün bütününü bir yana bırakıp kişileri ön plana çıkarıyor.

Bu örnekte CHP'nin kampanyası belli bir sonuç verdi: MHP, katilliği tescilli adamlarını geri çekti. CHP karşısında MHP'nin bu geri adımı atması, baştan beri vurgulamak istediğimiz noktayı aydınlatıyor. Çatışma, CHP ile MHP arasında görünüyor, ama her ikisinin de dışında bazı çevrelere göre belirleniyor. CHP, mahkeme kararlarının saygıdeğerliğini, belirli çevrelere karşı kanıt gösteriyor. MHP de aynı çevrelerin tepkisini gözeterek adamını geri çekiyor. Şu halde görünürde *iki* etken arasında süren çatışmanın biçimini, görünmeyen *üçüncü etken* belirliyor.

Bu üçüncü etken (ki kendi içinde karmaşıktır, büyük sermayeyi, büyük bürokrasiyi içerir), belirli bir politika biçimi gerektirir. Türkiye'de politikayı her zaman önemli ölçüde belirlemiştir. Bugün önemi belki daha da fazla. Dikkat edilirse, son zamanlarda parlamento iyice işlevsiz bir hale geldi. Politika dışarıda oluşuyor: Oluşumlar, belirli çevreler arasında karara bağlanıyor; buradan Meclis'lerin *kulisine* geliyor — her şey bittikten sonra.

Ecevit bir zamanlar, bu Meclis'in toplumsal gelişmenin gerisinde kaldığını söylemişti. Bu, önemli bir doğruydu. Bugünse CHP'nin, yukarıda sözünü ettiğim meşru görünüme sadık kalabilmek için, Meclis içine çekildiğini görüyoruz. Bu da politikayla halkın muhalefeti arasına uçurum açan kendine özgü taktikler gerektiriyor. Aynı Ecevit'in, bir başka durumda, «kumar borcu olmayan sekiz namuslu adam» demesi şaşırtıcı. Türkiye sorunlarının bu nitelikte sekiz adama bağlanmasının teorik doğruluğu (!) bir yana, bu öyle bir ölçü ki, bir bakarsınız Türkiye «kumar borcu *olan*» bazı namuslu adamlarla «kurtarılır» ya da bakarsınız, tam bu sekiz adam «bulunurken» CHP içinde kumar borcu olanlar ortaya çıkar.

Aslında bu yeni politikanın, CHP yapısına uygunluğu inkâr edilemez. Bunu şöyle açıklayabiliriz: CHP Sosyal-Demokrat bir partidir; halkın çeşitli kesimlerinin bugünkü düzene muhalefeti, Sosyal-Demokrat çizgiyi aşmıştır. Henüz yeterince formülleşmese, billurlaşmasa, somut hedeflerini koyamasa da, CHP çizgisinin ilerisindedir halk muhalefeti. Buna karşın seçimde, v.b., CHP'yi desteklemek durumundadır, çünkü geniş sol yelpaze içinde yalnız CHP bugün iktidar olma potansiyelini taşıyor.

Dolayısıyla, politikayı kitlelerin dışına çekerek yukarıdan belirlemek, CHP için zaten bir zorunluktur. Buna, CHP'nin tarihî misyonu olan «devlet koruyuculuğu»nun, çeşitli çalkantılar geçirdikten sonra, yeni bir biçimde bir kere daha CHP ö-

nüne sunulmuş olması durumunu da ekleyebiliriz.

Böylece, artık tamamen *yukardan* oynayan bir politika haline geldi CHP'nin politikası. Az kişi arasında belirlendiği oranda izlenmesi de güçleşiyor. Yığınla insanın bütçe oylamasında Ecevit'in bir mucize yaparak hükümeti devirmesini beklediği bir anda, CHP bu işi savsaklayabilir. Çünkü, kimbilir, «iç çelişkilerin» çok yoğunlaşmış olduğu «istihbar» edilebilir. Bu işte, düzeydeki taktiklerden, CHP milletvekili çoğunluğu da habersiz olabilir. Aslında, *kimin* haberli olduğu pek anlaşılmıyor.

Anlaşılan bir şey var: Ekonomik durum gerçekten parlak değil. Ecevit belki de bunun için, hükümeti kısa kesmek isteyen Demirel'in üstüne yürüyor. Çünkü bu durumda, Demirel'in hükümeti bırakması yenilgi olur. Yenilmemek için, Demirel, hükümete yapışmak zorunda kalır. Ama hükümet bir ateşten gömlek.

Sosyalistlerin çıkış noktalarıyla hedefleri ve Sosyal-Demokrasi'nin çıkış noktalarıyla hedefleri arasında derin farklılıklar vardır. Sosyalizm için usta politika, bu farklılaşma içinde zorunlu çakışma noktalarını isabetle tesbit etmek ve bunun gereğini yapmaktır. CHP'nin teorisyenlerinden Ahmet Yücekök'ün 28 ocak tarihli Politika gazetesinde yaptığı bir analizde farklılığı açıkça görebiliyoruz: «... Öğrenciler arasında başlatılan kanlı eylemler, daha da büyük tedirginliklere ve kuşkulara yolaçması için, işçi sınıfının da bünyesine aktarılmak istenmiştir.

Bu nedenle sendikal rekabetlerden, etnik gruplaşmalardan ve çeşitli işçi düşmanlıklarından, işçi kesimi içine de huzursuzluk tohumları serpiştirilmiş, Türkiye'yi daha geniş çapta bir anarşi ortamına sokabilmek için işçinin işçiyi vuracağı bir mizansen hazırlanmıştır.»

Bu bakış açısı, aslında bir «bakmayış açısı»dır. Çünkü gerçekliğe *bakmamak için* söyleniyor bunlar. İşçi kesiminde bir dinamizm, bir gelişme, bunun karşı tarafta yarattığı huzursuzluk ve aldığı tedbirler yok. Her şey sabit, yerli yerinde. Bu sefer de *Faşizm'in eliti* geliyor, tohum ekercesine, havadan, dışarıdan, provokasyon ekiyor. Böyle olmasa, işçi işçiyi vuramaz. Satranç oyunu biçiminde tasarlanmış bir politika anlayışı bu. İki tarafın da taşları, kendi içlerinde bir dinamik taşımıyor, yukarıdan birileri taşları belirliyor. Analiz bu olunca, tabiî CHP'nin «elitist» çözüm yolu da geçerlik kazanıyor.

Böyle bir analiz, CHP'nin iki büyük işçi konfederasyonuna gidip, birbirlerinden teminat gâtürerek, işçileri uslu durmaya çağırmasının gerekçesidir. Solun bütününü böyle hizada tutmak, CHP'nin iktidar amacının aracıdır. Yarın iktidar için vaad ettiklerini böylece bugünden örneklendirmiş oluyor.

Sosyalizm için, kitlelerin veya kitleden kopuk grupların hedefsiz, «eylem için eylem» anlayışına dayanan hareketliliği ne kadar yanlışsa, kitlelerin politikanın hareketsiz seyircisi haline getirilmesi de o kadar yanlıştır. Kitlelerin yasal savunma hareketlerinden vazgeçmeleri için sebep yoktur. Daha doğrusu, kitlelerin, bir başkasının iktidar için harekete ya da hareketsizliğe itilmesidir sakat olan. Kitle hareketi zaten öncüdür ve bu harekete yandaş olmaktan çekinen kaybeder.

Kızıldere ve benzerlerini, o dönemi düşünelim. CHP, o gün de muhalefette olduğu halde, bugün Zeytinburnu veya Malatya'daki olaylarda polisin davranışına karşı çıktığı gibi bir çıkış yapabilir miydi o günlerde? Devletin saygıdeğerliğini korumak amacıyla da olsa? Bugün bu mümkünse, kamuoyu değiştiği için mümkündür. Üstelik, gerçek kitle hareketi dediğimiz şeyden bu kadar uzak bir davranış için bile böyle olabiliyor. Sosyalistlerin bazılarının «ne yapalım, onlar da öyle yapmasalardı» diye geçiştirdikleri bir olaya CHP kendi çerçevesi içinde sahip çıkabiliyor.

Şimdiye kadar bu gibi olaylar hep kendiliğinden bir biçimde yürüdü. Çizgiler ayrı ilerledi, buluşmalar da raslantıya kaldı.

Bu diyalogsuzluktan ötürü CHP'ye çatmaya hakkımız yok. Yukarıda bazı örneklerini vermeye çalıştığım «sağa kaymış» politikadan ötürü dahi, ne şaşmalı, ne de kızmalıyız. CHP, bir Sosyal-Demokrat parti için çizili alanda, sağa da sola da yaslanarak yürüyecektir. CHP'nin politikası, kendi solunda bir *güç varsa* daha olumlu bir rotaya girer.

Klasik politik yelpazeyi düşünelim: Sağ partiler —merkez partiler— sol partiler; solda, Sosyal-Demokrat parti ile onun solundaki Marksist parti arasında özellikle Batı ülkelerinde artık klasikleşmiş bir ilişki biçimi vardır. Türkiye'yi de bu modele uygun düşünürsek, CHP için, kendi solu belirli bir «işlev» demektir. O işlevi gören «yer»i kimin dolduracağı ikincil bir sorun.

Ancak, Türkiye'de bu yer için büyük bir rekabet var. İşler bundan çatallaşıyor. Varolan partiler, bu alanın tek sahibi olma çabası içindeler diyelim. İçlerinden biri veya ikisi, bu çaba yokmuş, özlenen yere şimdiden varılmış gibi davranırsa, örneğin CHP ile solun tek partisiymişcesine diyaloga girerse bu, ne o partilere, ne de solun bütününe hayır getirir. Sol için kötüdür, çünkü CHP bu bölünmüşlükten yararlanır; bugün gördüğümüz gibi, ittifak aramadan, gerekçe göstermeden, «şunu yapın, bunu yapın» diye direktif verir. Solun birleşmiş potansiyeli, özellikle seçimlerde CHP için bir sorun yaratabilecekken, bu fırsat kaçırılır. İşte o zaman, solun tek partisi gibi CHP ile diyaloğa giren parti de, aslında böyle olmadığı için, sadece CHP'nin yedeğine takılmış ve onun tarafından kullanılmış olur. Tabiî bu, yalnız partiler için değil, başka devrimci kuruluş veya gruplar için de böyle.

Bugün Sosyalist birliklere gö-

türülecek önerilerin etkili olmadığını, tartışma bile yaratmadığını biliyoruz. Çünkü şimdilerde her şeyin ölçüsü *niceliksel*. Üç kişinin söylediği söz, en doğru ilke olsa da kimse kulak asmıyor. 500 kişinin en yanlış önerisi, büyük etki yaratabiliyor.

Sosyalist Partilerin birleşmesini beklemenin bir hayal olduğu artık belli. Hiç değilse CHP ile ilişkiler ve Faşizm'le mücadele konularında anlaşsalar... Bu konularda tek tek davranmaktan vazgeçseler... Bizce dönem, Faşizm'e karşı her düzeyde muhalefeti yürütürken, CHP'ye karşı da, küfüre ya da pratiğe yansıyan keskinliğe hiç taviz vermeden, en kesin ideolojik tartışma ve muhalefeti açma dönemidir. 1) CHP'nin daha sola gelmesini istiyorsak, 2) Yarının muhtemel CHP iktidarında solun varlığını korumak istiyorsak, bunları *birlik içinde* yapmamız herhalde zorunlu.

MURAT BELGE

ÇİN VE DÜNYA

Aşağıdaki ilk metin, ABD Başkanı Ford'un Çin Halk Cumhuriyeti'ne yaptığı ziyaret dolayısıyla verilen ziyafetteki konuşmalardır. Çin Halk Cumhuriyeti-ABD ilişkilerinin temel esprisi üzerine belli bir kanı verebilir.

İkinci yazı Çin Boks ve Kılıç grubu Wu Shu'nun geçenlerde Türkiye'de yaptığı gösterileri anlatmaktadır. Bu dostluk ziyaretinin Çin basınında veriliş biçimi ilgiye değer olduğu için yayımlıyoruz.

Her iki yazı da Peking Review'un 49. sayısından çevrilmiştir.

Başkan Ford Onuruna Verilen Ziyafette
BAŞKAN YARDIMCISI TENG HSİAO-PİNG'İN KADEH KALDIRIŞI

Bay Başkan ve Bayan Ford,
Bayanlar ve Baylar,
Yoldaşlar ve arkadaşlar,
Bugün Başkan ve bayan Ford'un okyanusda binlerce mil yolculuk yaptıktan sonra resmî bir ziyaret için Çin'e ulaşmasından çok memnunuz. 1972 Haziran'ında Bay ve Bayan Ford'un Temsilciler Meclisi'nin Cumhuriyetçi lideri sıfatıyla yapmış olduğu ziyaretten dolayı, Çin halkı onları önceden beri tanımaktadır. Başbakan Çu En-Lai'ı temsilen bulunduğum bu ziyafette, Çin hükümeti adına Başkan ve Bayan Ford ve onlara eşlik eden öbür Amerikalı misafirlere hoşgeldiniz derim.

Çin ve Amerikan halkları, soylu halklardır. Bizim halklarımız her zaman birbirlerine karşı dost olmuşlardır. Bu fırsattan yararlanarak, Çin halkının Amerikan halkına yürekten selâmlarını bildirmek isterim.

Üç yıl öncesinde Başkan Nixon'un Çin'i ziyaretinde, Çin ve Amerikan tarafları, ünlü Şanghay bildirisini yayımlamışlardı. Bu başlı başına bir uluslararası belgedir. Bu belge, Çin ve ABD'nin değişik sosyal düzenlerinin belirlediği, politikalarının temel farklılıklarını açıkça belirtmekle birlikte, aynı zamanda, günümüz dünyasında bu iki ülkenin pek çok ortak yanının bulunduğuna da dikkati çekmektedir. Belirgin ortak yanlardan biri de, iki tarafın da hegemonya kurma hevesinde olmadığı ve her birinin, başka ülke veya ülke gruplarının hegemonya kurma çabalarına karşı olduğudur. Bu bildiri, Çin-ABD ilişkilerinin gelişmesi için temel hazırlamakta ve bu ilişkinin yön ve amacını belirtmektedir. Bu bildirinin yayımlanması, yalnızca kendi halklarımızın ortak istekleri ile değil, aynı zamanda, dünya halklarının çıkarları ile de uyum içindedir ve uluslararası sağlam bir birlik oluşturmuştur.

Şanghay bildirisinden sonra, halklarımız arasındaki ilişkiler ve dostluk ilerleme göstermiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler de gelişme kaydetmiştir. Başkanlık görevine başlayalı beri, Başkan Ford, pek çok kereler, Şanghay bildirisine bağlı kalacağını ve Çin-ABD ilişkilerinin ilerletilmesine çalışacağını belirtmiştir ve biz bunu memnuniyetle karşılarız. İki ülke arası ilişkilerimizin sağlıklı olduğunun anlaşılması, Çin ve Amerikan halklarının ortak isteklerine uygundur. İnanmaktayız ki, Şanghay bildirisinin maddeleri ciddî olarak incelenirse, bu istek, iki tarafın ortak çabaları sonunda anlaşılacaktır.

Şimdi ise, Çin ve Amerikan halkları uluslararası durum hakkında önemli bir soru ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bizim temel görüşümüz şöyledir; yeryüzünde büyük bir düzensizlik vardır ve bu durum mükemmeldir. Dünyadaki temel çelişkiler günden güne keskinleşmektedir. Devrim ve savaş için gerekli etkenler çoğalmaktadır. Ülkeler bağımsızlık, uluslar özgürlük, halklar devrim istemektedir, günümüzde bu dalgalanma gitgide artmaktadır. Özellikle, üçüncü dünya ortaya çıkmış, kuvvetçe büyümüş ve uluslararası alanda küçümsenmeyecek kadar önemli bir rol oynar hale gelmiştir. Öte yandan, dünya hegemonyası hakkındaki tartışma yoğunlaşmaktadır ve stratejik yönden, Avrupa bu tartışmanın odak noktasıdır.

Bu şekilde sürdürülen bir tartışma ise, yeni dünya savaşına yol açacaktır. Bu, insan iradesinin dışındadır. Bugün, barışçı çabalar için en çok gayret göstermesi gereken ülke, savaş tehlikesinin en büyük kaynağı haline gelmiştir. «Dentente» nutukları, büyüyen savaş tehlikesinin katı gerçeğini örtemez. Kitlelerin üzerinde esen rüzgâr, dağlarda büyüyen bir fırtınayı haber vermektedir. Rüzgâr kuvvetlenmektedir. Ve fırtınayı hiç bir şey önleyemez. Bu uluslararası durum karşısında, en önemli nokta, hangi çizgi ve politikanın izlenmesi gerektiğidir. İnanıyoruz ki, savaş tehlikesi ve kaynağına dikkati çekmek, barış yalanlarını defetmek, hakları tümüyle uyandırmak, tüm hazırlıkları yapıp, birleşe-

ve bir mücadele vermek, dünya halklarının çıkarına olacaktır. Hegemonyacılık, korkulacak bir şey değildir. Tabiatı gereği zayıftır, zayıfı kabadayıca korkuturken, kuvvetliden çekinir. Onun tüm dünyaya yayılması, kendi yenilgi tohumlarını ekmektedir. Savaşın sonucu halklarla belirlenir, yeni tip birkaç silâhla değil. Bu durumda Çin hükümeti ve halkının tavrı: «Sığınakları derin kaz, her yere tahıl depo et ve asla hegemonya peşinde koşma»dır. Bizim dayanağımız bağımsızlık, kendi kendine yetme, darı ve tüfeklerdir. Halklar tarihin yapıcısıdır. İnsanoğlu, fırtına ve baskı altında daima ilerler. Yolumuz eziyetli, gelecek ise aydınlık. Bizler, insanlığın geleceği için umut ve inançla doluyuz.

Başkan Ford'un Çin'i ziyareti, mevcut uluslararası ilişkiler içinde büyük bir olaydır ve her iki ülkenin ortak çıkarları üzerine görüşlerin açıklanması, liderler için yararlı olmuştur. Başkan Ford'a başarılı bir ziyaret dileriz.

Sonuç olarak,

Başkan ve Bayan Ford'un sağlığına, öbür Amerikalı misafirlerimiz ve burada bulunan tüm yoldaşlar ve dostların sağlığına.

Kadeh kaldırıyorum!

PEKING REVIEW (s. 8-9)

TÜRKİYE'Yİ ZİYARET

Tatlı rüzgârları ve ılık güneşi ile, Ekim ayı, ön Asya'ya coşku dolu bir iklim getirdi. Geleneksel Çin boks ve kılıç grubu Wu Shu da, bu güzel mevsimde, Türkiye'ye çok başarılı bir ziyaret yaptı. İstanbul'da grubun ilk gösterisinde, perde açılmadan önce, binlerce seyirci, hep bir ağızdan Türkiye - Çin, Çin - Türkiye diyerek alkışla tempo tuttular.

Endüstri merkezi Bursa'da binlerce kişi, yağmura karşın, bu gösterilere bilet almak için kuyruklarda beklediler. Aradaki yabancı dil engeline rağmen, Türk seyircisi ve Çinli misafirlerin karşılıklı duyguları, kalplerinin birleşmesini sağladı. Ön sıralarda oturan yaşlı kadın ve erkek seyirciler, We Shu grubu göstericilerinin ellerini tutarak, gitmelerini istemediklerini belirttiler. Gençler ise, fotoğraf ve amblem istekleri ile misafirlerin çevresini kuşattılar. Türk basını da, bu ziyaretten duyduğu memnuniyeti belirtti.

Wu Shu grubu, Türkiye'de bulunduğu sırada, Boğaz'ı dolaştı. Bu sırada bir Türk arkadaş, ziyaretçilere, dünyaya hâkim olma isteğinde olan bir ülkenin, Türkiye'den sürekli olarak mantıksız isteklerde bulunduğunu, bu durumun da, Boğazlardaki Türk' nüfuzunu tehlikeye soktuğunu, hattâ bu ülkenin Boğazları işgale teşebbüs ettiğini belirtti. Fakat bütün istek ve teşebbüslerin Türk halkınca reddedildiğini söyledi. Arkadaş şöyle devam etti: «Boğazlar Türkiye'ye aittir ve onları işgale yönelen hiçbir teşebbüse tahammülümüz yoktur. Türkiye Türklerindir!»

Çinli ziyaretçiler, tarihî Topkapı Sarayı'nda Tang, Yuan, Ming ve Çin Hanedanlarına ait binlerce Çin seramiğinin sergilendiğini gördüler.

Hünerli Türk sanatçıları, bazı porselen çaydanlıkları altın ve bronz kabartmalarla Türk stilinde süslemişler ve başka porselen parçaları da değerli mücevherlerle süslemişlerdi. Bir Türk arkadaş, sergilenen bu eserler hakkında: «Bu porselenler, halklarımızın yüzyıllardan beri hısım ve dostça ilişkiler içinde olduğunu gösterir» dedi. Türkiye, ünlü ipek yolunun üzerindeydi ve dost Çinli elçiler buraya eski devirlerde de gelmişlerdir. İki ülkenin bu dost ilişkilerinin kopmasının nedeni ise, emperyalist ve sömürgeci saldırganlık olmuştur.

Türk arkadaşlarımızın pek çok kereler belirttiğine göre, Çinli grubun dostça ağırlanması yalnızca onların muhteşem gösterileri için değil, aynı zamanda ve daha da önemli olarak, Türk halkının, Çin halkına dostluk gösterisi idi. Bir Türk arkadaş: «Çin, Asya'nın en doğusundadır, Türkiye ise Asyanın batısında. Biz tüm Asyayı çevreleyen, hegemonyacılığa karşı bir dostluk köprüsü oluşturacağız.» dedi.

PEKING REVIEW (s. 29)

Birikim'de yayınlanan yazılarda öne sürülen görüşlere açıklık getirmek veya bunları eleştirmek amacıyla yazılmış mektup vs. gibi dökümanlara bu sütunlarda yer vermenin yararını ve gerekliliğini birkaç kez belirtmiştik. Okurlarımızın böylesi aktif ilgisi özellikle Birikim tipi dergiler için şart oluyor. Bu güne dek yapılamayan bu iş için her sayımızda yer ayırmaya öncelik veriyoruz. Cevap gerektiren yazılar için konu edilen görüşlerin yazarının da kısa açıklamalarına yer vereceğiz.

BİR MEKTUP

Birikim'e :

Değerli derginiz 10. sayısıyla dünyada sosyalizme doğru ve sosyalizm içinde hareketin varolduğu her yerde başgösteren bir çıbana Türkiyede ilk neşteri vurmuştur. Böylece, cerahatin mikroskopik tahliline, Çin-Sovyet anlaşmazlığının giderek sürtüşme ve çatışma oluşunun anlaşılmasına yaklaşım sağlanmıştır.

Bu mektubumda doğrudan «çatışma» üzerinde değil, bir terim üzerinde durmak istiyorum. Terimin açıklanması çatışmadaki sorunlar yığınının bir yanına teorik bakışı aydınlatabilir.

Derginizde (s. 13) «itici güç» teriminin yahut buna benzer bir terimin «marksist formülasyonda» ne söz olarak ne de anlam olarak varolduğu öne sürülüyor. Temel eserlerde «itici güç» (güçler) terimine rastlamak mümkün. Engels *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* eserinin IV. Bölümünde eski materyalizmin ve idealizmin gerçekliği yansıtma-

daki yetersizliklerini açıklarken bu terimi birkaç kez kullanır. Örneğin: «... tarih alanında eski materyalizm kendisine sadık kalmıyor, çünkü orada etkin olan ideal itici güçlerin ardında neyin durduğunu, bu itici güçlerin itici güçlerinin neler olduğunu inceleyeceğine, onları son sebepler olarak ele alıyor.»

Şimdi soru, «itici güç» diye çevrilen (ve çevirdiğim) terimin almanca aslına uygun gelip gelmediği. Bunun için bir anlam karşılaştırması yapmak zorunlu. Almanca *Triebkraft* bileşik bir kelime. *Kraft* «güç» anlamına geliyor. *Trieb* ise ileriye doğru itme anlamındaki *treiben* fiilinden gelen, çeşitli kelimelerle birleşebilen ve tek başına, güdü, itki yahut itilim diye çevrilebilecek, çoğunlukla biyolojide, psikolojide de geçen bir kelime. Bileşik *Triebkraft* kelimesinin, ileriye itici, hareketlendirici, döndürücü güç gibi sözlük anlamları var. Ancak «itici güç»ün dilimizde bir nesnenin içinden gelişen güçle kendini ileriye doğru itmesinden çok, nesnenin yerini değiştiren güç anlamına geldiği iddia edilebilir ve çeviri yetersiz bulunabilir. (Geriye yahut yana itme belirtilmedikçe itmenin ileriye doğru olduğu tartışılacak bir husus değil.)

Bilindiği gibi, diyalektik düşüncede iç-dış birliği parçalanamaz; dıştan hiçbir etki olmadan içten hareketten sözedilemeyeceği gibi (oysa idealist felsefede, örneğin Leibniz'in «penceresiz monad» kavramında karşıtların bir yanı, «içten gelişme» mutlaklaştırılır), dış etkiyi sadece «nesnenin yerini değiştiren güç» olarak anlamak da yanlıştır. Ayrıca, etkilenen nesnenin (bu bir toplum olarak da düşünülebilir) yapısında meydana gelen değişmeler dış etkiden relativ (göreceli) bağımsızdır ve nesne hem gelişim yönü ve biçimi, hem de özü, kendi yasallığı bakımından dış etkiden farklılık gösterir. Nesnenin hareketinin yasallığı dışsal belirlenimde kalmaz, içsel belirlenimle, hareketinin iç çelişkisiyle, asıl kendi itici gücüyle belirlenir.

Engels'in «kendine sadık kalmayan» eski (mekanik, kaba) materyalizm dediği görüşün eksikliği, hareketi içten kavrayamayışıydı.

Bilimsel kavrayışın derinleşmesiyle dilde yeni soyutlamalar olur, anlamlar gelişir. Hiçbir dil bu gelişim imkânından yoksun değildir. Ancak, bilimsel soyutlamalar günlük ilişkilerde her zaman kullanılmadığı için, biz «hareket» deyince —içten değişimi doğrudan gözleyemediğimizden— bu kavramı cisimlerin yer değiştirmesiyle sınırlarız. Bu gibi sınırlamalar günlük, pratik yaşayışımızın bir gereğidir ve hiçbir dil bu sınırlamalar yüzünden suçlanamaz. Bununla beraber, bilimsel soyutlamanın bu sınırı genişlettiğini bilmek gerekir, tıpkı «güneş battı» dediğimiz zaman onun aslında hiçbir şeye batmadığını bilmemiz gibi.

Engels'in «itici güçlerin ardındaki itici güçler» deyişiyle bilimsel bir soyutlama yaptığı, ideolojik güçlerin kaynağındaki maddî güçleri kastettiği adı geçen eserinde bellidir. (Hegel ise insanlığın tüm tarihini üstün bir idenin gücüne —tanrısal, evrensel akla (Geist) ve onun planlarına— dayatmıştı.) Engels terimi çoğul olarak kullanmakla tek sebep-sonuç olayını değil, etkileşimler dizisini de terimin anlamına katıyor.

Yukarda son kısmını çevirdiğim Engels'in cümlesi uzundur (13 satır) ve iki cümleye bölünerek çevrilebilir. Bildiğim kadarıyla eser türkçeye beş yayınevi tarafından kazandırıldı ve marksizmin temel eserleri içinde en çok çevrileni oldu. Üzerinde durmak istediğim, yayınların hemen hemen her birinde terimin değişik çevrilmiş olması. Terimin geçtiği bağlı cümlenin aslını, ingilizcesini ve türkçelerini karşılaştıralım:

Almancası: «... was die Triebkräfte dieser Triebkräfte sind.»

İngilizcesi (Progress Publishers): «..., what are the driving forces of these driving forces.»

Sol Yayınları, 1968, çev.: C. Eroğul (*Felsefe İncelemeleri*, s. 52): «bu itici güçlerin de itici güçlerinin neler olduğuna...»

Doğan Yayınları, 1974, aynı çevirmen, aynı kitap adı, aynı sayfa, aynı çeviri.

Sol Yayınları, 1976, çev. S. Belli, s. 54 «... devindirici güçlerin kendi devindiricilerinin de neler olduklarını...»

Sosyal Yayınlar (tarih verilmiyor, 1975 olacak), çev. C. Karakaya, s. 74: «.., bu muharrik kuvvetlerin de muharrik kuvvetlerinin neler olduğunu...»

Suda Yayınları, 1975, çev. O. Suda, s. 54: «... bu muharrik güçleri harekete getirici güçlerin neler olduğuna...»

Görüldüğü gibi yalnız C. Eroğul'un çevirisinde «itici güçler» terimi kullanılıyor. Eğer bu terim yetersizse ısrar etmeyelim; hareketlendirici, yönlendirici güç de denebilir. (Engels'de «hareketlendirici sebepler» -bewegende Ursachen- terimi de vardır.) Israr etmeyelim ama birisi üzerinde anlaşalım ki hem «özgün terminolojiler» olmasın hem de terimin varolmadığı sanılmasın.*

* Engels'in bu eseri dört bölümdür ve bölümler romen sayılarıyla ayrılmışlardır. Bölümlerin başlıkları yoktur. Bazı çevirilerde başlıklar konmuş. Dördüncü bölümdeki «Diyalektik Materyalizm» başlığı ancak şu açıklamayla beraber konabilir: ne Marx ne de Engels bu terimi kullandılar. Onlar diyalektik materyalizmin kurucularıdır, çünkü hem diyalektiği hem materyalizmi yeniden işlediler, yeni temellere oturttular. Kendilerinin «diyalektik felsefe» ve «yeni materyalizm» diye adlandırdıkları görüşlerini tek terimle «diyalektik materyelizm» olarak ilkin Plehanov «Hegel'in Altmışıncı Ölüm Yılı», 1891, adlı yazısında ve Engels'in bu eserinin rusça çevirisine yazdığı önsözde, 1892, kullandı. Lenin terimi ilk defa «Halkın Dostları Kimlerdir?» eserinde kullanmıştır, 1894.

Lenin'in *Diyalektik Üzerine* yazısını çevirirken bu terimle ve sorunla karşılaştım. Yazıda «itici güç» kavramıyla hareketin içten gelişimi açıklanır:

«Hareketin birinci tür kavranışında (metafizik kastediliyor, ç.) *kendini*-hareket ettirme, onun *itici* gücü, kaynağı, motifi karanlıkta kalır (ya da bu kaynak dışta bir yere konur -tanrı, süje vbg.) İkinci tür kavrayışta (diyalektik kastediliyor, ç.) dikkat başlıca ve doğrudan «kendini» hareket ettirmenin *kaynağının* bilgisine yönelir.»

(Rusça bilen bir arkadaştan «itici güç» teriminin rusçasının —latin harfleriyle yazarsak— *dvijayşaya sila* olduğunu öğrendim.)

Terim günümüzde genellikle «toplumsal itici güçler» olarak kullanılıyor. Bunun sebebi, insanların tarihsel edimlerinin son tahlilde psikolojik motivasyonlara ve itkilere dayatılamayacağını belirtmektir.

Marx *Louis Bonaparte'ın Brumaire Onsekizi* eserinde 1848 Devrimi sonrasını eleştirirken terimi toplumsal gelişim terimiyle bağlantılı kullanıyor:

«... hakikat olmadan tutkular, tutku olmadan hakikatler; kahramanca işler olmadan kahramanlar, olaysız tarih; tek itici gücü takvimmiş gibi görünen gelişim...» (Bölüm III, Paragraf 4; İzlem Yayınları'nda, s. 44, «yürütücü güç» diye geçiyor.)

İtici güç (güçler) kavramının bağlamlarını biraz daha açıklamaya çalışayım. Düşüncelerin ardında duran, onları iten güçler üretken güçlerdir. Marx materyalist tarih anlayışını işlediği yüzlerce sayfasından birinde şunu yazıyor: «İnsanlar kendi tarihlerini yaparlar, ama hoşlarına gittiği gibi değil; onu kendi seçtikleri şartlar altında değil, doğrudan karşılaştıkları, verilmiş ve geçmişten devredilmiş şartlar altında yaparlar.» (a.g.e., Böl. I, paragraf 2; Birikim, sayı 11, s. 51 yan not.)

Engels, yukarda alıntıladığımız yerden iki sayfa önce Marx'ın bu düşüncesini bir daha işler ve itici güçler sorununa bağlar.

İnsanların geçmişten devraldıkları üretim şartları altında ve ilişkileri içinde tarihlerini gene de kendileri yapmaları, tarihsel materyalizmin temel bir görüşüdür ve bilgi teorisinde süje-obje diyalektiği adını alır. Düşünce, bilgi, verilmiş maddî şartlarda oluşur, o şartlarca belirlenir, itilir ve «objektiv gerçekliği kendisine mal eder» (Marx); gene de objektiv gerçekliğin verilmişliğiyle yetinmez, somutluğun «sonsuz yanlarında derinleşerek» (Lenin) verilmiş gerçekliğe hâkim olur, «dünyayı değiştirmeye» yönelir (Marx).

Süje-obje diyalektiği bir etkileşimler oluşumudur. Objenin hareketi bireylerin düşüncelerini etkileyerek toplumsal bilinci şekillendirir. Bireyin düşünceleri sadece kişisel yönelimlerin, istek, irade ve tutkuların ürünü değildirler. Eğer bunların ardındaki toplumsal itici güçler bilinemezse, kendi başlarınaymış gibi görünürler ve insanların varlığını daima bilinçlerinin belirlediği sanılır. İnsanlar kendi yarattıkları güçler ve ilişkiler —kendi tarihleri— tarafından belirlenirler ve o belirlenmişlikten hareketle kendilerini belirleyeni belirler, yani onu diyalektik olumsuzlayarak aşarlar.

Süje-obje ilişkisinde süjenin iradesi mutlaklaştırılırsa, iradecilik (voluntarizm) ve bunun politik-pratik sonucu olan anarşizm ortaya çıkar. İradecilik tek kişinin iradesi olarak görünüşe çıkarsa, bunun sonucu kişiye-tapmadır. Kişiye-tapma akıldışı (irrasyonal) olduğundan, varacağı yer gene anarşidir.

Tersi yapılırsa: maddî ilişkiler, insanların iradelerinden bütünüyle koparılır, nesneleştirilir ve toplumsal bilincin değiştiremeyeceği «objektiv» yasalar olarak kabul edilirlerse, bu yasaların toplum-üstü gücünün kendiliğinden etkilerini beklemekten başka yapılacak birşey kalmaz. Bu olumsuz tutum, bilgi teorisinde «objektivizme», politik pratikte kendiliğindenliğe (spontanite) yol açar. Şartların kendiliğinden olgunlaşmasıyla kitlelerin kendiliğinden harekete geçeceğine inanılır ve bu objektiv bir yasa sanılır. Bu durumda itici güçler, insanın başa çıkamayacağı, kör, sürükleyici güçler olurlar. Kendiliğindenliğin bir görünüşü olan beklemecilik, devrimi evrimle aynılaştırır. Devrim yapılmaz, evrim beklenir. Bunun tipik örneği Sosyal Demokrasiye değinmeden geçemeyeceğim. Sosyal Demokrasi itici güçlerin devrimci niteliğini anlamadığı, anlasa da işine gelmediği için anti-marksisttir ve bugün hem tarihsel hem mantıksal tahlilde onun yeri emperyalist kamptır. Ömrünü çoktan doldurmuş olan bu sosyalizm paraziti akımın kırıntıları, ağababaları Karl Kautsky'nin şu tezine tutunagelmektedirler: «Sosyal Demokrasi devrimci olan ama devrimler yapmayan bir partidir.» (Kautsky, «Der Weg zur Macht, Politische Betrachtungen über das Hineinwachsen in die Revolution» / «İktidar Yolu, Devrime Doğru Serpilme Üzerine Politik Görüşler» / Berlin 1920, s. 57.)

Oysa Marx, «devrimler tarihin lokomotifleridir» deyişiyle (Fransada Sınıf Mücadeleleri, III. Bölüm) tarihi iten güçlerin tarihi çeken güçlere devrimle dönüşüm gereğini göstermiş oluyordu.

ULUĞ NUTKU

AÇIKLAMA

Sayın Uluğ Nutku'nun yazısına konu olan 10. sayımızdaki pasaj için öncelikle bir hatırlatma gerekiyor.

Bilindiği üzere anılan metin, ÇKP tarafından öne sürülen «Tarihin yaratılmasında biricik itici güç sadece ve sadece halklardır» tezini eleştirmek için yazılmıştı. Biz bu tezi, *Manifesto*'da formüle edilen klasik Marksist tezle, yani «günümüze kadar bütün toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir» teziyle karşılaştırdık. Bu incelemeyi yaparken söylediğimiz «Marksist formülasyonda böyle bir şey de (yani biricik itici

güç kavramı) yok. Yalnızca söz olarak değil anlam olarak da buna benzer bir şey yok» sözlerinden açıkça anlaşılıyor ki, «formülasyon» sözüyle tezler kastedilmektedir. Bu bakımdan biz ÇKP tezinde (formülasyonunda) olan, ama klasik Marksist formülasyonda (tezde) olmayan bir şey derken, alanı sırf bu tezler olarak belirliyoruz. Böyle olunca tüm Marksist eserlerde «itici güç» gibi bir kavramın kullanılmadığı konumuz dışında kalır.

Ayrıca Marksist metinlerde geçen «itici güç» sözünün temel bir kavram olmadığı sayın U. Nutku'nun gösterdiği örneklerde de açıkça bellidir. Engels'e ait parçadaki «... (ideal) itici güçlerin itici güçlerinin neler olduğu...» biçimindeki ifade bunu kanıtlıyor sanırız. Engels'in, eleştirdiği görüşe ait bu kavramı, kavramın düz anlamından yararlanarak görüşün eksikliğini, hatasını belirtmek için kullandığı görülüyor. Lenin'den alıntıda da aynı özellik var. Hareket edenle ettiren ayrımının temel alındığı metafizik anlayışın bu yapısı, ettirici (itici) bir güç'ü varsaymak zorundadır. Lenin'in aynı yerde kullandığı «kendini hareket ettirmenin kaynağı» ifadesi —diyalektiğe özgü— «etme» ve «ettirme»nin «kendi» içinde *bir* olduğunu anlatıyor.

Biz özellikle olmadığı veya kullanılmadığını değil, ÇKP formülasyonunda temel bir kavram (metafizikteki gibi) durumunda olduğuna dikkati çektik. Ve eğer «tarih», «itici güç» kategorisinden soyutlamaların kullanıldığı bir formülasyon varsa, buna uygun soyutlama, «sınıf mücadelesi» «üretici güçler - üretim ilişkileri» olurdu, ama «halk» gibi daha alt bir soyutlamanın kavramı olamazdı. 10. sayıdaki yazıda formülasyonun bu «teknik yapı»sı üzerinde durmamıştık. Çünkü formülasyonun siyasal amacını vurgulamak önemliydi.

Sayın U. Nutku'nun bilgi teorisi ve suje-obje diyalektiği konusunda yazdıkları ile, —belki de kısa bir yazının küçük bir bölümünde bahsedilmiş olmalarından ötürü— oldukça farklı düşünüyoruz. Bilgi teorisi konusunu ilerde ele alacağımız için bu konuda tartışma, inceleme imkânsız olacaktır. ■

DÜZELTME

12. sayımızda Doğu Ergil'in «Halkçılık» adlı yazısında tashih hatası olmuştur. Okurlarımızdan özür dileriz.

- Sayfa 33, sütun 2, alttan 11. satırdaki «yüklenen», «yükselen»,
- Sayfa 34, sütun 2, üstten 23. satır; hoşnutsuzluğun temelinde ulusal gelirin bölüşümünde daha faz-,
- Sayfa 35, sütun 2, en son satırın devamı; tiyaçlara uydurmaya yöneliktir. Değişme (burju-,
- Sayfa 39, sütun 1, üstten 9. satır; altında (1953-1956) Bolivya, Goulart idaresinde-
- 26. dipnotunun 3. satırı; *der-development* (İmparatorluktan Bağımlılığa: Türk;, olacaktır.

koral yayınları

YENİ KİTAPLAR

William Aegleton
MEHABAD KÜRT CUMHURİYETİ
20.— Lira

Edgar Snow
ÇİN ÜZERİNDE KIZIL YILDIZ I
25.— Lira

Haşmet Zeybek
IRGAT
10.— Lira

İSTEME ADRESİ
P.K. 907 Sirkeci - İSTANBUL

Birikim'in 2. Cildinde (sayı: 7-12)
Yayımlanan Yazılar Dizini

——, «Brecht ve Lukacs», sayı: 7, s. 5.
——, «Walter Benjamin», sayı: 7, s. 31.
——, «Brecht, Althusser ve Marksist Sanat», sayı: 7, s. 45.
——, «FKP 21. (Olağanüstü) Kongresine Rapor», sayı 8, s. 48.
——, «Bir Dergi: İslâm Dünyası», sayı: 8, s. 53.
——, «'Entelektüellik' Üzerine», sayı: 9, s. 5.
——, «Şahın Gelişi ve Türkiye-İran İlişkileri», sayı 9, s. 48.
——, «İspanya», sayı: 9, s. 49.
——, «Portekiz'de Son Durum Üzerine», sayı: 9, s. 51.
——, «'Çatışma', Türkiye ve Marksist Teori», sayı: 10, s. 5.
——, «Türkiye'de Maocu Grup», (Çeviren: Deniz Aykut), sayı: 10, s. 56.
——, «Siyasî Mahkûmların Durumu», sayı: 11, s. 54.
——, «Uluslararası Hegel Kurumu'nun X. Kongresi», sayı: 12, s. 49.
Bertolt Brecht, «György Lukacs'a Karşı», (Çeviren: Taciser Belge), sayı: 7, s. 10.
Bertolt Brecht, «Rıza Bâbında Öğretici Baden Oyunu», (Türkçe Söyleyen: Can Yücel), sayı: 7, s. 23.
Walter Benjamin, «Brecht'le Söyleşiler», (Çeviren: Bülent Aksoy), sayı: 7, s. 32.
Louis Althusser, «Materyalist Bir Tiyatro Üzerine Notlar», (Çeviren: Taciser Belge), sayı: 7, s. 48.
Arbeidskollektiv, «M-L Hareketin Analizine Katkılar ve Örgütün Anatomisi», (Çevirenler: Yana Floor, Taciser Belge), sayı: 10, s. 61.
Arbeidskollektiv, «M-L Hareketin Analizine Katkılar ve Örgütün Anatomisi -II-», (Çevirenler: Yana Floor, Taciser Belge), sayı: 11, s. 37.

Günter Kröber, «Olumsuzlama (Negation) ve Bilimin Gelişmesi», (Çeviren: Mehmet Tim), sayı: 12, s. 50.

Hans Jörg Sandkühler, «Lenin'in Diyalektik Mantığının Tarihîlik İlkesi», (Çeviren: Mehmet Tim), sayı: 12, s. 53.

Lucien Save, «Sınıf Mücadelesi ve Hegel Diyalektiğinin Marksist Görüşle Ayakları Üstüne Oturtulması», (Çeviren: Mehmet Tim), sayı: 12, s. 56.

Ömer Laçiner, «Türkiye'nin Emperyalizm'le İlişkileri Üzerine», sayı: 7, s. 57.

Ömer Laçiner, «12 Mart Üzerine», sayı: 8, s. 14.

Omer Laçiner, «Öğrenci-Aydın Hareketi», sayı: 8, s. 42.

Ömer Laçiner, «1973-75 Dönemi ve 12 Ekim Seçimleri», sayı: 9, s. 30.

Ömer Laçiner, «Uluslararası Sosyalist Harekette Bunalım», sayı: 10, s. 22.

Ömer Laçiner, «Bir 'Üçüncü Yol' Arayışı Üzerine -I-», sayı: 11, s. 26.

Ömer Laçiner, «Bir 'Üçüncü Yol' Arayışı Üzerine -II-», sayı: 12, s. 19

Mehmet Kadri, «Brueghel ile Brecht», sayı: 7, s. 54.

Murat Belge, «'Politik Roman' Üzerine», sayı: 9, s. 40.

Murat Belge, «'Çelişki' Sorunu ve Sosyalist Hareket», sayı: 10, s. 42.

Murat Belge, «Ahmet Hamdi Başar'ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üstüne Düşünceler», sayı: 11, s. 14.

Murat Belge, «Lunaçarski'nin Yazısı ve Marksist Eleştiri Ölçütleri», sayı: 11, s. 56.

Murat Belge, «12 Mart Romanlarına Genel Bir Bakış», sayı: 12, s. 8.

Hakkı Sait, «Yeni Devrim Teorilerinin Eleştirisi», (Kitap Tanıtma), sayı: 7, s. 61.

Selim İleri, «Ömer Seyfettin ve Faşizm Tutkusu», sayı: 8, s. 5.

Selim İleri, «İki Yüreğimiz İki İnsandı», (Kitap Tanıtma), sayı: 11, s. 62.

Can Yücel, «Şiirler», sayı: 8, s. 12.

Can Yücel, «Kafacılar», sayı: 8, s. 40.

Can Yücel, «Şiirler», sayı: 9, s. 12.

Can Yücel, «Şiirler», sayı: 11, s. 24.

Can Yücel, «Şiirler», sayı: 12, s. 17.

Atilla Özkırımlı, «Babalılar Ayaklanması», sayı: 8, s. 35.

Erol Çankaya, «Çılgınlıktan Ölen», sayı: 8, s. 55.

Fikret Adanır, «Makedonya Sorunu ve Dimitar Vlahof'un Anılarında II. Meşrutiyet», sayı: 9, s. 14.

Süreyya Berfe, «Şiirler», sayı: 9, s. 27.

Merih İpek, «Çin'de Tarım Kesiminde Sosyalizme Geçiş», sayı: 10, s. 18.

Berna Moran, «Bihter mi, Nihâl mi?», sayı: 11, s. 7.

İzzet Yasar, «Şiirler», sayı: 11, s. 12.

Kenan Atalay, «1975 Yılında Türkiye Ekonomisi», sayı: 11, s. 57.

Yavuz Çizmeci, «Kitle Örgütleri Mücadelesinde Canlı Somut Adımlar», sayı: 11, s. 60.

Doğu Ergil, «Halkçılık», sayı: 12, s. 32.

Sevda Şener, «Ulusal ve Çağdaş Türk Tiyatrosu Üzerine», sayı: 12, s. 41.

Birikim

AYLIK
SOSYALİST KÜLTÜR
DERGİSİ

FELSEFE DİZİSİ : 1

Yazarın Türkçe'de ilk kitabı

LOUIS ALTHUSSER

LENİN VE FELSEFE

çevirenler

BÜLENT AKSOY
EROL TULPAR
MURAT BELGE

Bir Devrim Silâhı Olarak Felsefe
Hegel Karşısında Lenin

FELSEFE DİZİSİ : 2

Hegel'in idealist felsefesi, diyalektik anlayışı
üzerine Türkçe'de yayımlanan ilk kitap

W. T. STACE

HEGEL ÜSTÜNE

çeviren

MURAT BELGE

Marksist düşünce ile Hegel felsefesinin ilişkileri konusunda
açıklayıcı notlar ve tamamlayıcı bilgiler

- Hegel ve Hıristiyanlık
- Bilgi teorisi üstüne
- Teleoloji sorunu:
  «Neden» mi, «Niçin» mi?
- Hegelci çelişki

BİRİKİM YAYIMCILIK KOLL. ŞTİ.
P.K. 538 Sirkeci - İSTANBUL